

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1966

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERSITY KARLOVY**

TOMUS VII • FASC. I

7	H. Kráčmarová: Působení KSČ na pražských vysokých školách před Únorem 1948
49	J. Tříška: K počátkům české školní vzdělanosti a humanismu
62	A. Skýbová: Obnovení pražského arcibiskupství v letech 1561—1562 a jeho vztah k pražské universitě
73	K. Beránek: Pražská lékařská fakulta v letech 1638—1654
81	M. Truc: Příspěvek k dějinám pražské lékařské fakulty v letech 1638—1654
93	J. Hanzal: Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století
	<i>Materiály</i>
118	J. Martínek: Gratulační sborníky k bakalářským a magisterským pro- mocím v 16. a 17. století
	<i>Referáty</i>
126	J. Kejř, Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské (JHZ)
127	Studie o díle a osobnosti Jana Marka Marci (Mtc.)
128	Vladislav Kruta, K počátkům vědecké dráhy J. E. Purkyně (k. k.)

INHALT

7	H. Kráčmarová: Das Wirken der KPČ an den prager Hochschulen vor dem Februar 1948
49	J. Tříška: Zu den Anfängen der tschechischen Schulbildung und Huma- nismus
62	A. Skýbová: Die Erneuerung des prager Erzbischoftums in den Jahren 1561—1562 und sein Verhältnis zur prager Universität
73	K. Beránek: Die prager medizinische Fakultät in den Jahren 1638—1654
81	M. Truc: Ein Beitrag zur Geschichte der prager medizinischen Fakultät in den Jahren 1648—1654
93	J. Hanzal: Die Entwicklung des Volksschulwesens in Böhmen am Ende des 18. Jahrhundert
	<i>Materiale</i>
118	J. Martínek: Gratulationsgedichte zu den Promotionen der Baccalaurei und Magistri im 16. und 17. Jahrhundert
126	<i>Referate</i>

UNIVERSITA KARLOVA ■ PRAHA

**PŮSOBENÍ KSČ NA PRAŽSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH
PŘED ÚNOREM 1948**

**DAS WIRKEN DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI
DER TSCHECHOSLOWAKEI AN DEN PRAGER HOCHSCHULEN
VOR DEM FEBRUAR 1948**

HANA KRÁČMAROVÁ

V období přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou usilovala Komunistická strana Československa vytvořit proti reakci pevný svazek dělnické třídy, rolnictva a pracující inteligence. Jednou z mnoha oblastí, kde strana sváděla bouřlivé boje s nepřáteli lidové demokracie, zdaleka ne však místem rozhodujícím, byly vysoké školy. Působení na vysokých školách však přesto nabývalo důležitosti proto, že se jednalo o budoucí generaci inteligence.

Následující stať je příspěvkem k otázce práce komunistické strany na pražských vysokých školách v době od května 1945 do února 1948. Pražští vysokoškoláci tvořili nejpočetnější a nejvýznamnější část všeho československého vysokoškolského studentstva¹⁾ a vývoj pražských vysokých škol ovlivňoval ve značné míře politickou situaci vysokých škol mimopražských.

¹⁾ Zprávy SÚS, r. XXVIII, č. 24-27, 1947, Praha 1948, str. 168-170
V zimním semestru 1946/47 studovalo na vysokých školách

Praha	39 135 posluchačů
Hradec Králové	570 „
Plzeň	344 „
celkem Čechy	40 049 posluchačů
Brno	13 170 posluchačů
Olomouc	1 057 „
Ostrava	567 „
celkem býv. země moravskoslezské	14 794 posluchačů
celkem české země	54 843 posluchačů

Pro Slovensko uvádí Národní osvobození z 13. 1. 1948 počet vysokoškoláků — 8000.

Převratné změny, které pronikly celý náš politický a hospodářský život, neznamenal však ještě v porevolučním období zásadní přeměnu poměrů na vysokých školách. V mnohém směru byl systém vysokých škol dosti zastaralý a odtržený od potřeb současného života.

Velká část pedagogického sboru i administrativního aparátu vysokých škol navázala na předmnichovskou republiku a pokračovala v podstatě dále ve starých šlépějích. Komunistických profesorů bylo jenom několik. Na rozdíl od silného politického vření mezi studentstvem se mnozí nekomunističtí přednášející sami aktivně nezúčastnili práce v politických stranách a organizacích. Zdůrazňovali nutnost vědeckosti a pod rouškou čisté vědy hlásali i nejrůznější idealistické názory. Mezi vysokoškolskými profesory byli však i významní politici národně socialistické a lidové strany. Učebnice a přednášky byly na mnoha místech vedeny dosud v duchu buržoazní ideologie. A sama autorita vysokoškolských profesorů hodně ovlivňovala jejich mladé posluchače.

Třídní složení vysokoškoláků ani zdaleka neodpovídalo poměru třídních sil ve společnosti v porevolučním období. Podmínkou přijetí na vysoké školy byla maturita. V tom byli vzhledem k dřívějším poměrům v nevýhodě děti z rodin dělníků a pracujících rolníků, kterým ještě v této době nebyla dána ani možnost ve zvláštních kursech si středoškolské vzdělání doplnit. Tak studentů z dělnických rodin bylo v roce 1947 na vysokých školách pouze okolo 7 %.²⁾ Převážná většina studentů vysokých škol pocházela ze středních vrstev — inteligence, a to hlavně úředníků, dále z rodin zřízenců, drobných živnostníků, veřejných zaměstnanců. Jistá část byla i z vrstev nejbohatších. Mládež z maloburžoazního prostředí — a ta byla dosti početná — přicházela často studovat s cílem naplnit celoživotní sen svých rodičů stát se „pánem“. Vzorem se jí pak stávali ti, kteří se jejímu ideálu „pána“ nejvíce blížili, dobře situovaní synkové a dcery z buržoazních rodin. Tato „elita“, jejíž sociální původ dával pře-

2) Zprávy SÚS, r. XXVIII, č. 24—27, 1947, Praha 1948, str. 187

Ze 100 řádných posluchačů, zapsaných na vysokých školách v zimním semestru 1946/47, pocházelo:

z rodin samostatných nebo nájemců	26,90
z rodin úředníků	46,37
z rodin zřízenců	12,59
z rodin dělníků	7,20
neudáno	6,94

K tomu je nutno poznamenat, že z těchto netřídně zvolených skupin obyvatelstva ve Zprávách SÚS nelze zjistit skutečné celkové sociální složení.

vážně charakter i jejím politickým názorům, hrála ve studentském životě zvláštní roli.³⁾

Na pražských vysokých školách studovalo ve školním roce 1946/47 na 38 000 posluchačů.⁴⁾ Vzhledem k tomu, že české vysoké školy byly skoro na šest let nacisty uzavřeny, přicházeli po revoluci na ně studovat lidé různého věku.⁵⁾ Byli to jednak posluchači, kteří studovali na vysoké škole již za kapitalistické republiky a byli nuceni v roce 1939 svá studia přerušit, jednak několik ročníků těch, kteří absolvovali gymnasium za okupace.⁶⁾ Vzhledem k různému vývoji těchto lidí během okupace přinášeli si porevoluční vysokoškoláci rozmanité zkušenosti. Část studentů byla nacisty persekvována, někteří byli i v koncentračních táborech, jiní bojovali

3) Rudé právo, 26. XI. 1947; Tvorba, 9. VII., 12. XI. a 17. XII. 1947; Studentské noviny, 7. I. 1947; Směr, 11. III. 1948; Mladá fronta, 25. III. 1948; vyprávění pamětníků — s. Fr. Červinky, s. J. Pelikána, s. R. Richty aj.

4) Zprávy SÚS, r. XXVIII, č. 24—27, 1947, Praha 1948, str. 168—170

řádní posluchači	38 088
mimořádní posluchači	1 067
celkem	39 155

Je třeba však vzít ještě v úvahu, že toto je počet zapsaných posluchačů, a že skutečně studujících bylo rozhodně méně.

5) Zprávy SÚS, r. XXVIII, č. 24—27, 1947, Praha 1948, str. 174—176

Věkové složení řádných posluchačů pražských vysokých škol v zimním semestru 1946/47:

Rok narození	1928 a později	1927	1926	1922 až 1925	1917 až 1921	1912 až 1916	1907 až 1911	1906 a dříve
Posluchačů	252	3039	4114	17 767	8984	2049	1068	790
V %	0,66	7,48	10,82	46,67	23,60	5,38	2,81	2,08

Tedy nejvíce studentům, téměř polovině, bylo 22—25 let, a přibližně čtyři pětiny všeho studentstva byly starší než 21 let.

6) Zprávy SÚS, r. XXVIII, č. 24—27, 1947, Praha 1948, str. 168—170

Řádní posluchači na pražských vysokých školách v zimním semestru 1946/47:

Ročník	I.	II.	III.	IV.	V.
Posluchačů	11 120	17 945	5275	3072	674
V %	29,21	47,14	13,82	8,07	1,76

Normálně většina studentů, kteří přišli na vysoké školy ve školním roce 1945/46 do 1. semestru, byla ve druhém školním roce po osvobození 1946/47 posluchači 2. ročníku. Posluchači vyšších ročníků byli tedy z velké části ti, kteří pokračovali v přerušovaných studiích. Takoví však byli někteří i ve druhém ročníku, protože se určitá část nevrátila ke studiu hned v roce 1945. Lze tedy usoudit, že ve školním roce 1946/47 tvořili ti, kteří pokračovali v svých předválečných studiích, téměř jednu čtvrtinu studentstva.

u partyzánů, v zahraničních armádách nebo se zúčastnili domácího odboje. Další část studentů prošla nucenou prací v Říši a praxí v nejrůznějších zaměstnáních. Pokrokoví rodiče a příbuzní mnoha vysokoškoláků byli pronásledováni nacisty. Tak si mnozí studenti z trpkých a těžkých zkušeností předcházejících let odnášeli velkou nenávisť k fašismu a zároveň si vytvořili blízký vztah k Sovětskému svazu.

Životní rozhled té mladší generace byl také zčásti ovlivněn výchovou okupačních gymnasií. Ta podávala studentům nesprávný pohled na naši národní historii a literaturu, měla jim vštěpovat pocit národní malosti a slepou podřízenost tzv. říšské myšlenky. Byla snaha vymýtit ve studentech nejenom všechny sympatie ke komunistům, ale vůbec veškeré demokratické názory. I když celý okupační režim a Moravcova výchova nedosáhly cíle a vyvolávaly v absolventech gymnasií spíše opak — tj. nenávisť k fašismu i národnostní cítění, přesto byli tímto několikaletým vlivem negativně poznamenáni. Tito studenti si často vytvořili velmi záporný vztah k jakékoliv moci, vládě, organizaci, povinnosti, kázní a projevovali ho i v nové republice. Okupační systém a jeho výchova pokřivily také některé mladé lidi charakterově; naučily je přetvařovat se a jednat dvojitě. Po osvobození naší republiky se sice charakter výchovy na středních školách změnil, ale ještě ne natolik, aby byl odstraněn duch předmnichovské výchovy. U mladých poválečných posluchačů vysokých škol se projevil mimo jiné nedostatek politické výchovy a nižší kulturní vyspělost. Mezi studenty byly rozšířeny iluze o buržoazní demokracii.⁷⁾

Komunisté si uvědomovali složitost vývoje, kterým po revoluci studující vysokoškoláci procházeli, a snažili se pochopit všechny vlivy, které na ně působily. Bylo třeba, aby přistupovali ke studentstvu s velkým pochopením a trpělivostí. Velmi výstižně charakterizoval stav mládeže a potřebu citlivého vztahu k ní soudruh Antonín Zápotocký na krajské konferenci strany v dubnu roku 1947. „Naše studentská mládež je dnes příliš rozbolavená všemi těmi poměry a rozvraty, které se udály. To, čím procházeli hlavně naši mladí lidé, toho je příliš mnoho na ty, jejichž duše se ocitá teprve ve vývoji. To je stav určitého rozbolavení, stav určité nemoci. A nemoc je potřeba léčit. To si musíme uvědomit. Není nic platné nemocného proklínat, odsuzovat a stranit se ho a oddalovat se od něj. My právě proto, že cítíme tu celkovou nemoc, která byla hlavně mezi naší studentskou mládeží zanesena, musíme tím více chápat její bolesti, musíme se jí umět přiblížit.“⁸⁾

7) Charakteristika studentstva je zpracována dle různých novinových článků, hlavně dle statí Julia Dolanského ve Směru z 11. III. 1948 a potom i podle vyprávění pamětníků, s. VI. Kašíka, VI. Piláta, R. Richty aj.

8) Archiv KV KSČ, Materiál krajské konference KSČ ve dnech 12. a 13. IV. 1947 — projev s. A. Zápotockého.

Při svém přístupu ke studentům vycházeli komunisté z toho, že mezi vysokoškoláky je početně jenom malá část vyloženě reakčních aktivních špiček, které byly ve spojení s reakcí domácí i zahraniční. Tyto živly se snažili komunisté odhalovat a izolovat, neboť si uvědomovali, že cílem reakčních elementů je desorientovat masu politicky nevyhraněných studentů a postavit ji proti republice. Komunistická strana se orientovala na tyto nevyhraněné studenty; neviděla v nich reakčníky a nepřátele, ale lidi zatížené sice dosud maloburžoazním prostředím, zároveň však lidi hledající, kterým je třeba pomoci najít správnou cestu. Mezi těmito studenty byli již i takoví, kteří se dostávali do rozporu se svou buržoazní nebo maloburžoazní rodinou, byli znechuceni přízemním životem a usilovně hledali samostatnou dráhu. Nejlepší z těchto lidí se stávali aktivními členy komunistické strany.⁹⁾

Komunisté cílevědomě pracovali ve Svazu vysokoškolského studentstva, který byl organizací všech v Praze studujících vysokoškoláků, i ve fakultních spolcích, pobočkách SVS na jednotlivých vysokých školách. Proti pozicím, které se na vysokých školách v řadách studentů pokoušela budovat reakce, a soustřeďovala je do tzv. Klubů akademiků národních socialistů a lidovců,¹⁰⁾ snažili se zde komunisté, kterých bylo mezi pražskými vysokoškoláky více než 7 %, ¹¹⁾ vytvořit ze všech poctivých studentů i čestných příslušníků pedagogického sboru jednotný tábor pokroku. Hlavní posilou jim v tom byl úspěšně postupující vývoj národní a demokratické revoluce i naše přátelství se Sovětským svazem a příslušníky mezinárodního pokrokového hnutí.

Jednou ze základních otázek vysokoškolské problematiky bylo postavení studentstva v národě, poměr této vrstvy budoucí národní inteligence ke všemu politickému, hospodářskému i kulturnímu dění v republice i vztah k ostatním pracujícím. Vysoké školy „absolutně svobodné a nezávislé“, jak si je představovali buržoazní činitelé, měly vychovávat studenty jako zvláštní, uzavřený a nadřazený stav v národě. Reakce si uvědomovala, že vysokoškoláci budou hrát po vystudování důležitou úlohu ve všech odvětvích hospodářského, společenského i kulturního života.

9) Projev s. A. Zápotockého, viz výše pozn. 8; Mladá fronta, 25. III. 1948, vzpomínky s. Fr. Červinky, s. A. Gajanové, s. R. Richty aj.

10) Členstvo akademických klubů tvořilo přibližně 15 % všeho studentstva. Je třeba ovšem ještě diferencovat mezi postojem předních funkcionářů a prostých členů

11) Archiv KV KSČ, Materiály krajské konference KSČ 12. a 13. IV. 1947 a Materiály okresní konference 30. III. 1947. Členové strany byli organizováni ve fakultních organizacích, které se dělily na skupiny po 30—50 členech a byly nazývány třicítky. Všechny patnáct stranických fakultních organizací tvořilo vysokoškolský okres Václava Sinkuleho. V jeho čele stál vysokoškolský výbor, volený okresní konferencí. Práce vysokoškolského okresu byla původně řízena ÚV KSČ, od konce roku 1946 KV KSČ.

Svým působením na studentstvo si chtěla zajišťovat půdu již pro budoucnost. Zpátečnické živly se snažily udržet na vysokých školách dosavadní poměry a oddalovaly provedení školské reformy, o kterou usilovala komunistická strana. Za to, že v celém předúnorovém období nebyla projednávána školská reforma, neslo hlavní odpovědnost Stránského reakční vedení ministerstva školství. Hlavním cílem školské reformy bylo odstranit třídní nerovnost již ve středoškolském vzdělání zavedením jednotné školy; bylo nezbytné provést demokratizaci celého školského systému. Bojem o školskou reformu sledovali komunisté také uskutečnění nového pojetí výchovy na vysokých školách; z vysokých škol, které by již nebyly jen výsadou mládeže z tzv. vyšších kruhů, vystupující zde nezřídka v roli věčných studentů, měla vycházet vysoce vzdělaná inteligence, úzce spjatá s budováním naší země a pracujícím lidem.¹²⁾

Komunističtí vysokoškoláci měli ve svém působení mezi studenty velkou oporu v pracujícím lidu. Bylo nezbytné odtrhnout vysoké školy z izolovanosti od současného budovatelského dění. Spolupráci studentů s dělnictvem a pracující mládeží vyjadřovalo kolektivní členství Svazu vysokoškolského studentstva v ROH a SČM. Reakce tušila v tomto spojení své největší nebezpečí, a proto požadovala kolektivní členství studentstva v ROH a SČM zrušit. Při prosazování tohoto požadavku dovedně využívala určitého duchu stavovské nadřazenosti, který dosud ještě vládl ve studentských organizacích. Mnozí studenti si již z rodinného prostředí přinášeli podceňující vztah k dělníkům jako lidem nevzdělaným, i nechut k veškeré fyzické práci. A tak u nich nacházely odezvu názory, vyzdvihující jenom duševní práci, hovořící o „zvláštním, vyšším poslání“ inteligence ve společnosti. Reakce chtěla vzbudit dojem, že komunisté nemají o studenty zájem, že se starají jenom o dělníky a že za socialismu dojde ke zproletarizování inteligence. Své názory formulovala někdy dokonce tak ostře, jako to na manifestační schůzi národně socialistických a lidoveckých studentů na jaře 1947 prohlásil jeden z jejích předních funkcionářů: „Svoboda studentská, stejně jako režimem nacistickým je brzděna komunisty, kteří chtějí mít jen dělníky a kolchozníky.“¹³⁾ Pod rouškou „čistého studentství“ hlásala reakce, že je třeba bojovat jen za studentské zájmy. S takovými i dalšími útoky proti spolupráci studentstva s ROH a SČM vystupovala pravice na valných hromadách fakultních spolků i SVS.

Komunistická strana se ostře postavila proti této propagandě reakce; vyvracela její nepravdivá a demagogická tvrzení a mařila její plány na

vystoupení Svazu vysokoškolského studentstva z ROH a SČM. Při své argumentaci vycházeli komunisté z marxisticko-leninské zásady o nutnosti svazku dělníků, rolníků a pracující inteligence a dokládali ji mnoha historickými zkušenostmi. Komunisté vysvětlovali postavení studentstva ve společnosti. Ukazovali, že inteligence netvoří nějakou nadřazenou, privilegovanou vrstvu, ale že se může uplatnit jedině ve službách národu, že spojení s lidem nikdy nezmenšovalo, ale naopak jen potvrzovalo individualitu osobnosti. Komunisté zdůrazňovali, že jedině socialismus umožní skutečný rozvoj každého tvůrčího talentu.

Bez spolupráce dělnické třídy a inteligence je rozkvět republiky neuskutečnitelný. To dokládaly četné příklady přímo ze současného života. Jedním malým z nich byla dobrovolná směna dolu „Rudiay II.“, ve které horníci nakopali v zimě roku 1946, při nedostatku paliva, 1000 tun uhlí pro pražské vysoké školy, aby nemuselo být přerušeno vyučování. Delegace horníků, která přivezla vlak s uhlím do Prahy, byla pak po 3 dny hostem Svazu vysokoškolského studentstva a horníci si prohlédli vysoké školy.¹⁴⁾

Podobně také horníci dolu „President Beneš“ v Libušíně u Kladna odeslali s pozdravným telegramem pražským vysokoškolákům uhlí, vytěžené v dobrovolné směně. A studenti odpověděli: „Díky horníci! ... Váš byl čin, na nás je dokázat, že si vašeho pochopení a obětavosti zasloužíme. I my vás srdečně zdravíme ve vaší těžké práci — konečně mnozí z nás už také vědí, zač je toho loket, i když přiložili ruku k vašemu dílu jen na pár dní — vážíme si vás tím více.“¹⁴⁾ Studenti skutečně poznávali na vlastních zkušenostech, jak vypadá práce horníků v dolech. Již na podzim 1945 pracovaly týdenní brigády vysokoškoláků na dole Anna-Laura u Lán¹⁵⁾ a na uhelné brigády jezdili vysokoškoláci v celém porevolučním období. Ve společné práci se vztahy studentů s dělnickou třídou nejlépe upevňovaly.

Ke zprostředkování konkrétní spolupráce mezi studenty a ROH byla ustavena studentská komise ÚRO.¹⁶⁾ Ta organizovala brigády, besedy, hrátky, vydávala Studentské noviny. Ve spojení s ROH a SČM ovlivňovala strana daleko širší okruh studentů, než jaký mohla proniknout pouze svým přímým organizačním působením. Revoluční odborové hnutí i Svaz české mládeže byly v předúnorovém období významným pomocníkem strany také na vysokých školách.

Odpůrci Svazu mládeže využívali ve své agitaci proti SČM četných obtíží, se kterými se musel SČM jako nová, ještě ne dosti zkušená or-

14) Student, 12. II. 1946

15) Student, 29. X. 1945

16) Studentské noviny, 28. I. a 20. II. 1947.

12) Archiv UK, Materiály SVS, Zpráva o činnosti školského odboru, (1946 neb 1947); Zpravodaj, (březen 1947) a 6. VI. 1947; Tvorba, 17. XII. a 29. XII. 1947 aj.

13) Studentské noviny, 3. VI. 1947.

organizace potýkat. Komunisté usilovali o jednotu mládeže ve jménu dlouholetých tradic jejího společného boje. Poukazovali na sociální složení členstva SČM a masový charakter této celonárodní organizace, do které vysokoškoláci patří jak ideově, tak i organizačně. Československé studentstvo je prostřednictvím SČM členem Světové federace demokratické mládeže. Posláním obou organizací je zachovávat a vytvářet jednotu mládeže.

Komunistická strana důrazně bojovala proti pokusům reakce znepřátelit studentstvo s dělnickou třídou a mládežnickým hnutím.

PŮSOBENÍ KOMUNISTICKÝCH STUDENTŮ V PRŮBĚHU POREVOLUČNÍCH LET (OD KVĚTNA 1945 DO PODZIMU 1947)

Brzy po osvobození se rozproutil i život na vysokých školách. Po pět a půlletém uzavření nacisty byly vysoké školy znovu slavnostně otevřeny 30. května 1945. Příliv posluchačů na ně byl velmi silný. Studenti, kteří ztratili okupací léta studia, doslova přeplnili posluchárny a tak se přednášky pořádaly v největších sálech jako v Lucerně, v cirkusu na Letné, v kinech, a ještě se mnohdy sedělo i na zemi. Stranická práce mezi tak velkým množstvím posluchačů ležela zpočátku jen na malém počtu komunistů. Jako jeden z nezákladnějších úkolů proto komunistická strana měla proniknout pokud možno co nejrychleji do studentských řad a získat nové členy. Na fakultách byly založeny základní organizace strany.

Hned v prvním porevolučním období začala na vysokých školách očista. Ta měla zbavit vysokoškolské prostředí všech těch studentů a profesorů, kteří se v době okupace nějak provinili proti českému národu. Reakce očistu sabotovala. Toto spolu s různými organizačními obtížemi způsobilo, že očista nemohla být důsledně provedena a že se na vysokých školách udržely i nepřátelské živly.¹⁷⁾

Hlavní péči o studentské záležitosti převzal Svaz vysokoškolského studentstva. Úspěchem bylo, že jeho výbor byl zpočátku pokrokového složení. Velkou pozornost věnoval výbor SVS hned po svém vzniku jednání o umožnění dokončit co nejrychleji studia těm, kterým to znemožnilo zavření vysokých škol nacisty v roce 1939. Byly povoleny četné studijní a zkušební časové úlevy a tak se podařilo mnohým z těch nejstarších vysokoškoláků dokončit svá studia již během roku 1945.¹⁸⁾

17) Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Okresní konference KSČ 30. III. 1947 — Zpráva o činnosti; Práce, 31. V. 1945; Národní osvobození, 10. X. 1945; Mladá fronta, 22. I. 1947 a 31. V. 1947; vyprávění s. J. Kazimoura.

18) Student, 9. VII. 1945; Cíl, 10. V. 1946; vyprávění s. J. Kazimoura.

Jedním z prvních úkolů SVS byla také starost o materiální zabezpečení studentstva. V tomto směru se dosáhlo vzhledem k předválečnému stavu a poválečným těžkostem kladných výsledků. Na návrh SVS schválila vláda některá důležitá opatření ve prospěch studentů. Tak mnoho vysokoškolských posluchačů začalo dostávat státní studijní podpory¹⁹⁾ i placené dovolené; pomohlo také uvolňování vázaných vkladů studentům. Lidově demokratický stát vynakládal ročně na sociální péči o vysokoškoláky 205 880 000 Kčs a to bylo 45krát více, než vynaložila v roce 1938 buržoazní republika. Byly zrušeny také dřívější velké taxy a poplatky.²⁰⁾ Zdravotní péče byla zabezpečena nemocenským pojištěním.

Při řešení bytové otázky výbor SVS iniciativně jednal o uvolňování vysokoškolských kolejí, obsazených za okupace, organizoval svépomocnou akci. Pokrokové vedení SVS se snažilo přednostně ubytovávat v kolejích studenty, kteří neměli prostředky platit si drahý podnájem.¹⁸⁾ Proti tomu se ozývali posluchači z buržoazních rodin, kteří našli oporu na příklad v Lidové demokracii. Ta za ně protestovala, taktó vyzdvihujíc zásluhy statkářských otců: „... Když naši otcové jsou dělení podle ha plochy, my jsme v pražských studentských kolejích vylučováni z bydlení jen proto, že naši otcové dřou od slunka do slunka v potu na větším hospodářství. Chceme tedy, aby byla ihned odstraněna výměrová licitace; aby všichni kolegové z venkova bez rozdílu ha byli přijímáni do kolejí.“²¹⁾

Přes všechnu snahu naší vlády nebylo možno pro poválečné hospodářské obtíže studentům v otázce materiálního zajištění ve všech směrech plně vyhovět. Jedním z problémů na vysokých školách byl nedostatek učebnic. Toho využila reakce. Pod demagogickým heslem „Ne všechno dělníkům, ale i studentům“ sdružila studenty techniky, kteří 11. prosince 1945 demonstrovali před ministerstvem informací, aby dostali papír na učebnice. Svaz vysokoškolského studentstva i celá veřejnost odsoudily toto provokační vystoupení. Komunisté vysvětlovali studentům, že takovýmto způsobem není možno domáhat se věcí, které by potřebovali; poukazovali na to, v jakých svízelných podmínkách — za nedostatku materiálu, pohonných hmot, pracovního oděvu a obuvi, někdy i v nevytopených továrnách musí často pracovat dělníci. Řada studentů pochopila, jak nepodloženě se nechala reakcí vyprovokovat. A aby dokázali svůj skutečný vztah k mladé republice, šlo 18. prosince 1945 dva tisíce poslu-

19) Mladá fronta, 19. XII. 1945 — žádost o státní studijní podporu si podalo asi 16 500 vysokoškoláků; na stipendium v plné výši, které činilo 1500 Kčs, mělo nárok asi 8000 posluchačů, na částečné přibližně 4000 vysokoškoláků.

20) Osobní archiv s. V. Piláta — Celostátní konference komunistů-vysokoškoláků ve dnech 19.—20. III. 1949 v Praze, referát s. J. Pelikána, str. 53.

21) Lidová demokracie studentům, 30. X. 1947.

chačů techniky pomoci dělníkům odklízet trosky z války do Českomoravských strojírén do Libně.²²⁾

O další demonstraci studentů, která měla narušovat jednotu Národní fronty, se pokusily reakční živly v Brně. Incident vznikl kolem přednášek majora Šoffra, které byly kritizovány v brněnské Rovnosti. Major Šoffr si totiž ve svých lekcích branné výchovy na technice stěžoval na to, že inteligence a podobně také důstojníci jsou ze všech stran napadáni a bití. Vytvářel teorii o tom, že inteligence a důstojníci jsou atomová jádra, kolem nichž mají ostatní složky národa — sateliti — kroužit a tvořivě pracovat. Major Šoffr se také dosti urážlivě vyslovoval o naší vládě a orientaci naší zahraniční politiky, prostě hovořil v obvyklém duchu odpůrců lidově demokratické republiky. A prý na obhajobu majora Šoffra šli 6. února 1946 demonstrovat posluchači brněnské techniky před redakci Rovnosti. Provokace části vysokoškoláků však byly ukončeny hned, jakmile vyšli do ulic dělníci. Tato brněnská událost měla ohlas po celé republice, odsoudili ji i pražští pokrokoví vysokoškoláci.²³⁾ Tak na příklad ve svém prohlášení Spolek posluchačů filosofie Karlovy university upozorňoval na to, že právě část studentů se ukázala tak naivní a nevyspělá, že se propůjčila k takovýmto akcím.²⁴⁾

Pražské události v prosinci 1945 i brněnská únorová demonstrace vysokoškoláků roku 1946 ukazují, že zatímco komunisté konstruktivní práci se snažili dosáhnout co nejlepších podmínek pro studenty, reakce prováděla licitaci a rozvracela.

Významné místo na naší cestě rozvíjení národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou měl 8. sjezd KSČ, který se konal ve dnech 28.—31. března 1946. Sjezd věnoval pozornost také práci s mladou generací. V oblasti vysokého školství vyzdvihl důležitost jeho rozvoje a zdůraznil potřeby studia dělnických a rolnických dětí. Spolu s pracujícím lidem pozdravila 8. sjezd strany 27. března 1946 na manifestaci na Staroměstském náměstí také část vysokoškoláků, kterých sem přišlo na dva tisíce.²⁵⁾

Velkou událostí pro celý náš národ byly oslavy prvního Svátku práce v osvobozené Praze. Prvomájové oslavy v roce 1946 byly velmi mohutné a radostné. Aktivní podíl na nich měli i komunističtí vysokoškoláci.

Na jaře při přípravě „Radostných dnů osvobozené mládeže — Ma-

22) Rudé právo, 12. XII. 1945; Mladá fronta, 12., 13., 14., 16. a 19. XII. 1945; Student, 19. XII. 1945.

23) Mladá fronta, 7., 8., 10. a 14. II. 1946.

24) Student, 12. II. 1946.

25) Archiv KV KSČ Materiály vysokých škol, Okresní konference 30. III. 1947 — Zpráva o činnosti.

jáles 1946“ došlo k roztržce mezi národními socialisty a SČM. Národně socialistická strana pak odvolala z vedoucích orgánů Svazu mládeže své funkcionáře a tím již otevřeně rozbíjela jednotu mládežnické organizace. Reakce si vzala za cíl zmařit majáles. Naprázdno však vyznělo její heslo „Ve Stromovce ani pes, SČM má majáles“ i celá její propaganda. Stromovka se zaplnila desetitisíci mladých lidí a radostné oslavy jara vyzněly jako manifestace jednoty studující a pracující mládeže.²⁶⁾

V tomto období se mezi studenty začínala jasněji projevovat politická diferenciací. V dubnu 1946 se konala valná hromada Svazu vysokoškolského studentstva, na které byl zvolen nový výbor SVS. Zatímco hned po revoluci se dali do práce ve vedení SVS většinou nejdříve pokrovní studenti, z nichž část vstoupila do KSČ, v novém výboru SVS bylo již paritní zastoupení všech politických stran.²⁷⁾

Před nastávajícími volbami do Národního shromáždění rozvinuly všechny politické strany širokou agitaci také mezi studenty.

Z čeho vycházeli při svém ideologickém působení národní socialisté a lidovci? Jejich cílem nebyl rozvoj lidově demokratického Československa, ale návrat předmnichovské minulosti. Proto také jejich programem bylo zdržovat a poškozovat socialistické prvky ve výstavbě nové republiky. Prohlašovali „Neposuzujte nás podle toho, čeho jsme dosáhli, nýbrž podle toho, čemu jsme zabránili.“ Takový negativistický program nemohl vycházet z vědecké ideologie; vyznačoval se ideovými zmatky, soustavnou nedůsledností, bezzásadovostí, opíral se o odvary různých úpadkových teorií. Pravicoví mluvčí někdy dovedně překrucovali a ve svém duchu domýšleli názory, které měly určitý vědecký základ, a tím mátlí politicky nevyspělé studenty.

Teoretický rozbor různých problémů prováděli za pravicové studenty s velkou rutinou převážně předáci národně socialistické a lidové strany a dodávali jim argumenty do diskusí. Většina funkcionářů Klubů národně socialistických a lidových akademiků byla na dost nízké teoretické úrovni a tak jenom reprodukovala a často ještě vulgarizovala argumenty představitelů svých stran. Ve vedení akademických klubů byli někteří zkušení, obratní politikáři, kteří dovedli získat mezi svým členstvem značný vliv i oblibu. Nebylo nijak náhodné, že na vedoucí místa si reakce nastrčila i seriózní studenty třeba i z dělnické nebo rolnické rodiny, ideologicky zmatené a nechápající, oč vlastně jde. Skutečné vedení akademických klubů se pak skládalo z vyhraněných pravičáků. Zvláště mezi vůdčími

26) Studentské noviny, 7. I. 1947; Mladá fronta, 20. V. 1947; J. Bartoš - Z. Rak, Z bojů pokrokových organizací mládeže v ČSR, vyd. Mladá fronta, Praha 1955, str. 73—92

27) Svobodné noviny, 9. IV. 1946; Studentské noviny, 7. I. 1947

činiteli Klubu lidových akademiků bylo mnoho odchovanců z těch nejbohatších rodin, kteří v klubu vytvářeli vybranou, snobistickou, noblesní společnost.²⁸⁾

V předvolebních projevech ke studentům na jaře 1946 působili národní socialisté a lidovci na mentalitu studentů obvyklými obecnými teoriemi o demokracii, o potřebě subjektivního štěstí, o „věčném ideálu svobody lidského ducha“ apod. Pokud se na příklad předseda národně socialistické strany P. Zenkl zmiňoval o socialismu, tak ten byl pro něho v prvé řadě úkolem mravním, zdůrazňoval potřebu „opravdu českého pojetí socialismu“.²⁹⁾

Dr. H. Koželuhová jménem Čs. strany lidové varovala studenty před totalitou, před rovností, která by znamenala „jedinou cestu, třeba i dlážděnou, mezi dvěma vysokými zdmi, bez vyhlídky, kterou bychom všichni klusali smrti vstříc a všichni stejným tempem, třeba by jeden nemohl vydechnout a druhý by stále musil brzdit svůj vzlet. Všichni bychom dostali totéž...“ „Vidíme tu šílenu snahu zbavit nás lidské osobnosti.“ „Jsme na samém pokraji jednoho z největších úpadků lidského ducha, který nám má být přímo vnucen.“ S potlačováním individuality, s brzděním kulturního rozvoje nemohou přece studenti souhlasit. A tak dospěla H. Koželuhová k závěru, „že cíl lidové strany a touha studentů jsou totožné.“³⁰⁾ Jednou z metod pravice bylo šíření skepse, beznaděje a nedůvěry k lidově demokratickému zřízení. Pravicoví činitelé využívali při tom jisté nepevnosti inteligence vůbec, způsobené jejím společenským postavením mezivrstvy, maloburžoazní mentality většiny tehdejšího studentstva, podporované jejím třídním původem i tehdejším charakterem výchovy, potom i poněkud výjimečného psychologického stavu poválečné generace, projevujícího se zvýšenou citlivostí a zesíleným pocitem krivdy.

Odpůrci lidové demokracie šířili v určité části tisku i neverejně, šuškanou, předpovědi o nadprodukcí inteligence.

„... vyhlídky mladé inteligence jsou víc než bídné a není nikoho, kdo by se už konečně nebojácně za ně postavil.“³¹⁾
„Perspektivy pro studenty jsou téměř stejné jako za protektorátu.“³²⁾
„hrozí přebytek inteligence“.³³⁾

28) Směr, 11. III. 1948; Mladá fronta, 25. III. 1948, Vyprávění pamětníků s. Doležala, s. A. Gajanové, s. R. Richty aj.

29) Nová inteligence, 23. V. 1946 — P. Zenkl: Studenti a nár. socialismus

30) Nová inteligence, 23. V. 1946 — H. Koželuhová: Čs. strana lidová a studentstvo

31) Lidová demokracie, 19. IX. 1947

32) Slova Ransdorfa z 21. X. 1947 — Citována v referátě s. R. Richty na VV KSČ (podzim 1947) — Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápisy z předsednictva VV KSČ, 1947

33) Svobodné slovo, 31. V. 1947

Takové a podobné zprávy se denně dočítali studenti v národně socialistickém, lidoveckém a namnoze i v tzv. nadstranickém tisku. Podle nich se jejich budoucnost, na které přeci každému mladému člověku nejvíce záleželo, stávala nejasnou a pochmurnou. Pochybnosti studentů jen prohlubovaly konkrétní číselné údaje o přebytku inteligence. Vysokoškoláka podléhajícího takovéto propagandě potom zneklidňovala představa, že může být právě on mezi těmi 11 726 budoucích nezaměstnaných inteligentů.³⁴⁾

Pravicoví činitelé rozvíjeli ve studentech také iluze o první republice a minulosti vůbec. Tak na příklad ministr školství Jaroslav Stránský vyprávěl na podzim 1946 vysokoškolákům: „Když si vzpomínám na své mládí, tu se mi zdá, že naše mládí byl hotový ráj ve srovnání s tím, co je údělem dnešních mladých lidí a dnešního studentstva.“³⁵⁾ Stránský nedával mladé inteligenci žádnou lákavou perspektivu. „Žijeme v těžké době, jejíž všechny obtíže nedovedeme ani dobře odhadnout, a proto je třeba varovat každého, kdo by se oddával přílišnému optimismu v přítomnosti a budoucnosti.“³⁶⁾

Představitelé národních socialistů, lidovců a pravicových sociálních demokratů věděli, že většina studentů neznala vědeckou teorii vývoje společnosti, a podle toho orientovali své působení. Z toho důvodu mohla najít určitou odezvu na příklad i taková slova, kterými se obracel ke studentům lidovecký ministr pošt, František Hála: „Křesťanský solidarismus není nějakým umělým výtvorem jako marxistický třídní boj, ale je vložen do srdce každého člověka, jestliže jeho srdce nezatvrdne. Naše mládež nikdy neznala třídních rozdílů, protože většinou vyrůstala v prostředí, které samo nabádalo k solidaritě.“³⁷⁾

Pravicoví činitelé se pokoušeli vnutit studentům představu nevědeckosti marxismu-leninismu jako ideologie. Určitým vrstvám vykládali marxismus ve smyslu nejvulgárnějšího materialismu, protinábožensky zaměřeným skupinám presentovali zase marxisticko-leninské učení jako určitý typ náboženství. Svou propagací sledovali, aby se marxismus stal mezi studenty tak trochu postrachem, který obírá každého člověka o jeho osobní svobodu, ničí kulturní hodnoty a „glajchšaltuje“ myšlení lidí. Jedna z ukázek staronového argumentu proti marxismu, počítajícího s negramotností studentů v těchto otázkách: „Myšlenkové dění lidstva obrací se dvěma směry, z nich jeden jde ke hmotě, druhý směřuje k duchu. Sto-

34) Obrana lidu, 4. X. 1947

35) Studentské noviny, 16. XI. 1946

36) Mladá fronta, 19. II. 1946 — J. Stránský ke studentům

37) Lidová demokracie mládeží, 28. IX. 1947

jíte na straně ducha, a to je vaše plus, neboť duch vždy vítězí nad hmotou. Nezapomínejte, že svoboda, volnost, právo a demokracie rostou jen z řádu ducha a ne z materie ...³⁸⁾

Obecné směrnice komunistické strany, konkretizované potom na lednovém zasedání ÚV KSČ roku 1947 v úkol získat většinu národa pro politiku strany, uplatňovali komunističtí vysokoškoláci ve svém přístupu ke studentům. Vytkli si úkol přesvědčovat a získávat studenty pro podporu a aktivní účast na budování lidové demokracie, pro dobrou přípravu na své budoucí povolání.

Současné budovatelské úspěchy, perspektivy naší republiky, spojení s Sovětským svazem a postavení Československa v mezinárodním pokrokovém hnutí byly nejlepším argumentem komunistů. Tyto základní skutečnosti nutně ovlivňovaly individuální vývoj každého studenta; srovnával si je s protiargumenty reakce, a podle prostředí, ze kterého sám pocházel, a toho, které na něj současně působilo i podle vlastních zkušeností se s nimi vyrovnával a zaujímal k nim určité stanovisko. Již na jiném místě jsme se zmínili, jak komunistická strana vysvětlovala studentům postavení inteligence ve společnosti a její vztah k ostatním pracujícím, otázky školské politiky a jiné.

V předvolebních projevech na jaře 1946 přistupovali komunisté k vysokoškolákům stejně jako k celému národu s konkrétním programem práce pro republiku. Velký ohlas mělo tehdy jejich heslo „Republice více práce, to je naše agitace“. Jako prvořadý úkol zdůrazňovali komunisté nutnost překonat následky války, upevňovat jednotu Národní fronty, důsledně plnit všechna usnesení Košického vládního programu.³⁹⁾

Konkrétní ideologická práce vyžadovala, aby komunisté vysvětlovali studentům i základní pojmy. Právě často v nejrůznějších situacích demagogicky operovala se slovy jako je — demokracie, svoboda, rovnost, humanita a jejich výkladem studenty mátl. Citát o svobodě z Jarního poselství komunistů studentům je důkazem toho, jak živé bylo vysvětlování komunistů, které sledovalo nejen přeměnit vědomí studentů, ale i získat je pro konkrétní práci.

„Svoboda — nikoli jako právo na sobectví, jako právo a příležitost žít na účet cizí práce a cizího svědomí, jako právo na lhostejnost k bídě druhých — nýbrž svoboda jako právo a příležitost účastnit se a užívat společného budovatelského díla, jako právo a povinnost vzájemně si

³⁸⁾ Lidová demokracie mládeži, 28. IX. 1947

³⁹⁾ Nová inteligence, 23. V. 1946 — V. Kopecký: Studentstvo a volby

pomáhat — tedy svoboda jakožto soudržnost a solidarita — to je nový význam, který tomuto slovu dává naše doba.“⁴⁰⁾

V porevolučním období byla ve vědomí většiny studentů nedotknutelným ideálem osobnost T. G. Masaryka. Proto národní socialisté a lidovci užívali a často i zneužívali k potvrzení svých projevů Masarykových výroků. V této době nebyly ještě podmínky pro objektivní rozbor úlohy T. G. Masaryka v našich dějinách. Přední komunističtí vysokoškolští funkcionáři se dali do studia díla T. G. Masaryka. A často se jim podařilo použít jeho různých, mnohdy i šíře neznámých citátů proti reakci. Tak na příklad proti sabotování práce pro dvouletku zpátečnickými živly zdůrazňovali komunisté slova T. G. Masaryka:

„Být demokratem znamená pracovat... Práce je mravní povinností každého uvědomělého občana Československé republiky — kdo nepracuje, kdo vykořisťuje práci jiných, není Čech, není Slovák, není člověk.“⁴⁰⁾

V ideologickém působení v porevolučním období se obrátil tehdejší ideologická vyspělost studentstva. Početná část samotných komunistických vysokoškoláků se teprve začínala seznamovat s marxismem-leninismem, což bylo vzhledem k nedostatku dosud vydané marxistické literatury i k malému počtu marxisticky vzdělaných studentů i jiných lektorů často dosti obtížné. Tak se někdy diskuse vedly sice se zápalem, ale i na dost nízké ideologické úrovni. K tomu jako malá ilustrace poslouží již článek Mladé fronty z 16. prosince 1945, kde jako symboly pokrokových sil jsou vedle sebe stavěni „Masaryk, Beneš, Kristus, Lenin, Stalin“:

V předvolebním období na jaře 1946 i v další době se komunistům na vysokých školách svým působením podařilo alespoň částečně postavit hráz proti propagandě reakce. Přesto, že i komunističtí studenti měli nesnáze s ideologickou nepřipraveností, projevilo se výrazně, že jejich jádro začínalo již marxismus-leninismus zvládat a problémy vysvětlovat do hloubky. Pravicoví studenti znali zatím jen hesla dodaná jim z vedení národně socialistické a lidové strany a jejich diskuse stagnovaly na úrovni pravicového tisku.

Komunisté-vysokoškoláci se zapojili velmi aktivně do předvolební kampaně. Jejich agitační a kulturní brigády pracovaly nejenom mezi studenty, ale i v továrnách a na vesnicích a v posledních předvolebních dnech vystupovaly i na ulicích. Tak na příklad studenti ve svých popěvcích „propagovali“ tzv. svobodné volby v zahraničí.

⁴⁰⁾ Osobní archiv s. R. Richty, Jarní poselství komunistů studentům, vyd. VV KSČ (bez data, jaro 1946 neb 1947)

„V USA se volební daň zapraví,
ve Švýcarsku volíš podle pohlaví.
V Africe zas podle pleti
můžeš volit, kdo Tvé děti
o kus chleba připraví.“⁴¹⁾

Jeden z nejpoblárnějších agitačních kolektivů — ATAK vytvořili komunisté na Vysoké škole obchodní. Jak vyprávěli ATAKovci, měli ze setkání s nejrůznějšími lidmi při svých vystoupeních bohaté zážitky. A nelitovali ani námahy a volných večerů a nedělí.⁴²⁾

Velký zájem mezi vysokoškoláky v předvolebním období i později vzbuzovaly veřejné plenárky, na kterých hovořily i známé vědecké kapacity na téma „Proč jsem komunistou?“⁴³⁾

V celé republice byly výsledky květnových voleb 1946 úspěchem komunistů. Znamenaly další krok k rozšíření moci dělnické třídy, k upevnění Národní fronty. Nová vláda, jejímž předsedou se stal Klement Gottwald, vypracovala z iniciativy komunistů nový Budovatelský program. Jeho hlavním úkolem bylo vypracovat a schválit novou ústavu a dvouletý plán obnovy a výstavby hospodářství země.

Významnou kapitolou vysokoškolského života byly brigády. Jimi se studenti přímo zapojovali do budovatelské činnosti, dostávali se do úzkého styku s pracujícími i s úkoly dvouletky a zároveň pomáhali řešit i nedostatky pracovních sil.

Vysokoškoláci pracovali na brigádách dlouhodobých v době prázdnin a krátkodobých během semestru na různých místech — v dolech, v zemědělství, na lesních brigádách, na stavbách, po válce pomáhali odklízet trosky atd. S organizováním brigád byly často problémy. Část studentů svůj za okupace vytvořený negativní vztah k povinnosti i špatnou pracovní morálku přenášela na brigády, na kterých někdy studenti viděli nedobrý poměr k práci i u dělníků. Slabá pracovní morálka byla v poválečném období širším problémem; u některých pracovníků přetrvávala jako zvyk z války, kdy k národní hrdosti také patřilo pracovat pro okupanty pomalu a málo.⁴⁴⁾

Pokrokovým studentům ještě značně ztěžoval situaci postoj pravicově zaměřených národních socialistů a lidovců. Ti litovali vysokoškoláky, jak prý jsou přepracováni, stěžovali si, že po ztrátě let okupací jsou studenti

41) Osobní archiv s. R. Richty, cyklostilovaný leták (bez označení)

42) Osobní archiv s. Vl. Piláta, List komunistických posluchačů Vysoké školy obchodní, 8. X. 1947

43) Zpravodaj, 12. XII. 1947

44) Vzpomínky s. Vl. Kašíka a s. J. Winklera

ještě získávání na brigády, kvůli kterým snad mají ztrácet další semestr.⁴⁵⁾ Na příklad jeden z jejich výroků: „Téměř denně jsme nabádáni, ať již ze školy nebo z jiných víceméně veřejných institucí na různé národní směny, pomoci rolníkům, matkám v domácnosti, nebo dělníkům v továrnách. Není to sice pro nás nic nového, známe to výborně už z protektorátu, ale tím hůř.“⁴⁶⁾

Nejlepším agitačním prostředkem komunistů pro brigády byl jejich osobní příklad. Tak mnohé stranické fakultní organizace se přímo rozhodly, že každý jejich člen odpracuje na brigádách jeden měsíc. Brigády znamenaly nejen hmotnou pomoc republice, ale poskytovaly přes všechny obtíže i výhodné podmínky pro působení komunistů mezi studenty. Společná práce, kulturní život, styk s venkovským obyvatelstvem, s horníky i dělníky měly na studenty dobrý vliv a přispívaly k vytváření kolektivu. Jednou z takových úspěšných brigád byla např. v květnu 1947 brigáda filosofické fakulty na Žatecku. Část jejich účastníků se potom přihlásila do komunistické strany.⁴⁷⁾ Tak v pomoci republice, výchově nových lidí byla významná úloha brigád, jak to vyjadřovalo i heslo staveb mládeže: „Stavíme stavbu, stavba staví nás!“

Velmi významné postavení zaujímali českoslovenští vysokoškoláci v internacionálním svazku studentů. Bojová, protifašistická tradice 17. listopadu 1939 se stala odkazem celému mezinárodnímu studentskému hnutí. Proto byl také 17. listopad zvolen za Mezinárodní den studentstva. V listopadu 1945 se sešel v Praze kongres Mezinárodního svazu studentstva, na kterém byl položen základ MSS. Na II. kongresu MSS na jaře 1946, konaném opět v Praze, byl zvolen předsedou této organizace Českoslovak inž. Joža Grohmann. Studenti nejrůznějších zemí vzhlíželi k Praze jako centru mezinárodního studentského dění.⁴⁸⁾

Do těžkých bojů muselo vstoupit pokrokové studentstvo při valných hromadách na podzim 1946. Úkolem „valnic“ bylo zvolit výbory fakultních spolků a delegáty na valnou hromadu SVS, řešit různé studentské otázky. V tomto období existovala na vysokých školách již daleko větší vyhraněnost pokrokového a zpátečnického tábora, než tomu bylo bezprostředně po revoluci roku 1945. Reakce vytlačovaná postupujícím vývojem národní a demokratické revoluce z politických i hospodářských posic, hledala nová působiště. Za jedno z nich zvolila vysoké školy, které jí svým dosavadním charakterem vyhovovaly a na kterých měla obzvláštní

45) Svobodný směr, Plzeň, 4. I. 1948

46) Lidová demokracie studentům, 7. XI. 1946

47) Zpravodaj, 6. VI. 1947

48) J. Bartoš, ČSM v letech 1945—1955, vyd. Mladá fronta, 1958; Kruh, 22. XI. 1946; Studentské noviny, 7. I. 1947

zájem. Odpůrci lidově demokratické republiky se pokoušeli získat i prosté příslušníky národně socialistické a lidové strany i další nevyhraněné bezpartijní studenty. Do jisté míry oslabovalo pokrokové studenty i to, že část politicky uvědomělejších posluchačů již vysokou školu dokončila. Agitaci před valnými hromadami fakultních spolků tedy prováděli komunisté za nesnadné situace.

Stranické organizace předkládaly vysokoškolákům konkrétní program ve studentské politice, vysvětlovaly jim současné problémy. O velmi živých otázkách diskutovali studenti stále a kde bylo možno — před fakultami, na chodbách, v mensách, v kolejích. Komunisté někdy pořádali nedělní výlety i s kytarami a harmonikami a často se potom odehrávaly bouřlivé diskuse i tam.⁴⁹⁾

Komunisté se snažili získat co nejvíce čtenářů stranického tisku a do jisté míry se jim podařilo i ovlivňovat charakter časopisů studentských. Byl to nejdříve „Student“, který vycházel od otevření vysokých škol v roce 1945 do března 1946; na něj navazovalo v dubnu a květnu 1945 5 čísel časopisu „Nová inteligence“. Od podzimu 1946 do léta 1947 vycházely „Studentské noviny“.

Po létech okupace bylo charakteristické, že tak jako v celé republice, tak i na vysokých školách začal velmi rušný politický život. Přesto však do aktivnější činnosti ve fakultních spolcích se zapojila jenom asi o něco více než třetina vysokoškoláků; velká část studentů tedy stála mimo ni. Z tohoto pohledu je třeba se také dívat na valné hromady a další akce SVS.⁵⁰⁾

Přes odpor všech pokrokových studentů se podařilo reakčním živlům na podzim 1946 na některých valných hromadách hlavně na medicíně a rozhodli se položit věnec na hrob agrárníka Švehly. Pracující a pokrokoví studenti odsoudili tyto reakční provokace. Ačkoliv se reakci podařilo odmítnutí pozdravného telegramu ministru zemědělství Juliu Ďurišovi a rozhodli se položit věnec na hrob agrárníka Švehly. Pracující a pokrokoví studenti odsoudili tyto reakční provokace. Ačkoliv se reakci podařilo získat silné posice v početně největších spolcích, zvítězili komunisté ve volbách v 10 fakultních spolcích z celkového počtu 18.⁵¹⁾

Rozbíječská politika reakce na našich vysokých školách nacházela podporu v zahraniční, Československu nepřátelské propagandě. Spolu s rafi-

⁴⁹⁾ Zpravodaj, 20. V. 1947; Vyprávění s. Doležala a s. Vl. Piláta

⁵⁰⁾ Archiv UK, Materiály studentské komise ÚRO, (Rozbor činnosti bez bližšího určení a data — asi podzim 1947) — je udáváno kolem 30 %;

Zpravodaj (leden 1948) udává asi 14 000 účastníků valných hromad fakultních spolků a celkový počet pražských vysokoškoláků byl asi 38 000

⁵¹⁾ Mladá fronta, 12. XII. 1946; Cíl, 17. I. 1947; Studentské noviny, 11. II. 1947; Tvorba, 29. XII. 1947

novanými útoky se uchýlovala západní reakce i k těm nejprimitivnějším pomluvám. Tak na příklad 17. prosince 1946 vysílal Vatikánský rozhlas relaci o tom, že se českoslovenští studenti obrátili na USA s prosbou o pomoc proti náboženskému a politickému útlaku na českých vysokých školách. A tento útisk byl dokonce doložen i „konkrétními fakty“ — 105 československých vysokoškoláků prý bylo uvězněno, trýzněno a mučeno a dalších 105 bylo odtransportováno na Sibiř.⁵²⁾ Takové a podobné zprávy o poměru vlády Národní fronty k mladé inteligenci se šířily na Západě.

Vyvrcholením předcházejících fakultních shromáždění byla valná hromada Svazu vysokoškolského studentstva, která se konala 14. a 15. února 1947. Samo trvání této společné schůze je zajímavým obrazem toho, s jakým zápalem se tehdejší vysokoškoláci účastnili studentského dění. 320 delegátů valné hromady vydrželo zasedat téměř nepřetržitě od 8 hodin ráno v pátek 14. února až do odpoledne dalšího dne. Po celé třicetihodinové jednání vytrvala většina delegátů na místě, aby svou nepřítomností neoslabovala svou stranu při hlasování. Pravicoví studenti však měli na valné hromadě SVS většinu. Tak národní socialisté získali do výboru SVS 14 a lidovci 8 mandátů. Komunističtí studenti měli 13 a sociálně demokratičtí 5 mandátů.⁵³⁾ Předsednictví SVS se dostalo do rukou Emila Randsdorfa, bývalého člena Moravcova Kuratoria.

Po této valné hromadě se komunisté ve vysokoškolském výboru KSČ zamýšleli nad svojí další prací. Objevily se mezi nimi i určité názory poněkud sektářského charakteru. Navrhovalo se, aby komunisté teď práci ve výboru SVS sabotovali z toho důvodu, že by pravicové vedení výboru mohlo zneužívat vymožeností, o jejichž dosažení se zasloužili komunisté. Takové nesprávné názory byly vyvráceny poukazem na to, že získávat studentstvo nelze nějakou pasivní resistencí. Komunisté zvolili aktivní postup ve své práci v SVS a rozhodli, že co se jim nepodaří projednat za nynějšího ztíženého postavení ve výboru SVS, budou se snažit uskutečňovat prostřednictvím studentské komise ÚRO, případně ve spo-

⁵²⁾ Archiv UK, Materiály studentské komise ÚRO — Zpráva (strojem psaná, bez data a bližšího označení); Studentské noviny, 20. II. 1947

⁵³⁾ Rudé právo, 18. II. 1947; Studentské noviny, 20. II. 1947; Svobodné noviny, 16. II. 1947; Svobodné slovo, 18. II. 1947; Svobodný zítřek, 20. II. 1947

Zpravodaj, (březen 1947) — Výsledky hlasování a podle nich potom rozdělení mandátů:

komunističtí studenti	103 hlasů, tj. 32 %	13 mandátů
soc. demokrat. studenti	42 hlasů, tj. 13 %	5 mandátů
nár. socialist. studenti	108 hlasů, tj. 33 %	14 mandátů
lidovečtí studenti	72 hlasů, tj. 22 %	8 mandátů
1 mandát do výborů SVS získalo dále ještě SČM a		
1 mandát bývalí političtí vězňové		

jení s SČM, organizací inteligence Kulturní jednotou nebo Socialistickou akademií.

Komunističtí vysokoškoláci kladně hodnotili to, že na valné hromadě SVS s nimi postupovali ve všech projednávaných otázkách i sociální demokraté a politicky neorganizovaní a v některých případech se jim podařilo získat i jednotlivé příslušníky lidové a národně socialistické strany. Napomáhat k vytvoření opozice uvnitř Klubu národně socialistických akademiků bylo dosti obtížné, neboť čestní národní socialisté neměli často odvalu vystupovat proti silné posici Ransdorfovců.⁵⁴⁾

Komunisté-vysokoškoláci působili na studenty nejvíce osobním přesvědčováním, což byla osvědčená a široce užívaná metoda celostraničské práce v porevolučním období. Individuální působení na studenty vyžadovalo, aby se stal agitátorem každý komunista. Bylo třeba, aby také stranický kolektiv komunistů jako celek působil příkladně.⁵⁵⁾

Jednou z nejužívanějších forem agitační práce byly besedy, přednášky a debatní večery. Hovořilo se o nejrůznějších otázkách. Tak na příklad v březnu 1947 se konal ve Slovanském domě večer na téma „O nový typ mladé české inteligence“. V duchu slov velikého kritika F. X. Šaldy „U nás nesmí být jediného chudáka, jenž by promarnil svou sílu“ — hovořili ke studentům o jejich budoucnosti někteří z představitelů naší inteligence.⁵⁶⁾ Pokrokové názory podložené vědeckou autoritou kladně ovlivňovaly vysokoškoláky.

Velmi živý ohlas měly zejména hrátky mládeže; snad hlavně proto, že se na nich podařilo harmonicky spojit pasivní i aktivní způsob hodnotné zábavy. Na hrátkách vystupovali přední umělci, soubory i ochotnické skupiny studentů, prováděly se různé soutěže a kvízy, společně se zpívalo a učily nové písně i tančilo se. „Hrátky, heslo soboty, přijďte rovnou z roboty“, „Když manželství, tak s robátky, když někam, tak na hrátky“, a jiné vtipné, veselé výzvy volaly studenty z plakátů, letáků, nástěnek i Studentských novin.⁵⁷⁾

Velký úspěch sklízeli „hráčkaři“ také u nestudentských diváků. Tak na příklad jednu červnovou sobotu 1947 odjel kolektiv hrátek do Kladna a zde na náměstí předvedl místnímu obyvatelstvu svůj program. Pořad byl dokonce vysílán i místním rozhlasem a líbil se; a večer v 10 hodin sfárala brigáda hrátek na dole Zápotocký na noční směnu.⁵⁸⁾

⁵⁴⁾ Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápis z předsednictva VV KSČ 19. IX. 1947, Vyprávění s. J. Pelikána a s. R. Richty

⁵⁵⁾ Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápis z vysokoškolského výboru 15. XII. 1946; Zpravodaj, 30. I. 1947, (březen 1947), 20. IV. 1947, 12. XII. 1947 aj.

⁵⁶⁾ Studentské noviny, 1. IV. 1947

⁵⁷⁾ Archiv UK, Materiály studentské komise ÚRO; Studentské noviny, 18. III., 27. IV. a 20. V. 1947

⁵⁸⁾ Zpravodaj, 6. VI. 1947

Ke kulturnímu i politickému rozvoji studentů přispívaly i jejich pravidelné návštěvy avantgardní scény Divadla E. F. Buriana. Zde se po představeních, na která měli studenti přístup za zlevněnou cenu, odehrávaly velmi živé a podnětné besedy s E. F. Burianem. Komunisté organizovali také společné návštěvy Kina mladých, přiváděli studenty na představení sovětských autorů, doporučovali jim pokrokové hry.

Některé nové sovětské filmy bohužel poněkud odrazovaly studenty svou pompesností. Velký ohlas však vzbuzovalo promítání starých sovětských filmů Pudovkinových a Eisensteinových, které se podařilo uskutečnit komunistickým vysokoškolákům. Sovětská díla vyvolávala očekávání a zájem u celé naší veřejnosti a samozřejmě také u studentů. Kolem nich však někdy vznikaly problémy, které nikdo nedovedl vysvětlit. Velmi se diskutovalo na příklad o výstavě čtyř sovětských malířů A. Gerasimova, S. Gerasimova, A. Dejneka a A. Plastova, znamenající jednostranné a zjednodušené pojetí výtvarného umění. Podobně také studenti živě reagovali na Ždanovou kritiku sovětských básníků Zoščenka a Achmatovové.⁵⁹⁾

Význam pro úsilí naší komunistické strany o získání většiny národa mělo vydání sborníku projevů Klementa Gottwalda „Deset let“. Politika KSČ v posledním desetiletí 1936—46, podaná v tomto sborníku, se stávala po celé republice středem diskusí, byla velkým zdrojem poučení. Je pochopitelné, že se k „Deseti letům“ soustřeďovala také pozornost vysokoškolské inteligence. Komunisté velmi propagovali tuto knihu mezi studenty a jako dar k dubnové krajské konferenci strany v roce 1947 se vysokoškolský okres V. Sinkuleho zavázal získat 3000 jejích objednávek a vyzval fakultní organizace k soutěži.⁶⁰⁾

Po soustředěné, každodenní přípravné činnosti komunistů na fakultách v letním semestru roku 1947, čekaly studenty velké společné akce v květnu.

Nejdříve to byly prvomájové oslavy. Komunisté se snažili, aby jejich májový průvod byl co největší, aby byl jasnou výstrahou všem rozvratníkům. Podařilo se to i komunistům na vysokých školách. Jejich průvod byl mohutný, pestrý a bohatý na nápady, a proto sklídl u celé veřejnosti velký úspěch.⁶¹⁾

Po zdaru 1. máje byly velkou akcí SČM majáles, konané již v rámci příprav na světový mládežnický festival. Majálesové slavnosti 1947 se hlá-

⁵⁹⁾ Vyprávění pamětníků s .O. Homoly a s. R. Richty

⁶⁰⁾ Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Okresní konference 30. III. 1947, Výroční zpráva

⁶¹⁾ Zpravodaj, 20. IV. 1947 a 20. V. 1947

sily k tradici slavných litomyšlských majáles z poloviny minulého století, jak je známe z Filozofské historie, a navázely na první v osvobozené republice — bojovné majáles roku 1946. Pražské majálesové oslavy, které se konaly 18. května 1947, byly jedny z nejmohutnějších a nejradostnějších v celé republice. Alegorické vozy a na nich různá vtipná zesměšnění „pánů“, spekulantů, rozvratníků, symbolizování pracovního úsilí — konstruktéři, sestavující trup letadla, zubní technici s velkými kleštěmi, pracující pojízdná tiskárna, hvězdáři, pozorující dalekohledem zamračenou oblohu — to byl radostný obraz Václavského náměstí toho dne dopoledne. Rozléhaly se zde písně, hesla jako „Mládež dá svou sílu — dvouletému dílu“, z ozdobené tramvaje vyhrávala hudba. Po projevech přes hodinu pochodoval Václavským náměstím majálesový průvod; v něm společně s našimi svazáky i zde pracující a studující hosté ze zahraničí. Jen počasí nepřálo pražské mládeži; po dlouhé době teď najednou celé dopoledne vytrvale přšelo. Déšť byl toho jara velmi očekáván našimi zemědělci a v průvodu mládež se s ním vyrovnávala vesele; volala: „Nezlobte se na vodu, přináší nám úrodu!“ Odpolední veselice byla pro špatné počasí původně odložena. Po obědě ale vysvitlo sluníčko a tak se krčský les úplně zaplnil mládeží. A zde — zpěv, tanec, hry, houpačky, večerní rakety a vše to ostatní — prostě nic nemohlo pokazit to mladé veselí. Ani reakce, která v den majáles pořádala různé trucpodniky, aby odlákala pozornost od svazáckých slavností. Její rozbíječské pokusy však skončily krachem. Jarní majáles znovu dokázaly, že neexistuje žádná přehrada mezi studující a pracující mládeží.⁶²⁾

Vrcholnou událostí léta 1947 byl nesporně Světový festival mládeže a studentstva. Praha — centrum mezinárodního studentského hnutí — byla z rozhodnutí Světové federace demokratické mládeže vybrána k prvnímu historickému setkání mládeže z celého světa, které se uskutečnilo od 20. července do 17. srpna 1947. Velký podíl na přípravě světového festivalu měli samozřejmě hostitelé a tak připadlo mnoho úkolů i na studentstvo. Mnoho vysokoškoláků pracovalo ve dnech světového festivalu jako organizátoři, tlumočníci, kulturní a sportovní referenti, průvodci, někteří přímo ve festivalovém výboru a velké množství studentů se zúčastnilo masových festivalových akcí.

Radostný ruch mládežnického festivalu na plný měsíc cele ovládl letní Prahu. Jenom zahraničních hostů, kteří zastupovali 71 národů, sešlo se na 17 tisíc. A k tomu ještě Čechoslováci. Tak mohutné manifestace 17. srpna se zúčastnilo ještě 80 tisíc mladých lidí z celé naší republiky. Písně, tance, hudba, vyprávění v nejrůznějších jazycích světa prostoupily

ve festivalových dnech pražské ulice. Program festivalu byl velmi bohatý — konference, přednášky, soutěže v národních tancích, divadelních představeních, hudebních a pěveckých vystoupeních i ve sportu. V Riegrových sadech se v době festivalu každé pondělí mládež shromažďovala u táboráků, v Rudolfínu se pořádaly koncerty národního umění a každou neděli ve Stromovce slavnosti. Na tehdejší Starém výstavišti byla instalována rozsáhlá výstava o životě mládeže. A rozjásané mládí světa se rozjelo i po naší republice na prohlídku měst, hradů, rekreačních táborů i na stavby mládeže. V posledním týdnu, ve dnech 9.—17. srpna, probíhala finale kulturních a sportovních soutěží.⁶³⁾

Veliký politický, kulturní i sportovní význam festivalu však nebyl nijak po chuti reakci. Zatím co celé stránky všech pokrokových novin byly věnovány festivalu, listy opačného zaměření ho ponejvíce ignorovaly. Čeští lidovci a slovenští demokraté byli proti festivalu ještě dříve, než viděli jeho ráz. Národní socialisté se ho sice zúčastnili, ale některé jejich projevy, jako na příklad P. Zenkla, působily vyloženě rušivě. Někteří národně socialističtí průvodci využívali své funkce, zkreslovali údaje o naší výstavbě a štváli proti vlastní vládě. Reakce rozpoutala dokonce celou protifestivalovou kampaň.

Žádné štvání však nemohlo oslabit jasnou skutečnost prvního světového festivalu v Praze, který vlastně udal ráz i dalším setkáním mládeže. Kromě velikého významu mezinárodního měl festival dalekosáhlý význam i pro celou naši republiku. Mladí z celého světa poznali pravdivou skutečnost nového Československa a tu potom ve svých zemích propagovali. Manifestace mládí, demokracie, míru, pokroku i radosti byla názorným agitačním prostředkem pro různé váhající vrstvy. Podporou politiky komunistické strany byly i pochvaly a obdiv zahraničních delegátů k budování nového Československa. Celá skutečnost festivalu a účast studentů v něm sehrály významnou úlohu i při získávání vysokoškoláků pro budování socialismu.⁶⁴⁾

Jinak jako každoročně byly i v létě roku 1947 důležitou prázdninovou činností brigády, kterými studenti pomáhali našemu hospodářství. Dále měli komunisté za úkol v místě svého prázdninového pobytu pomáhat ve stranických organizacích při školení, kulturním a propagačním působení i v práci s mládeží. Velkou pozornost věnovali komunističtí vysokoškoláci přípravě na podzimní období na fakultě. Vedoucí straničtí činitelé

⁶³⁾ Zpravodaj, 6. VI. 1947; J. Bartoš - Z. Rak, Z bojů pokrokových organizací mládeže v ČSR, vyd. Mladá fronta, Praha 1955 — kap. VI; J. Bartoš, ČSM v letech 1945—55, vyd. Mladá fronta, Praha 1958

⁶⁴⁾ Tvorba, 23. VII., 30. VII., 6. VIII., 13. VIII., 20. VIII., 27. VIII. a 3. IX. 1947; Mladá fronta, 26. XI. 1947

⁶²⁾ Mladá fronta, 15. V. 1947, 18. V. 1947 a 20. V. 1947; J. Bartoš, ČSM v letech 1945—55, vyd. Mladá fronta, Praha 1958, str. 69

vysokých škol se zúčastnili funkcionářské školy v Nečtinách. Zde zhodnotili dosavadní zkušenosti ze svého působení mezi studenty a stanovili zásadní otázky dalšího postupu.⁶⁵⁾

UDÁLOSTI NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH PŘED ÚNOREM 1948 (OD PODZIMU 1947 DO ÚNORA 1948)

Reakce na podzim 1947 svůj boj proti našemu lidově demokratickému zřízení stupňovala. Pokoušela se využít i obtížné hospodářské situace, vzniklé katastrofální neúrodou. Rozvratnické plány buržoazie na protistátní převrat odhalilo zasedání ÚV KSČ v listopadu 1947. Komunistická strana mobilizovala lid k ostrážitosti a připravovala rozhodný nástup. Celostátní situace se odrazila na vysokých školách do jisté míry ve zkreslené podobě. Na rozdíl od situace na průmyslových závodech a na venkově nedocházelo na vysokých školách vzhledem k jejich tehdejšímu charakteru k takovému vzestupu pokrokových sil a reakční živly na vysokých školách si v tomto období hodně dovolovaly.

Na podzim 1947 čekalo vysokoškoláky velmi rušné období valných hromad fakultních spolků. Komunisté přicházeli k podzimním volbám studentských orgánů s konkrétním programem. Jeho hlavním bodem byla reforma vysokých škol ve smyslu jejich sepětí se životem, zabezpečení různých sociálních opatření, demokratizace studentského života apod. Komunističtí vysokoškoláci se snažili oprošťovat studentské organizace od pouhého spolkaření, politikaření a různých postranních machinací a spojovat ho s růstem progresivních sil v celé naší republice. Bylo potřeba vytyčovat takové cíle a požadavky, které by byly společné všem pokrokovým vysokoškolákům, a ty aby se stávaly i podkladem vzájemné spolupráce.⁶⁶⁾ Naproti tomu základním požadavkem volebních programů národních socialistů a lidovců bylo upevnit autonomii a „absolutní“ svobodu vysokých škol. I v požadavcích, které se na první pohled v těchto programech formálně shodovaly, byl ten zásadní rozdíl, že komunisté zároveň ukazovali konkrétní cestu, jak je uskutečnit, zatím co akademické kluby je demagogicky stavěly jen abstraktně, aniž by měly ten nejmenší úmysl o ně dále usilovat. Tak tomu na příklad bylo s požadavkem modernizace osnov, spolupráce studentů s profesorskými sbory i s otázkou sociálních opatření.⁶⁷⁾

65) Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápis ze schůze předsednictva VV 9. VI. 1947; Zpravodaj, 6. VI. 1947, 12. XII. 1947 a (leden 1948)

66) Pravda studentům (podzim 1947); Zpravodaj, 12. XII. 1947 a (leden 1948)

67) Vysokoškolské svobodné slovo, 8. XI. 1946; Lidová demokracie studentům, 30. XI. 1947

Takovouto parodií na agitaci pravice se dočteme v jednom z komunistických předvolebních letáků:

„Nežádáme si víc než vašeho hlasu,
pak už vás necháme, dejte se k nám!
Studentským spolkům přinesem spásu
a vůbec, co chcete, slíbíme vám.“⁶⁸⁾

Průběh valných hromad na podzim roku 1947 byl na některých fakultách projevem provokací reakce, jinde zase výrazem jednoty pokrokových sil; odrážel zpravidla celkový charakter fakultního spolku. Ten byl určován politickým profilem jeho členů i systémem výchovy a zaměřením dané fakulty. Prozkoumejme nyní alespoň zhruba situaci na těch největších a nejvýznamnějších fakultách.

Tradiční baštou reakce byl spolek právníků Všehrd. Obrázek o něm podává dostatečně názorně již několik málo jednotlivých fakt. Čestnými členy Všehrdu zůstávali stále úplně nezvratně „zasloužilí mužové národa“ Hácha, Kramář, Preis, Hodža.⁶⁹⁾ Na právnické fakultě se objevovaly přímo fašistické provokace. Tak na příklad na valné hromadě v prosinci 1947 se tleskalo takovým výrokům jako „za války jsem trpěl okupací a po revoluci persekucí“. To prohlásil jakýsi student Sklenář, který byl za okupace členem fašistické organizace zeleného hákového kříže v Kroměříži. Další posluchač David zde neslychaným způsobem vyhrožoval, že až se to obrátí, nebudou se komunisté zavírat, ale vššet. Valná hromada zamítla rezoluci o imperialistických cílech Marshallova plánu a odhlavovala, že nechceme být žádnou 130. republikou kterékoliv federace.⁷⁰⁾

Nepřátelský ráz dával Všehrdu převážně reakční charakter právnické fakulty. Právnická studia byla za kapitalistické republiky jedna z nejsnadnějších a slibovala přitom nadějnou kariéru soukromého podnikatele nebo i vysokého státního hodnostáře. To přitahovalo na právnickou fakultu hlavně mládež buržoazního a maloburžoazního původu. Bylo známé také reakční zaměření většiny pedagogického sboru a zdejšího způsobu výchovy. I povaha právnických studií vedla k tomu, aby se studenti naučili být dobrými obhájci starého řádu, jeho právních norem, tak jak jim v tom byli vzorem jejich profesori.

V těchto podmínkách měli komunisté velmi obtížnou situaci pro celou svou práci. Ale přesto dosáhli některých kladných výsledků. Zmiňme se při této příležitosti alespoň o úspěšném boji za dílčí zkoušky.

Dílčí zkoušky byly požadavkem oprávněným, měly oproti mnohooborovým zkouškám četné přednosti. Zajišťovaly klid, při kterém by bylo mož-

68) Osobní archiv s. Vl. Piláta, Leták VV KSČ (leden 1948)

69) TISK (tzp. Tisková informační služba KSČ), 1947, III, 5

70) Partyzán, Praha, 19. XII. 1947

no probrat všechny souvislosti, lepší kvalitu studia a měly tedy i výchovnější charakter. Námitky proti dílčím zkouškám, že prý nezaručují udržení souvislosti s jinými obory a dostatečnou „vědeckost“, byly v podstatě nepravdivé. Studenti III. semestru právnické fakulty za vedení komunistů a studentské komise ŮRO rozvinuli v prvních měsících roku 1947 širokou kampaň za prosazení dílčích zkoušek. Když měli pak tito posluchači 2. ročníku po zimním semestru skládat mnohooborové zkoušky, zahájili pasívní resistenci a ke zkouškám se nedostavili. Jenom pět z nich porušilo studentskou solidaritu a zkoušku skládalo. Těchto pět studentů, kteří se ze svého sobeckého zájmu — aby si udrželi dobrou pověst u profesorů — postavili proti jednotnému boji svých kolegů, bylo potom veřejně jmenováno v tisku a vyloučeno z fakultního spolku. Boj za dílčí zkoušky skončil s kladným výsledkem, ministerstvo školství je muselo povolit.

Prosazení jednooborových zkoušek bylo úspěchem pokrokových sil. Tento boj přispěl k posílení autority stranické organizace na právnické fakultě a potvrdil správnou formu, kterou zde komunisté zvolili — tj. vytváření jednoty poctivých studentů a propagaci celé otázky v tisku.⁷¹⁾

Další doménou reakce byla Vysoká škola obchodní. Také postavení komerčního inženýra odpovídalo představám „vyšších kruhů“ o dobrém zajištění svého potomka a tak tato „smetánka“ tvořila zde hlavní kádr posluchačů. Posláním ekonomů mělo být vyjadřovat a uskutečňovat hospodářské zájmy kapitalistické společnosti. Budoucí ekonomové se nedožívali z přednášek nic o znárodněném průmyslu, o hospodářské a politické problematice lidové demokracie, o perspektivách vývoje; výchova byla vedena v čistě soukromokapitalistickém duchu, odtržena od současného dění. Pro Vysokou školu obchodní jakoby neexistovala dvouletka a odůvodněním toho, že posluchači nebyli seznamováni se základy nového plánování, bylo, že až studenti skončí školu, bude již dvouletka splněna.⁷²⁾

Charakteru VŠO odpovídala valná hromada tamnějšího spolku posluchačů — SPIKu. Zní paradoxně, že po Ransdorfových zde pronášených výzvách „Vymažme ze svého slovníku slovo nenávisť“, byli z valné hromady vypískáni představitelé znárodněného průmyslu. A po volbách, jejichž výsledek — národní socialisté 12, lidovci 6, sociální demokraté 3 a komunisté 3 mandáty — nemohl být pro nikoho překvapením, provo-

⁷¹⁾ Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápis z předsednictva VV 21. II. 1947; Archiv UK, Materiály studentské komise ŮRO; Tvorba, 19. II. a 26. II. 1947

⁷²⁾ Osobní archiv s. Vl. Piláta — Leták organizace KSČ na VŠO (duben 1947); Rudé právo, 26. XI. 1947; Tvorba, 12. XI. 1947

lávali právě Ransdorfovci hesla „Komunista přítel ROH — krčí se teď ve svém rohu!“ „Kolegové rudí — na hlasy jsou chudí!“⁷³⁾

I za této nepříznivé situace na Vysoké škole obchodní dosáhla stranická organizace některých úspěchů. Jedním takovým bylo na příklad vytvoření zmíněné agitační skupiny ATAK.

Rovněž na lékařské fakultě charakter školy a posluchačů vytvářely složité podmínky pro práci komunistů. Valná hromada mediků v roce 1946 patřila k nejskandálnějším. Výbor KSČ na lékařské fakultě se zabýval podrobně rozbořem práce stranické organizace a ukázal na chyby, ke kterým zde došlo. Komunisté neprováděli dosti širokou agitaci mezi indiferenty a sympatizujícími, byli částečně v izolaci a tím uvolňovali pole reakční propagandě. Projevila se zde jistá pasivita i nedostatečná stranická disciplína v tom, že se někteří komunisté vůbec na valnou hromadu nedostavili. Komunisté se poučili z těchto negativních zkušeností a za rok usilovné práce se jim podařilo poněkud zlepšit situaci. Při volbách na valné hromadě roku 1947 získali komunisté nejvíce mandátů — 9. I když národní socialisté s osmi a lidovci se sedmi mandáty měli společně ve výboru většinu, byl výsledek v daných podmínkách celkem úspěchem komunistů.⁷⁴⁾

Vzhledem k dosti obtížným podmínkám měli komunisté nesnadnou práci ještě na některých dalších fakultách. Jednou z takových byla na příklad fakulta strojního a elektrotechnického inženýrství. Zde se sešla valná hromada právě 17. listopadu, v Mezinárodní den studentstva. Toho dne se po celé republice konaly vzpomínkové slavnosti, v Praze byla mimo jiné také přejmenována bývalá Sanytrova ulice mezi filosofickou a právnickou fakultou na ulici 17. listopadu. Celý svět vzpomínal hrdiného činu českého studentstva před 8 lety. A právě v tento den se dopustil Spolek posluchačů a absolventů strojního a elektrotechnického inženýrství (SPASEI) provokativní akce proti mezinárodní studentské solidaritě a odňal hlasovací právo bulharským a jugoslávským studentům. K boji proti demokratickým právům zahraničních studentů, studujících na našich vysokých školách, rozpoutala reakce celou kampaň. Jejím

⁷³⁾ Osobní archiv s. Vl. Piláta — část zápisu z valné hromady SPIK 27. XI. 1947; Tvorba, 17. XII. 1947;

Zpravodaj (leden 1948); Lidová demokracie, 28. XI. 1947; Svobodné slovo, 28. XI. 1947

⁷⁴⁾ Dále — sociální demokraté 3 a nezávislí 1 mandát; Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Okresní konference 30. III. 1947, Výroční zpráva; Rudé právo, 12. XI. 1947; Lidová demokracie studentům, 30. X. 1947; Národní osvobození, 12. XI. 1947

cílem bylo oslabit síly levicového tábora, se kterými cizí studenti, většinou uvědomělí protifašisté, sympatizovali.⁷⁵⁾

Systém technických škol byl dosti zastaralý. KSČ zde usilovala o základní změnu poměrů a snažila se pro tento požadavek získat všechny pokrokové studenty.

Zajímavou brožurku v tomto směru s názvem „Představa a skutečnost?“ připravila fakultní organizace KSČ strojního a elektrotechnického inženýrství v roce 1947. Brožura kritizuje zastaralé způsoby výuky na technických školách, velké propadání studentů a nedostatek profesorů, zdůrazňuje potřebu reformy; je již vymírající starý typ technika, orientovaného jednostranně, pouze na svůj obor, odtrženého od společenských problémů; nová republika potřebuje, aby technici byli opravdovými filozofy. „My neobdivujeme roboty, ale celou, výkonnou, šťastně žijící lidskou osobnost“,⁷⁶⁾ zdůrazňovali zde komunisté. V brožurce jsou i údaje o výrobě ve znárodněném průmyslu a celý její obsah vysvětluje politiku KSČ.

Pravice měla značný vliv na fakultě zemědělského a lesního inženýrství, kde došlo k narušení demokratického průběhu valné hromady, a na architektuře, kde reakce dokonce valnici rozbila.⁷⁷⁾

Velmi silné pozice ovládaly pravicové živly na farmaceutické fakultě. Již třídní složení posluchačů zde — jen 1,65 % z dělnických rodin — napovídá hodně. A na valné hromadě na podzim roku 1947 získala strana národně socialistická a lidová 95 % všech hlasů.⁷⁸⁾

Naproti tomu na některých fakultách získali významný vliv komunisté.

Tak staré pokrokové tradice měla filosofická fakulta. Sociální složení posluchačů zde bylo do značné míry určeno budoucím povoláním absolventů, které čekaly jen nedostatečně placené státní služby. Organizace KSČ na filosofické fakultě byla jednou z nejsilnějších a nejaktivnějších. Valná hromada Spolku posluchačů filosofie, která se konala 3. listopadu 1947, vyzněla úspěchem komunistů.⁷⁹⁾

75) Mladá fronta, 18. XI. 1947; Rudé právo, 19. XI. 1947; Výsledky voleb ve SPASEI: národní socialisté 13 a lidovci 3 mandáty; komunisté 4 a sociální demokraté 1 mandát

76) Osobní archiv s. VI. Piláta, „Představa a skutečnost?“, vyd. fak. org. KSČ stroj. a elektr. inž., 1947, str. 11

77) Rudé právo, 26. XI. 1947 a 6. XII. 1947; Tvorba, 17. XII. 1947 a 28. I. 1948; Lidová demokracie, 26. XI. 1947; Dnešek, 18. XII. 1947

78) Zpravodaj (leden 1948); Tvorba, 28. I. 1948

79) Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Okresní konference 30. III. 1947 — Výroční zpráva; Rudé právo, 5. XI. 1947; Tvorba, 26. XI. 1947

Příznivá situace byla také na Vysoké škole politické a sociální. I když zde byly obtíže s některými reakčními profesory, celkem dobré podmínky pro práci strany skýtalo sociální složení posluchačů. Na VŠPS přicházeli i dělničtí posluchači bez maturity.

Základním problémem VŠPS byla otázka její existence vůbec. Ministerstvo školství neprojevovalo totiž o tuto pokrokovou školu žádný zájem a proto stále zdržovalo jmenování profesorů. A tak se věci ujali studenti. Spolek posluchačů za podpory stranické organizace uspořádal manifestační projev „Za práva VŠPS“, který dále pokračoval průvodem a byl zakončen pracovní brigádou. Celé akce se zúčastnilo na 700 studentů a její průběh byl velmi zdařilý. Studenti potom ještě rozeslali rezoluce a provedli intervenci u členů vlády. Během několika dnů vláda konečně projednala a schválila jmenování profesorů. Tak se osvědčil jednotný postoj studentů.⁸⁰⁾

Komunisté na VŠPS uskutečňovali některé nové formy práce. Vysoká škola politická a sociální byla jednou z prvních pražských škol, které navázaly úzký styk s dělníky. Její posluchači chodili na brigády do vysočanské Pragovky a vystupovali zde i s kulturními programy.⁸¹⁾

Valná hromada VŠPS probíhala v pokrokovém duchu. Odsoudila jakékoliv projevy fašistického smýšlení a vykázala Randsdorfa, který se zde pokoušel hovořit ve svém obvyklém štvavém tónu. K účastníkům valné hromady promluvil tamní profesor Ladislav Štoll. Komunisté získali při volbách většinu 53 % a ve výboru 12 mandátů; národní socialisté pak 5, lidovci 2 a sociální demokraté také 2 mandáty.⁸²⁾

Pokrokové ovzduší bylo vesměs také na školách uměleckého směru. Na Akademii, UMPRUM i konservatoři zvítězila ve volbách pokroková kandidátka. Posluchači uměleckých škol se nevydělovali z celkového dění; spolupracovali při přípravě kulturních pořadů, hrátek, přípravách průvodů apod. Konservatoř na příklad pravidelně pořádala spolu se studentskou komisí ÚRO tzv. sobotní parky oddechu. AMU a konservatoř zorganizovaly protestní shromáždění proti naprosto nevyhovujícímu návrhu divadelního zákona a celé nedemokratické politice ministerstva školství.⁸³⁾

80) Osobní archiv s. VI. Piláta — Výroční zpráva spolku posluchačů VŠPS za funkční období od 4. XII. 1946 — 10. XII. 1947

81) Zpravodaj (březen 1947)

82) Rudé právo, 12. XII. 1947; Lidová demokracie, 11. XII. 1947

83) Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Okresní konference 30. III. 1947, Výroční zpráva; Zpravodaj (březen 1947)

Poměrně pokrokový charakter měl i spolek posluchačů přírodních věd⁸⁴⁾ a ve školním roce 1946/47 nově otevřená pedagogická fakulta.⁸⁵⁾

Výsledek podzimních voleb roku 1947 do fakultních spolků⁸⁶⁾ do jisté míry odpovídal tehdejšími poměry na vysokých školách. Přes všechno úsilí pravice a její tajné dohody nepodařilo se jí získat 66,6 % hlasů, potřebných ke změně stanov SVS a dosáhla jenom 60 % hlasů.

Celkové výsledky voleb byly takové:⁸⁷⁾

KSČ	3903	tj. 28,07 %
Sociální demokraté	1330	tj. 9,56 %
Národní socialisté	5300	tj. 38,12 %
Lidovci	3070	tj. 22,08 %
Nestraníci	300	tj. 2,15 %
Celkem	13903	

Reakční živly jáaly už nad svým volebním vítězstvím v několika velkých fakultních spolcích. Tvářily se, jako by si neuvědomovaly, jak malou sílu studenti v národě tvoří. Přeceňovaly význam mínění ve skutečnosti jenom hrstky vyloženě reakčních studentů, zabsolutňovaly nálady studentstva a ukazovaly výsledky voleb fakultních spolků jako předobraz

⁸⁴⁾ Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápis z VV 26. XI. 1947; Rudé právo, 26. XI. 1947

⁸⁵⁾ Mladá fronta, 23. X. 1946; Tvůrba, 4. VI. 1947; Aby bylo uskutečněno vysokoškolské vzdělání učitelů, byly při všech univerzitách zákonem zřízeny pedagogické fakulty. Dlouho byly vedeny spory o jejich existenci. Tyto fakulty byly zatím špatně umístěny.

⁸⁶⁾ Výsledky podzimních voleb do fakultních spolků v r. 1947:

Fakulta	KSČ	NS	L	SD	Celkem
Přírodní vědy	120/NF				400
Medicí	660	1 401/NS, L, SD			2 400
Filosofie	528	415	260	176	1 500
Pedagogická	127 (+SD)	82 NS + L			209
Všeobř.	323	zbytek NS + L		218	2 139
Politická	548	235	68	100	1 031
Strojní inž.	157	300	73	60	590
Elektr. inž.	168	561	134	66	1 300
Obchodní	253	1 382 NS + L		259	1 894
Lesní inž.	146	628 NS + L		56	830
Chemie	240 (NF)				680
Architektura	180	288	58	64	561
Akademie	90	zbytek proti jednotlivcům			120
Konservatoř	123	50 NS + L			240
UMPRUM	232	114 NS + L		45	
Farmacie	20	376 NS + L			396
Husova		70 odborová levice			

Zpravodaj (leden 1948)

⁸⁷⁾ Zpravodaj (leden 1948)

budoucích voleb do Ústavodárného národního shromáždění. K takovým „smělým“ závěrům povzbuzoval domácí reakci i západní tisk. V amerických novinách se objevovaly titulky o Československu jako „studenti bijí rudé“ společně s výzvami, aby po vzoru studentů došlo u nás ke zmocnění se vlády v republice.⁸⁸⁾ Odpůrci lidové demokracie se nechávali unášet velikášskými představami o svém očekávaném vítězství a předčasně se radovali.

Morální podpory se dostalo pravicovým studentům i z úst presidenta republiky. Dr. Beneš prohlásil ve svém štědrovečerním projevu roku 1947: „Mohu-li dnes říci, že letošní zprávy o mravní situaci u nás jsou mnohem lepší, že zvláště na některých vysokých školách je mravní stav studentské mládeže až příkladně dobrý, je to nejen důvod k upřímné radosti, nýbrž i k pevné víře...“⁸⁹⁾.

Vyvrcholením podzimního volebního období a zároveň i provokací reakce byla valná hromada SVS ve dnech 30. a 31. ledna 1948. Co se událo na této valnici? Hned na počátku shromáždění přečetl s. Pelikán prohlášení odbojových pracovníků a politických vězňů, ve kterém jménem všech pronásledovaných nacismem protestovali proti tomu, aby byl nadále předsedou organizace všeho pražského studentstva Emil Ransdorf, který se aktivně podílel na činnosti Moravcova kuratoria, a podali konkrétní důkazy o jeho spolupráci s nacisty. Ransdorf zatajil svou činnost v Kuratoriu v místopřísežném prohlášení, na jehož základě byl přijat na Karlovu universitu. Po přečtení svolání odbojových pracovníků a politických vězňů Ransdorf opět popřel své působení v Kuratoriu a ještě si vyžádal jména těch protifašistických bojovníků, kteří byli na prohlášení podepsáni. Celý Ransdorffův případ, který pobouřil všechno poctivé studentstvo i celou naši veřejnost, však vůbec nezapůsobil na velkou část pravicových delegátů na valné hromadě. Návrh, aby valnou hromadu SVS řídil někdo jiný, byl zamítnut; tak dále předsedal Ransdorf, který v době, kdy tisíce jeho kolegů bylo odvečeno do koncentračních táborů, spolupracoval s nacisty. Reakce dokonce ještě oslavovala tohoto kolaboranta výkřiky: „Ať žije Ransdorf!“

Vedení národně socialistického klubu podalo k valné hromadě návrh nových stanov SVS, podle kterého by z nich měly být vypuštěny body o protifašistické výchově, o členství v ROH a SČM, o pomoci republice, členství odbojových studentských organizací a zahraničních studentů v SVS apod. K prosazení změny stanov však reakce potřebovala získat

⁸⁸⁾ Zpravodaj (leden 1948); Tvůrba, 28. I. 1948

⁸⁹⁾ Rudé právo, 25. XII. 1947

dvoutřetinovou většinu. Protože se jí to nemohlo podařit poctivou cestou, provedla takový tah, že ty nejreakčnější spolky zaplatily peníze i za neexistující členy, aby mohly mít na valné hromadě více delegátů. Tak Všehrd koupil členské příspěvky místo pro 2786 posluchačů pro 5801 a při volbě delegátů, pro kterou byl stanoven poměr 1 : 100, vyslal na valnou hromadu o 30 delegátů více, než mu příslušelo. Dalších 8 reakčních delegátů navíc získal Spolek posluchačů Vysoké školy obchodní, který místo za 3860 členů zaplatil za 4701. Pravicové vedení SPASEI zase koupilo příspěvky za 400 zahraničních studentů, kterým ono samo uvnitř spolku práva upíralo. Podobné „nákupy členů“ provedly ještě další spolky. Peníze k zakoupení těchto neexistujících hlasů zapůjčila bývalá Živnobanka, kde reakční představitelé studentských spolků podvodně vy-lákali úvěr, prý na neodkladná vydání.

Proti protestu komunistů a všech poctivých studentů rozhodli nakonec pravicoví delegáti z těchto neexistujících členů připustit na valnou hromadu polovinu. Aby akademické kluby zmenšily dosah celé machinace s gogolovskými „mrtvými dušemi“, jak komunisté výstižně nazývali neexistující členy, navrhly pokrokovým studentům, aby si tedy také připočetli nějaké hlasy. Ti však takové jednání samozřejmě odmítli. Komunističtí vysokoškoláci ve svém listě Pravda studentům na počátku února 1948 uvedli článek o valné hromadě SVS takovýmto vtipným a výstižným způsobem:

Gogolovy „mrtvé duše“ nastupují
J SO U S T U D E N T I
N A P R O D E J ?

Motto:
„Hodlám koupit mrtvé, kteří by však byli zapsáni v konskripční listině jako živí“.
Čičíkov v „Mrtvých duších“.

Ceník míst firmy nár. soc. & lid.-Ltd.:

student (i s hlasem)	Kčs 24 (k stání)
delegát na valnici SVS	Kčs 2 400 (parterre)
mandát ve výboru SVS	Kčs 17 400 (lože)

Při nepříznivém poměru sil na valné hromadě, který neodpovídal skutečnému složení studentstva, je možno snadno si představit, v jakém duchu se neslo celé jednání trvajících 39 hodin. Stejně tak je i pochopitelné, že většinu mandátů v novém výboru získala pravice. Komunističtí vysokoškoláci dostali 10 mandátů, sociálně demokratičtí 4. S pomocí koupených hlasů získali národní socialisté 14 a lidovci 12 mandátů. Ale tento výbor se již ke své činnosti nedostal.

Machinace se studentskými hlasy a celé vystupování na valné hromadě SVS pravici značně zkompromitovaly jak v očích poctivého studentstva, tak pracujících veřejnosti. I z řad čestných příslušníků národně

socialistické a lidové strany se ozýval protest. Tak například již na valnici SVS vystoupil národně socialistický student Houser; který se bránil takovému postupu své strany a distancoval se od něho.

Valná hromada SVS 30. a 31. ledna 1948 byla posledním valným shromážděním v historii pražského studentstva, na kterém si reakce dovolila takové provokace.⁹⁰⁾

Celkový vývoj v republice podivuhodně kontrastoval s touto valnou hromadou SVS a vůbec i s předcházejícími událostmi na vysokých školách. V tom, že se reakci v této době v celostátním měřítku stále více hroutila půda pod nohama, je možno nalézt odpověď, že tolik pozornosti věnovala místům, kde ještě mohla svými machinacemi určité pozice udržet; a jedním z takových míst byly právě vysoké školy.

Ú N O R 1 9 4 8

Komunistická strana ve svém boji za získání mas pro budovatelskou politiku získala většinu národa. Reakce se strachem očekávala svoji konečnou porážku a to ji donutilo k poslednímu riziku. 20. února podali reakční ministři demisi. Počítali s tím, že vládní krize, kterou vyvolali, se jim podaří využít ke zvratu lidově demokratického řádu. Buržoazní reakce zamýšlela přitom užít i ozbrojených akcí a spoléhala také na podporu imperialistických mocností. Komunistická strana odhalila přípravy na kontrarevoluční puč již koncem roku 1947 a nyní přešla k rozhodnému protiúderu. Strana si předsevzala, že nedopustí návrat reakčních ministrů do vlády a za podpory všeho lidu dosáhne sestavení nové vlády z komunistů a pokrokových činitelů. Zbavení buržoazie mocenských pozic spojovala KSČ s požadavkem důsledného uskutečnění Budovatelského programu a tak získávala tu nejširší podporu.

Dne 21. února se konala ohromná státičková manifestace pražského lidu, na které vyzýval Klement Gottwald všechny pracující k obraně lidově demokratického zřízení před domácí a zahraniční reakcí. Nad přeplněným Staroměstským náměstím, na kterém byly 21. února přítomny i tisíce pokrokových vysokoškoláků, rozléhalo se zároveň s pozdravy KSČ a jinými hesly i „Dělník, student v jednom šiku, uchrání svou republiku!“⁹¹⁾ 22. února se sešel v Praze sjezd závodních rad, který přijal návrhy komunistů na řešení vládní krize i požadavky dalšího znárodnění a pozemkové reformy.

⁹⁰⁾ Archiv UK, Materiály SVS, Zápis z valné hromady 30. a 31. I. 1948; Pravda studentům (počátek února 1948); Rudé právo, 30. I. 1948, 31. I. 1948 a 1. II. 1948; Mladá fronta, 31. I. 1948 a 1. II. 1948; vyprávění pamětníků s. J. Pelikána a s. V. Piláta

⁹¹⁾ K l. L u k e š, Únor na vysokých školách, Dějiny a současnost, 1960, č. 2

Výzva komunistické strany k tvoření akčních výborů obrozené Národní fronty se setkala v celé naší zemi s velikým ohlasem. Akční výbory se všude ujímaly politické moci, prováděly usnesení sjezdu závodních rad, uskutečňovaly očistu od reakčních živlů. Také vysokoškoláci ustavili Ústřední akční výbor pražských vysokých škol a akční výbory se vytvořily na jednotlivých fakultách a kolejích. V prohlášení svých akčních výborů vyjadřovali studenti: „V době ohrožení naší republiky domácí a zahraniční reakcí stojíme pevně za vládou Klementa Gottwalda...“⁹²⁾ Všichni poctiví vysokoškoláci zdůrazňovali, že nikdy nemohou stát proti zájmům svého národa. „V duchu revolucionáře, profesora slavného Karolina, Mistra Jana Husí, v duchu tradice studentského boje za pokrok v roce 1848, v duchu 17. listopadu 1939 prohlašujeme se solidárními s naším rodným pracujícím lidem, s dělníky a rolníky.“⁹³⁾

Jednotný a rozhodný postoj pokrokové části studentů polekal reakci, která se za žádnou cenu nechtěla vzdát jistých pozic, které měla mezi pravicovými studenty a částí kolísajících vysokoškoláků. Zneužívala, jako již několikrát před tím, ty hrdinné tradice naší národní historie, ke kterým se plným právem hlásili pokrovní studenti. Například v jednom letáku s hesly revolučních husitů v úvodu i v závěru vyzývala: „Nevstupujte do žádných akčních výborů...“ Buržoazní reakce zde podvodně hovořila o „persekuci“ a „nesmírném nátlaku a teroru“, kterému prý jsou vystaveny vysoké školy.⁹⁴⁾ Tak demagogická provolání a letáky byly součástí horečné činnosti reakce, kterou připravovala protikomunistická vystoupení vysokoškoláků.

Nejaktivněji se v tomto směru angažovali národní socialisté. Docent Krajina našel mezi Ransdorfovci plně pochopení pro zorganizování protestních projevů. 23. února svolal Klub národně socialistických akademiků schůzi v Obecním domě. Toho dne k večeru, kdy byly hlavní ulice ve středu Prahy plny dělníků, a po celé republice se konala manifestační shromáždění za přijetí demise, v této době se shromáždily na náměstí Republiky před národně socialistickým sekretariátem skupinky vysokoškoláků ovlivněných reakčními funkcionáři a zde k nim pronesli „povzbuzující projevy“ političtí mluvčí národních socialistů.⁹⁵⁾ Průvod těchto

⁹²⁾ Archiv UK, Materiály SVS, Prohlášení AVNF Akademie musických umění a Státní konservatoře hudby v Praze (23. neb 24. II. 1948)

⁹³⁾ Archiv UK, Materiály SVS, Prohlášení AVNF pražských studentů 23. II. 1948

⁹⁴⁾ Osobní archiv s. Vl. Piláta (cyklostilovaný leták, který šířila reakce v únorových dnech) (bez bližšího označení)

⁹⁵⁾ J. Veselý v „Kronice únorových dnů 1948“ (SNPL 1958) na str. 136 uvádí, že na tomto shromáždění promluvila Fráňa Zemínová a Petr Zenkl. Národní osvobození ze dne 24. II. 1948 konstatuje, že místo plánovaného proslovu Zenkla hovořil profesor Krajina. Svobodné slovo, 24. II. 1948 se zmiňuje o projevu Krajiny a Lesáka

studentů se za volání hesla „Ať žije prezident Beneš!“ vydal k Hradu. Zde byla presidentem přijata delegace studentů a skupina vysokoškoláků potom pochodovala s presidentovým „požehnáním“ zpět na náměstí Republiky. Zde se ale již národně socialistický poslanec Lesák, který měl přednést Benešovo poselství, ke slovu nedostal. Jeho projev přerušila hesla a zvučný zpěv pokrokových studentů za vedení komunistů, kteří se zde zatím ve velkém počtu shromáždili a vytvořili mohutný průvod, který pochodoval potom přes Příkopy na Václavské náměstí.⁹⁶⁾

Také druhého dne, 24. února se pokoušela reakce manifestovat „svoji silou“. Průvod pravicových studentů pod vedením národních socialistů směřoval v tento den odpoledne z Karlova na Václavské náměstí. Jak marné byly tehdy naděje reakčního tábora, dokazuje už také naivní heslo, které se ozývalo z průvodu: „Nebojte se Pražáci, jsou tu ještě študáci!“ Skupiny pravicových studentů se však nakonec ztratily v silném proudu dělníků z pražských závodů, v jejichž řadách stáli i pokrovní vysokoškoláci. Názor na intriky národních socialistů vyjadřovala zde provolávaná hesla „Politika nejsou čáry, Zenkl čeká na dolary“, „Zenkl už je z vlády venku, dáme mu teď žebračenu“. Jasně a rozhodně se nesla toho dne nad Václavským náměstím „Půjdeme směle — s Gottwaldem v čele“.⁹⁷⁾

Důraznou odpovědí buržoazii, shromažďující všechny své síly k poslednímu odporu, byl jednotný a rozhodný postoj většiny národa. Zásadní stanovisko k situaci vyjadřoval i akční výbor pražských vysokoškoláků: „Požadavky vytyčené historickým sjezdem závodních rad 22. t. m. ukazují jediné schůdnou cestu k šťastné budoucnosti studentstva i vysokoškolských učitelů.“⁹⁸⁾ 24. února v poledne, kdy všechen náš pracující lid vstoupil do jednohodinové protestní stávkou, vyjádřili svůj zásadní nesouhlas s nepřátelskou politikou reakčních ministrů také všichni poctiví studenti. Jejich prohlášení volalo: „Ve chvíli vyhlášení výstražné hodinové generální stávkou budeme stát v jedné frontě s pracujícím lidem. Voláme všechny vlastenecké studenty a profesory, všechny, kdož se cítí součástí rodiny pracujících, do solidární hodinové generální stávkou na úterý od 12—13 hodin. Voláme do stávkou na protest proti rozvratníkům,

⁹⁶⁾ Národní osvobození, 24. II. 1948; Svobodné slovo, 24. II. 1948; J. Veselý, Kronika únorových dnů 1948, SNPL 1958, str. 136—137; Kl. Lukeš, Únor na vysokých školách v časopise Dějiny a současnost, 1960, 2

M. Bouček v knize „Praha v Únoru 1948“ (SNPL 1963) líčí dosti podrobně také provokace reakčních studentů v únorových dnech. O průvodu z náměstí Republiky na Hrad a přijetí delegace reakčních studentů Benešem večer 23. února 1948 se však vůbec nezmiňuje. Na str. 237 své knihy uvádí M. Bouček nezdařený pokus reakčních studentů o proniknutí na Hrad 24. II. 1948. Vcelku shodně již potom dále popisuje poslední průvod reakce na Hrad 25. II. 1948

⁹⁷⁾ Mladá fronta, 25. II. 1948; Svobodné noviny, 25. II. 1948

za Gottwaldovu vládu bez reakčních ministrů, za další mírovou cestu k socialismu. — Jsme všichni vojáky jedné armády práce a pokroku. V dnešní vážné chvíli nejde o dílčí spory, jde o osud národa, o jeho nezávislost, o jeho socialistický vývoj. V této rozhodující chvíli není neutrální.“⁹⁸⁾

Velké úkoly měli v únorových dnech komunističtí vysokoškoláci. Mobilizovali studenty k účasti na celopražských manifestacích, objasňovali postup strany na fakultách, v kolejích i na ulicích. Před Únorem a v rozhodujících únorových dnech se totiž bouřlivě diskutovalo o politických otázkách i přímo na hlavních pražských ulicích. Tak se někdy například u Prašné brány nebo na Václavském náměstí před Melantrichem živelně sešel i shluk stovek lidí. A aby takové výměny názorů měly správný směr a srozumitelně zde byla vysvětlena politika strany, to už bylo starostí komunistů. Pohotově se shromažďovali vždy tam, kde se objevily skupinky reakčních provokatérů. Soudruzi dnes vzpomínají, že se někdy vyskytl i problém, který dost neznali. Tehdy zašli na vysokoškolský sekretariát KSČ do Slovanského domu, kde bylo stále mnoho komunistů, probírali mezi sebou nejasnou otázku a potom se znovu vrátili do pražských ulic a pokračovali v diskusích. Komunističtí vysokoškoláci vydatně pomáhali i všem stranickým orgánům. Zúčastňovali se odhalování nepřátelských živlů národně socialistických a lidoveckých sekretariátech, drželi služby a hlídky na důležitých místech, pracovali jako spojky apod. Dále komunisté-vysokoškoláci organizovali studentská shromáždění, sestavovali provolání, připravovali plakáty, rozšiřovali letáky. Za komunistickými vysokoškoláky přišli do Slovanského domu také levicoví sociální demokraté i další poctiví studenti, kteří postupovali společně s komunisty.⁹⁹⁾

25. února 1948 situace uzrála. Pod silným tlakem celého národa byl prezident Beneš donucen podepsat demisi zrádných ministrů a složení nové vlády. Pražským občanům shromážděným 25. února odpoledne na Václavském náměstí to oznámil předseda vlády s. Gottwald. Politická krize, vyvolaná reakcí, skončila rozhodným vítězstvím dělnické třídy, vedené komunistickou stranou. Lid přijal nadšeně tuto zprávu, radostně pozdravoval členy nové vlády. Jakoby v těch chvílích celá republika manifestovala na Václavském náměstí. Ještě večer 25. února slavnostně pochodovaly jásající Prahou dělnické milice.

Zatímco celý národ netrpělivě očekával přijetí demise a potom se radoval nad svým vítězstvím, podařilo se reakci svést k poslední pro-

⁹⁸⁾ Archiv UK, Materiály SVS, Prohlášení AVNF 23. II. 1948

⁹⁹⁾ A. Petřina, Před Únorem na vysokých školách, ve sborníku vzpomínek Vítězný únor 1948, SNPL 1959, str. 363—373; K. L. Lukeš, Únor na vysokých školách, Dějiny a současnost, 1960, 2; Vzpomínky pamětníků — s. VI. Piláta a J. Pelikána

vokaci skupinu vysokoškoláků. Průvod, který táhl 25. února odpoledne z nádvoří techniky z Karlova náměstí přes Malou Stranu na Hrad však nebyl čistě studentský. Přidaly se k němu i nejrůznější nepřátelské živly a v čele, jak bylo dodatečně zjištěno, nesl vlajku cukrář. Ze shromážděných vysokoškoláků odešla na Hrad pětičlenná delegace a ostatní průvod byl v Nerudově ulici zastaven příslušníky Sboru národní bezpečnosti. Tak skončila poslední provokace reakce. Při této události padl jediný výstřel únorových dnů, a to ještě omylem, nešťastnou náhodou. Byl jím lehce zraněn do nohy posluchač Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství Josef Řehounek.

Kolem demonstrace studentů ztropila reakce doma i v zahraničí velký křik, kterým chtěla vyvolat zdání, jako by v Únoru šlo o teroristické vystoupení proti národu a hlavně studentům.¹⁰⁰⁾ Jak „věrohodné“ byly různorodé zprávy, které přinášel tehdy západní rozhlas, můžeme posoudit z těchto úryvků:

BBC EUROPEAN SERVICE: „... Dva studenti byli zabiti, mnoho jich je zatčeno.“

HAMBURK: „... Policie, stojící pod komunistickým vedením, se obrátila proti demonstrantům a použila střelných zbraní. Čtyři studenti byli zastřeleni a více než padesát zatčeno.“¹⁰¹⁾

Takové a podobné vyhlášené zprávy o našich únorových událostech podávaly tedy západnímu světu nepřátelské agentury, které se však marně pokoušely zastřít veliké historické skutečnosti v Československu. Vítězství našich pracujících uvítal stejně radostně lid na Východě i na Západě.

Plány reakce byly s konečnou platností zmařeny, postavil se proti nim jednotně všechen náš pracující lid, vedený komunistickou stranou. Proti jasnému postoji většiny národa nemohly provokace pravicových vysokoškoláků nic znamenat. O nich se vyjádřil Klement Gottwald na krajské konferenci KSČ v Praze 28. března 1948 takto:

„Viděli jsme také, že nikdo kromě několika stovek svedených studentů, z nichž dnes již další desítky a desítky prohlédly, se za tento plán (reakce) nepostavil, nikdo za něj nebojoval, nikdo za něj nevyšel na ulici. Naproti tomu náš plán a naše úmysly — to byl plán a to byly úmysly, cíle a tužby zdrcující většiny pracujícího lidu měst a venkova.“¹⁰²⁾

Když se potom komunisté tázali studentů, kteří se účastnili demon-

¹⁰⁰⁾ Osobní archiv s. VI. Piláta — Zpráva oblastní úřadovny státní bezpečnosti v Praze ze dne 28. II. 1948 o „Nedovoleném průvodu studentstva dne 25. II. 1948“; Svobodné noviny, 27. II. 1948; Svobodné slovo, 27. II. 1948; J. Smejkal, Vzpomínky (strojem psané vyprávění, ve kterém vzpomíná také na svoji účast v průvodě na Hrad 25. II. 1948 — knihovna filosofického semináře FFKU)

¹⁰¹⁾ Citováno v Předvoji, 13. III. 1948

¹⁰²⁾ K. L. Gottwald, Spisy XIV, SNPL 1958, str. 337—338

stračního průvodu, jaké k tomu měli důvody, dostávali takovéto odpovědi:

„Domníval jsem se, že mají být zavřeny vysoké školy. Někdo mi to řekl.“

„Chtěli jsme projevít důvěru panu prezidentovi...“

„Nevím, proč jsem šel demonstrovat. Řekli nám, že jde o ohrožování naší republiky.“

„V koleji byla rozšířena zpráva, že ve Štěpánské ulici leží v kaluži krve sedm zastřelených studentů. Proto jsem šel...“ (Viz pozn. 101.)

Už jenom z těchto výpovědí vidíme, že reakce využila neuvědomělosti mnohých studentů, kteří se dali zmást a zlákat její propagací. Jedním ze svedených vysokoškoláků byl i nešťastnou náhodou zraněný Josef Řehounek. Komunisté ho navštívili v nemocnici a dlouho s ním o všem hovořili. On sám řekl o tom, jak se dostal mezi demonstranty, toto: „Já myslil, že jdu manifestovat za spravedlnost. Řekli nám v koleji, že je zatčena bezdůvodně spousta našich kolegů a že je povinností nás, študáků, abychom se za ně postavili. Tak jsem šel — jen jako študák — protože nejsem v žádné politické straně a o politiku jsem se nikdy pořádně nestaral.“ Avšak po Únoru on, jakož i mnozí další, začal se nad politickými událostmi hluboce zamýšlet. A nakonec podepsal přihlášku do komunistické strany. V té chvíli také náhle ustaly všechny informace západní reakce o „teroru, střílení a obětech“ Února.¹⁰³⁾

Svým postojem v Únoru 1948 ukázali komunističtí a pokrokoví studenti všem, že jsou právě oni opravdovými následovníky a pokračovateli hrdinných stoletých tradic revolučního studentstva v roce 1848 a ne hrstka reakčních provokatérů, která ve svých výzvách k „boji za svou budou“ licoměrně zneužívala i svatodušních bouří roku 1848.

Únorové vítězství mělo ohromný význam pro celý náš národ, otevřelo cestu k socialistickému přebudování země. Lidově demokratické Československo se stalo státem diktatury proletariátu. Buržoazie byla navždy zbavena možnosti provést vnitřními silami bez pomoci zvenčí restauraci kapitalismu. Únorové události rozbily také všechny naděje mezinárodního imperialismu o vytržení Československa z tábora míru a socialismu.

Vítězství v Únoru 1948 otevřelo světlé perspektivy také před našimi vysokoškoláky. Čekalo zde však velmi mnoho práce. Nejdříve byla provedena řádná očista vysokých škol od bojovných odpůrců socialismu, cizích agentů a kolaborantů. Tak byly z pedagogických sborů i ze studentských organizací odstraněny nejreakčnější špičky. Dodatečně se odhalily ještě mnohé jejich machinace. Řízení očisty a provádění dalších úkolů se ujaly akční výbory. Jednou z poúnorových čistících opatření

byla také tzv. akce „H“. Znamenala konec prosperity v Praze do té doby ještě existujících 19 hodinových hotelů. Jejich zabráním se uvolnily tolik potřebné budovy pro studentské koleje.

Základním opatřením, které mělo změnit dosavadní charakter vysokých škol i sociální složení posluchačů, bylo provedení školské reformy. Její konkrétní návrh se stal v poúnorových dnech předmětem jednání i všech studentských schůzí a diskusí.¹⁰⁴⁾ Přijetí nového školského zákona pak vytvořilo předpoklady k trvalé změně sociálního složení studentstva.

Únorové události však nemohly znamenat rázem přechod úplně všech vysokoškoláků na stranu socialismu, neboť dosti z nich bylo až do Února ovlivňováno nepokrokovým, často i přímo reakčním prostředím své rodiny, školy i rozvratnou propagandou akademických klubů a samotný proces uvědomování a převýchovy člověka je dlouhodobý. Každý jednotlivec procházel složitým vývojem a nějak se s převratnými událostmi musel vyrovnávat.

Velmi mnohým únorové vítězství zcela otevřelo oči a tito lidé přecházeli na pozice komunistické strany. Jedním z nich byl například příslušník čs. strany národně socialistické Vladimír Koloc, který veřejně vyhlásil stanovisko těchto studentů na zasedání Ústředního akčního výboru 26. února 1948: „Mluvím jménem těch socialistických studentů, kteří se sami aktivně studentské politiky nezúčastnili, kteří svými funkcionáři byli jen vedeni a často i sváděni. A teď tu prohlašuji: Nechceme stát stranou práce na všech nových úkolech a přihlašujeme se otevřeně a upřímně k poctivé spolupráci... Teď je jen jedna cesta pro studenty — cesta budování socialistické republiky.“ (Viz pozn. 101.)

Mezi vysokoškoláky byli i takoví, kteří sice podporovali v únorové etapě komunisty, ale s těžkými vnitřními boji, nevyrovnání dosud s minulostí a o jejich dalším postoji nebylo tedy ještě zcela rozhodnuto. U jisté části studentstva způsobil Únor morální zhroucení. Tito lidé viděli v národně socialistické a lidové straně hlavní síly vývoje, a proto se za ně stavěli. Ale najednou v Únoru zjistili, že jsou zcela osamoceni, jejich dosavadní mocná opora se jim zřítíla a oni jakoby ztratili další perspektivy.

Okresní konference KSČ uložila vysokoškolákům-komunistům, aby studentům dosud kolísajícím i těm, událostmi zcela rozčarovaným a bezradným, pomáhali najít správnou cestu, zapojovali je do práce. Na druhé straně bylo však třeba odhalovat taková individua, která si nechtěla vzít z Února žádné poučení a buď s maskou pokrokově smýšlejících nebo

¹⁰³⁾ Vyprávění s. VI. Piláta

¹⁰⁴⁾ Rudé právo, 28. II., 2. III., 3. III., 5. III. a 6. III. 1948; Národní osvobození, 6. III. 1948; Předvoj, 13. III. 1948

i bez ní byla nadále skrytými nepřáteli lidově demokratického zřízení. Vcelku však všichni poctiví studenti začínali chápat, kde je jejich místo, snažili se úspěšně studovat a zapojovat se do budování socialismu.¹⁰⁵⁾

Z Á V Ě R

V období přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou musela se komunistická strana na vysokých školách vyrovnávat se složitou i dosti obtížnou situací. O budoucí inteligenci projevovала aktivní zájem reakce, která počítala, že prostřednictvím jejího vlivu na pracovištích po vystudování se jí perspektivně podaří podstatně ovlivňovat vývoj v Československu. Současně měly být bojůvky vysokoškoláků v plánech nepřátel lidové demokracie jejich obránci ve střetnutí s komunistickou stranou. Národní socialisté, lidovci a pravíkoví sociální demokraté spoléhali také na to, že stoupne jejich autorita v očích obyvatelstva, když budou mít na své straně vysokoškolskou inteligenci. K budování svých pozic na vysokých školách napomáhal reakci v předúnorovém období jejich dosti konzervativní charakter, buržoazní a maloburžoazní původ velké části posluchačů a jejich značná izolovanost od ostatních pracujících a jejich problémů.

KSČ důrazně stavěla požadavek demokratizace školství, snažila se spojit vysoké školy s úkoly současného budování republiky, s pracujícím lidem i mezinárodním pokrokovým hnutím. Důležité bylo, aby komunisté získali politické pozice ve Svazu vysokoškolského studentstva a ve fakultních spolcích, kde se soustřeďoval studentský život. Komunistická strana se snažila využívat ke svému působení na vysokoškoláky také platformy masových organizací, hlavně ROH a SČM.

Komunisté, vycházejíce ze znalosti konkrétní situace, prováděli na vysokých školách širokou agitační a propagační práci, používali jejich rozmanitých forem, při objasňování se nevyhýbali žádným otázkám. Převážná část komunistů-vysokoškoláků pracovala v tomto období velmi aktivně a s nadšením. I když se dílčím způsobem v jejich činnosti objevily určité náznaky formalismu a sektářství, neovlivňovaly nijak podstatně jejich působení.

Usilovnou a cílevědomou prací komunisté zabránili pravíkovým živlům získat na svoji stranu převážnou část vysokoškoláků. I když reakce svou soustředěnou činností na vysokých školách vývoj zde do určité míry zkomplikovala a zpomalila ve srovnání se společenským vývojem v Čes-

¹⁰⁵⁾ Archiv KV KSČ, Materiály vysokých škol, Zápis z okresní konference 13. a 14. III. 1948 — projev s. G. Bareše a s. prof. A. Kolmana

koslovensku v tomto období, znemožnila KSČ spolu s komunisty-vysokoškoláky a profesory její plány — ovládnout plně vysoké školy.

Působení komunistické strany mezi vysokoškoláky v letech 1945—1948 znovu dokazuje, že pevné semknutí studentů s lidem a jejich uvědomělé vedení jsou rozhodující pro účast studentstva v boji za pokrok.

I v poměrně úzké oblasti práce komunistů na pražských vysokých školách před únorem 1948 se výrazně zrcadlí, jak velkou revoluční silou byla komunistická strana.

KSČ vycházela při svém působení mezi studenty v předúnorovém období do určité míry ze svých dřívějších zkušeností z práce na vysokých školách v předválečné době. V mnohém, hlavně co se týče masovosti jejího působení, stály však před ní v nových podmínkách také úplně nové úkoly. Zkušenosti komunistické strany z jejího získávání a vedení vysokoškoláků v předúnorové etapě, jako například ve využívání rozmanitostí forem agitační a propagační práce, ve spojování celostátních politických úkolů s denní prací komunistů mezi studenty atd., mohou být zdrojem poučení jak pro naši dnešní práci, tak i pro ty země, které půjdou k socialismu podobnou cestou jako Československo.

DAS WIRKEN DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI DER TSCHECHOSLOWAKEI AN DEN PRAGER HOCHSCHULEN VOR DEM FEBRUAR 1948

HANA KRAČMAROVÁ

Die Studie befasst sich mit dem Zeitabschnitt vom Mai 1945 bis zum Februar 1948. Die Autorin analysiert die Arbeit der Kommunistischen Partei an den prager Hochschulen, die in bedeutender Weise den politischen Charakter an anderen tschechoslowakischen Hochschulen beeinflussten.

Die Kommunistische Partei musste sich während ihrer Einwirkung auf die Hochschüler mit einer komplizierten und schwierigen Situation auseinandersetzen. Die umwälzenden Veränderungen im politischen und wirtschaftlichen Leben nach der Befreiung der Tschechoslowakei hatten noch nicht voll in die Verhältnisse an den Hochschulen eingewirkt. Die bürgerliche und kleinbürgerliche Herkunft eines grossen Teiles der Studenten, der stark konservative Charakter der Hochschulen und ihre gewisse Isolation von den Problemen der Werktätigen halfen der Reaktion bei der Herausbildung ihrer Positionen. Die kommunistischen Studenten legten deshalb grossen Nachdruck auf ihre Arbeit im Bund der Hochschulstudenten (Svaz vysokoškolského studentstva, weiter nur BHS), der eine Organisation aller in Prag studierenden darstellte. An den einzelnen Fakultäten arbeiteten die Kommunisten in dem zum BHS vereinigten Fakultätsvereinen der Studenten.

In den ersten Monaten nach der Befreiung bildete sich auf der Grundlage des Regierungsprogrammes von Košice eine politische Arbeitsgemeinschaft der Hochschüler. Die Studenten halfen bei dem Aufbau der Republik und erreichten auch bei der Lösung von Angelegenheiten die alle Studenten betrafen gewisse Erfolge. Die Leitung des BHS hatte eine fortschrittliche Zusammensetzung, den Vorsitz des Ausschusses führte der Kommunist Jan Kazimour. Die politische Differenzierung der Hochschüler begann sich um die Jahreswende 1945—46 klar bemerkbar zu machen. Die Propaganda der Nationalsozialistischen Partei (národně-socialistická strana) und der Volkspartei (lidová

strana) wurde in der Zeit vor den Wahlen 1946 stärker. Zu Jahresbeginn 1947 setzten sie als Vorsitzenden des BHS den kompromittierten E. Ransdorf durch. Durch eine zielbewusste Arbeit verhinderten die Kommunisten, dass die Reaktion mehr als diese Teilerfolge erreichen konnte. Mit der fortschreitenden Entfaltung der nationalen und demokratischen Revolution schwanden mehr und mehr im ganzen Staate die Möglichkeiten der Reaktion. Sie widmete sich daher hauptsächlich nur den Stellen, in welchen sie ihre Positionen halten konnte und das waren gerade auch die Hochschulen.

Die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei setzte eine Schulreform durch, bemühte sich um eine Verbindung der Hochschulen mit dem aktuellen Aufbau der Republik, mit den Werktätigen und den internationalen fortschrittlichen Bewegungen. Die Kommunisten an den Hochschulen führten unter den Studenten eine breite Agitations- und Propagandaarbeit durch und benützten dabei die verschiedensten Formen. Ihre Tätigkeit zeichnete sich durch eine grosse Initiative, Aufopferung und Begeisterung aus.

Der Verlauf der Versammlungen der Fakultätsvereine im Herbst des Jahres 1947 widerspiegelte das Bild des allgemeinen politischen Charakters der einzelnen Hochschulen. Zu einer Hauptdomäne der Reaktion wurde die juristische Fakultät, die Handelshochschule und die pharmazeutische Fakultät. Schwierige Bedingungen hatten die Kommunisten auch an der elektrotechnischen Fakultät und der Fakultät für Maschinenbau, an der landwirtschaftlichen Hochschule und der medizinischen Fakultät. An anderen Hochschulen wurden die Versammlungen zu einem Beweis der Einheit der fortschrittlichen Kräfte und die Kommunisten gewannen an ihnen bedeutenden Einfluss. So z. B. an der philosophischen Fakultät, an der Politischen und Sozialen Hochschule, an den Kunsthochschulen und auch an der naturwissenschaftlichen und pädagogischen Fakultät. Das Ergebnis einer langen und geduldsamen Arbeit der Kommunisten an den Hochschulen war die Tatsache, dass in den entscheidenden Tagen des Februar im Jahre 1948 sich ein grosser Teil der Hochschüler einheitlich mit der Mehrheit des Volkes auf die Seite des Sozialismus stellte. Der Reaktion gelang es nur einen kleinen Teil der Hochschüler zu feindlichen Provokationen zu verlocken. Der Februarsieg verhinderte definitiv die Pläne der reaktionären Kräfte auf eine Beherrschung und einen Missbrauch der Hochschulen.

K POČÁTKŮM ČESKÉ ŠKOLSKÉ VZDĚLANOSTI A HUMANISMU

DE SCHOLASTICARUM DOCTRINARUM ET LITTERARUM IN BOHEMIA RENASCENTIUM INITIIS ZU DEN ANFANGEN DER TSCHECHISCHEN SCHULBILDUNG UND DES HUMANISMUS

JOSEF TRÍŠKA

Scholastika a humanismus 14. století měly v západní Evropě již často charakter „pozdních“ směrů, ale v českých zemích rysy mladých a „raných“ kulturních proudů. Již za posledních Přemyslovců s rozvojem měšťanstva dospívala česká vzdělanost k dokonalé syntéze. Scholastika i humanismus jsou sice dva směry, ale též hen dia dyoin: scholastický humanismus; mimo to oba směry se vyvíjely v souvislosti s rétorikou a spěly k „české reformaci“.

Za Přemysla Otakara II. rozvinul významnou kulturní činnost v několika směrech Jindřich z Isernie. Vybízal k soustavnému studiu studenty pražského studia, doporučoval gramatiku, logiku a rétoriku (RB II 2589—2591). Založil tradici teoretické a praktické rétoriky. Rozvinul praktickou školskou polemiku, tím že vytýkal konkrétní rétorické chyby listu M. Oldřicha Poláka před pražskými mistry a studenty. Podle vzoru italského vlastenectví šířil již myšlenku slovanskou (manifest k Polákům). Nejen přemyslovský dvůr, ale i pražská škola lákala cizince: studoval zde za Přemysla II. Engelbert Admontský, autor knížecího zrcadla.

Pozdně přemyslovští rétoři a poétové šířili také humanizující a klasicizující tendence. Antikizující módu představuje kvěstie Ceces - Neptun, kde Ceres žádá Neptuna, aby dal zemi vláhu. Humanizující tendence jsou v Invektivě Jindřicha z Isernie proti Oldřichu Polákovi (vzývání Mus v úvodním listě, závěrečná klasicizující čtyřverší) a v alexandrovské látce německé a české. Česká Alexandreida byla u počátků všestranně a plně rozvitého humanismu; měla klasické téma, sociální

zřetel, vlastenecké cítění, vzdělávací tendence a další působení, např. na Novou radu.

Dobu kritizovali spisovatelé moralizující narážkami; již za Václava II. Jindřich z Isernie v *Epistolare dictamen* říkal: *ante parentis hora teneris abutetur virginibus crudelitas inuasoris. Parvulos etiam in sinu matrum passim cruciabit impietas... Plura insuper vos occupabunt incommoda, que sub angusto vellemus coartare compendio*. Podobně mluvila Alexandreida (Bud. 271n.) o nepořádcích na královském dvoře: *kdežto malého dle mýta dci mateřů jest neskryta... Ale ač pravdu poviemy, hi jinde toho něč viemy, o němž by v mlýně co hudli, snad by pod střechů oškludli*. Spisovatelé si uvědomovali marnost kritiky negativních rysů doby, jež charakterizovali v rétorických moralizacích.

2. Karlova doba znamenala velký rozvoj školské vzdělanosti a encyklopedismu, humanismu i reformační etiky. V latinsko-česko-německém universalismu a paralelismu pokračovala i doba Václava. Nové myšlení se projevovalo zřejmou reakcí na starší, jen latinskou metodu, a zčešťovacími procesy v kultuře a umění. Vznikaly „české“ kláštery (Roudnice, Třeboň), vznikla „česká gotika“. V zčešťování vzdělanosti velkorysý encyklopedický program uskutečnila Klaretova družina. Založila u nás latinsko-česká studia a tradici latinsko-českého slovníkářství. Klaret je prvním představitelem raného encyklopedismu, kolektivních latinsko-českých vzdělávacích snah a zakladatelem koncepce, jež spojuje světovou vědu a národní vzdělanost, humanitní a reálné vzdělání. Ve vývoji české vzdělanosti má pak hlavní místo Štítný. Jako projev české tradice je možno chápat doporučení Jana z Holešova, aby se přednášela v kázáních lidu a ve školách žákům píseň *Hospodine, pomiluj ny*.

V školském ovzduší, obrazně v „školském prachu“ (*Candela rethorice* 185), žili učitelé (*magistri, professores, doctores, rectores scholarum*) i žáci a školníci (*scolipetae, scolicolae, scolastici, scolares, clerici, studentes, socii*). Žáci a mistři měli také jako tituly ustálená epiteta: *Studentes, discipuli dicuntur speciales, amiables, dilecti... Magister, baccalarius dicuntur scientifici, subtiles, abiles* (Praha UK XI D 6, f. 174b). Školy bývaly při kostele nebo klášteře a podle něho se zvaly, na příklad *scola s. Stephani, s. Clementis, Zderasiensis*. Školní zaměstnání bývalo spojeno s notářským úřadem a s povinnostmi obstarávat kostelní zpěv.

Rozvoj scholastiky a humanismu prospěl i rozvoji knihoven, o něž dříve pečovaly jen kláštery a kostely, výjimečně jednotlivci (abatýše Kunhuta, královna Rejčka). Od Karlovy doby vznikaly knihovny při universitních kolejích. Byli již správci knihoven, jako M. Řehoř z Uherského Brodu, kroměřížský rektor škol a notář, který se staral o knihovnu Jana ze Středy, český kazatel nebo oltářník, který od r. 1380 pečoval o kaplanskou

knihovnu v Českém Krumlově. Knihy v knihovnách byly také signovány nebo opatřovány majetnickými přípisky. Množily se soukromé knihovny (Arnošt z Pardubic, Vojtěch Raňkův, Jan Štěkna, Václav IV.). Jan ze Středy pro případ smrti odkazoval část svých knih r. 1368 augustiniánům — eremitům u sv. Tomáše v Praze; o kancléřovu knihovnu, rozptýlenou po jeho smrti po klášterích, měl zájem Jenštejn.

Se vzděláním souvisela těsně etika, jak ukazovalo již sousloví *scientia — mores*. Škola, literatura a kazatelství byly plny moralit a moralizací. Rozšířená byla nauka antického základu o čtyřech stěžejních ctnostech, tradovaná Pseudo-Senekou (Martinem Brakarským nebo Dumijským) a Janem z Walesu, u nás od dob Malogranatu soustavně vykládaná v Quadripartitu a v Regiminu Michala Pražského. Také ze starověku se tradovala aristotelská a horatiovská nauka o středu, jež pojímala ctnost jako střed mezi krajnostmi, doporučovala střed (smírnost) a varovala před extrémami. Stálou morální dialektikou středověku bylo „*bojování hříechův s šlechtnostmi*“, prapůvodem z Prudentiovy Psychomachie, známé u nás z předmluvy stč. Ezopa, ze Štítného, z Quadripartitu a z Nové rady. „Mravní naučení“ byla školská a humanitní etika středověku, jež vedla ke kulturnímu ideálu moudrého a ctnostného člověka. V procesu mravního vzdělání se podle středověkého učení vytvořily tři stupně lidí: *incipientes, proficientes, perfecti*. Podle tohoto trojdílného výchovného postupu bylo psáno *Malogranatum* i *Postila Zderasiensis* Johlna z Vodňan, v níž byla část adventní, postní a letní. Oba spisy měly tři díly, v nichž se od základního poučení etického a náboženského dospívalo až k poučení o ctnostech a nejvyšších náboženských věcech.

Ač etika byla žádaným doplňkem vědy (mravouka), součástí humanismu (etický humanismus) i základem moralistní literatury, byla přece hlavním nástrojem rané reformace. Reformační moralizace kritizovaly obyčejně negativní typy a nositele vad. Mluvílo se proti pýše, světské moci, proti krutosti, rozkoším a smilstvu, proti závistí a hněvu, proti nestřídmosti, mnohomluvnosti, přepychu, proti lakomství, proti přijímání darů, proti podplácení, proti uchvacování cizího majetku, proti odúmrtem, proti lichvě atd. Reformace, vzešlá z okruhu Milíčova, zasáhla do života české společnosti nejsilněji.

3. Do doby od založení Karlovy university do Dekretu kutnohorského spadají počátky a první rozkvět české universitní vzdělanosti, rozvoj vědeckých snah a encyklopedismu. Doba žila universalistickými termíny; v prologu Quadripartitu se pravilo: *Totus enim mundus est scola et rationibus sapientie plena sunt omnia*. Termíny o universalismu vykládal Ostrřihomský slovník S, p. 121b: *Universum summa všeho... Universale všechnost*. Pražská Karlova universita (*universitas studii Pragensis, universitas magistrorum et studencium* atd.) byla obecné studium a ústřed-

ní školská instituce celé střední Evropy. Měla čtyři fakulty (*facultas theologica, iuridica, arcium, medicine*), školského života se účastnily čtyři národy: český, bavorský, saský a polský. Universita i studium generale byly definovány: *Universitas est multitudo suppositarum diversarum facultatum liberalium ad unum caput tendencium, cuius sunt membra obedientia et legibus et iuramento eiusdem legitime subarrata* (Praha UK X E 24, f. 287a). Termín byl zčešťován: *alma universitas svatá obec* (Wiesensberský slovník 412). V Mon. Vat. 3, 433 z 28. 5. 1366 se pravilo: *dicitur esse studium generale propter magnam studencium multitudinem . . . et etiam ex eo, quia ibidem sunt . . . quatuor scole principales*.

K prvním učitelům Karlovy university patřil kroužek Karla IV. Zajímavě se na pražské universitě a Karlově dvoře rozvila medicína, právo a hudba. Působil zde Karlův lékař, známý Klaretův a Jana ze Středy Havel ze Strahova, jenž sám Karlovi věnoval dva spisky: „*Contra pestilenciam missum imperatori*“ a „*Regimen sanitatis ad Carolum imperatorem*“. Mistr umění a lékařství a Karlův lékař byl též Jan Vitlův z Jindřichova Hradce. Mistr a licenciát pražské university Konrád z Benešova sepsal české sekvence (Praha Kapit. 0 59, f. 2a z l. 1379–85). Dost rozšířený byl spis Bohuslava z Krnova *Lectura (Reportata, Notata) super Decretales*: Seitenstetten CXLX z r. 1380 (k 1. knize). Lipsko UK 1037 z r. 1386 (k 1. knize). Utrecht 617 z r. 1390 (k 4. knize). Krakov Jag. 328 z r. 1397 (k 4. knize). Tübingen UK Berlin lat. fol. 203 z r. 1396 (k 4. a 5. knize). Právnick Štěpán z Uherčic napsal *Questiuncule super Statuta Arnesti*. V době Václavově se ještě podstatněji rozvíjela školská polemika, rekomendace, kvestie a jiná školská literatura.

4. Mezním oborem artistické fakulty byl aristotelismus. Byl to podobný scholastický tradicionalismus jako výklady Lombardových Sentencí a výklady biblických knih, jež se u nás silně rozvinuly ve Václavově době. Aristotelismus zasahoval ovšem do různých oborů: do poetiky, do etiky, do politiky, do metafysiky, do logiky, do fysiky, do ekonomiky atd. Aristotela vykládali v počátcích aristotelismu Češi i cizinci. Nejvýznamnějším vykladačem byl Jenek Václavův z Prahy. Od Mikuláše z Prahy pocházejí *Commentarii in duos priores libros Aristotelis de anima* (Viedeň NK 2319, f. 1a z konce 14. stol., zač. chybí).

Z cizinců sem patřil zvláště Jindřich Totting z Oyty. Jeho pražské filosofické spisy byly komentáře na Aristotela, a to v první řadě výklady, lektury nebo translace, psané *modo expositionis*: *Translacio veteris artis, Translacio priorum, Translacio posteriorum, Translacio elenchorum, Translacio physicorum, De celo et mundo, De generacione et corrupcione, Liber metheorologicorum, De anima, Politica, Oeconomica, Libri ethicorum*. Dochovaly se souborně v lipském rukopise UK 1413. Za druhé psal komentáře k filosofickým knihám *modo questionum*: *Questiones super arte ve-*

teri (Viedeň NK 5461, f. 47a), *Questiones consequenciarum cum textu* (Krakov Jag. 2132), *Questiones Physicorum Aristotelis* (Erfurt Amplon. Fol. 297, f. 75, Praha UK III D 9, f. 1), *Questiones mataphysice* (Erfurt Amplon. Fol. 329, f. 1), *Questiones circa De substancia orbis* (Erfurt Amplon. Fol. 297, f. 149a). Konrád ze Soltau přednášel *Argumenta veteris artis* (Krakov Jag. 757, p. 19 z 1379, Praha UK IV H 5, f. 1a z r. 1384). Polák Bartoloměj Torgelow napsal *Collectum circa veterem artem* (Štětín 5, f. 104 z doby kolem r. 1380, nyní neznámé). Od Jana Stetefelta z Isenachu pocházejí *Parva loycalia* (Praha UK X F 4, f. 1a z r. 1396). Slezan František z Břehu, který působil v Praze asi v l. 1393–1400, napsal pravděpodobně v Praze kvestii *De impressionibus meteorologicis et meteorum* (Krakov Jag. 686). Autoritou byl Aristoteles v Alexandreidě, u Jana ze Středy, v Quadripartitu, u Michala Pražského aj. Ve zvláštní oblibě byla *vetus ars*, tj. *Porphyrius, Aristotelis Praedicamenta* a *Peri hermenias liber*, dále ovšem různé Pseudoaristoteles. Svým rozšířením byl aristotelismus podstatným základem filosofického myšlení scholastiky i humanismu.

5. Raný karlovenský humanismus pronikal paralelně s universitní vzdělaností v Karlově kroužku. Humanistické rysy chvály císaře jsou v radách, zrcadlech, dopisech, kázáních a panegyricích na Karla IV. K počátkům karlovenské humanistické rétoriky patřily dvě řeči k volbě Karla IV. za českého krále: Arnošt z Pardubic promluvil na téma *In te oculi respiciunt totius Israel* (3. Reg. 1, 20, Olomouc UK M III 30, f. 140a). Prof. Mikuláš z Loun, známý autor dřívějšího kázání *de pallio archiepiscopi (Arnesti)*, promluvil 2. 9. 1347 na téma *Eris corona glorie* (Is. 62, 3, Praha Kapit. E 54, f. 108b). Jindřich z Mohelna (Heinrich von Mügel) napsal na počest Karla IV. alegoricko-didaktickou báseň *Der Meide Kranz*. Dominikán a profesor teologie Jan z Dambachu napsal *Exhortacio ad Carolum IV.*; k teologickému humanismu se také hlásil spisem *De consolacione theologie*. Niccolo Beccari sepsal r. 1377 humanistický dopis ke Karlu IV. *Ad Cesarem pro suspecta ab apostolico legacione epistola*. Sem patřily i dopisy Jana ze Středy a Fr. Petrarky ke Karlu IV. Výrazný scholastický humanismus k nám přinesl v Karlově době Konrád z Halberstadtu v Tripartitu. K ukončení karlovenského humanismu patřily i 15. 12. 1378 řeči Jana z Jenštejna a Vojtěcha Raňkova při pohřbu Karla IV.

Vyspělou syntézu domácího i světového vývoje vytvořila družina Jana ze Středy. Pokračovala v rétorice Jindřicha z Isernie a měla styk s kulturními snahami Klaretova okruhu. Jan jako Karlův kancléř byl předním politickým činitelem. Významnou podporou humanismu byly česko-italské styky Janovy družiny s Petrarkou a Colou di Rienzi. Tato raná renesance přinesla k nám některé nové italské prvky. Italské

i italizované tvary, např. *veges, vernatinum vinum, balasius*, k nám zčásti již dříve přinesl Jindřich z Isernie a receptivní literatura. Tyto a jiné italismy zdomácnil pak v Karlově době ještě Quadripartitus. Novost Jana ze Středy se projevila i moderními zájmy (*Nova, omnium novitatum novissima*). Jan ze Středy a jeho družina jsou představiteli počátků renesance u nás, přinesli nový rozkvět raného humanismu a rétoriky. K družině patřil olomoucký oficiál Sander Rambov, právník a kompilátor dvou spisů: *Tractatus casuum ad erudicionem simplicium compositus a Excerptum Malogranati*; uspořádal též *Cancellaria officialis Sanderi de stylo Iohannis episcopi Olomucensis*. M. Řehoř z Uherského Brodu, kroměřížský rektor-notář, byl skladatelem (*dictat*) mravoučného spisu, jež Jan ze Středy charakterizoval jako *virtuosa sapiencia* (tj. podle mého výkladu *Quadripartitus*). S Janem měl styky Jan Klenkok, který přednášel na pražské universitě morálku, četl zde Výklad na Lombardovy Sentence a je znám z Milíčova procesu. Přítel Jana ze Středy byl Angelus Doblin, později profesor v Erfurtě a vyslanec v Kostnici.

Představitelem václavského humanismu byl žák Jana ze Středy, básník a rétor Jan z Jenštejna. Italizující humanismus pronikal v petrarkovských citátech diktamina *Consilium paternum Caroli IV. ad filium* a je i v skladbě *Videant qui nutriunt*, kde jsou italizující stopy: *nobilis de Mediolani partibus a ultra nemus Ytalicum*. K okruhu rad Václavu IV. patřila *Nová rada*; žánr knížecího zrcadla a konsolace se zdarem pěstoval Michal Pražský.

Podstatným základem středověkého humanismu a humanity byla *fi lanthropie*; pojem vykládaly slovníky: *Philantropia est humanitas vel humana misericordia* (KNM II F 4, f. 277a); *Philantropos milost* (KlemSlovn B, f. 74a); *Philotranpus milý člověk. Philantropia čloovětví vel milosrdenství* (OstřihomSlovn S, p. 103a). Milíč v postile KNM XII D 14, f. 130b uváděl: *Ipsa autem ostendit hoc esse phylantropiam, id est hominum amorem sive caritatem, et necessarium et principale esse ad salutem*. K této humanitě by se přidružovala i národnostní tolerance Jana ze Středy.

Antikizující témata, antičtí filosofové nebo hrdinové, byli zdrojem inspirace a úcty v středověkých národních literaturách, mezi nimi také v českém písemnictví: *Kronika Trojanská, Alexandr, Appolónios, Životy starých mudrců*. Mytologickými a historickými antickými figurami a různými klasickými reminiscencemi se stále zdobila rétorika, kancelářský styl, postily a latinská poezie žakovská.

Důležitou součástí humanistického vědění byly humanistické interpretace, tj. v podstatě tradice pozdně starověkých výkladů a látek, zvláště mytologie, jež se od Karlovy doby soustavněji a metodicky zčešťovaly, např.: *Nectar sladké drahé pitie* (OstřihomSlovn S, p. 96a), *Eutorpe ochotné zpívání* (OstřihomSlovn S, p. 77a), *Tempe roskoš-*

né místo (OstřihomSlovn S, p. 116a), *Megera pekelný hněv vel prchlost vel stěklost* (OstřihomSlovn S, p. 93a), *Flegeton pekelný horující potok* (OstřihomSlovn S, p. 79a). Sirény se nazývaly stč. *ochechule, ochochule*. Spisovatelé i slovníkáři často uváděli popis sirén, mořských oblud s panenskou hlavou a ptačími křídly, lákajících sladkým zpěvem plavce k záhubě, např.: *amatores et amatrices, saltatores et saltatrices et hystriones, hii omnes similes sunt sirenis, monstris marinis, que cantu dulci soporant navigantes et unguibus dilaniant nautas sic dormientes et dicuntur habere superius similitudinem mulieris, inferius autem caudam piscium* (Milíč, Postila KNM XII D 14, f. 45b). *Syréne sunt pisces vel monstra in specie muliebri, ex parte virgines, ex parte volucres, alas et ungulas <habentes>, quarum una voce, altera tibiis na kobossy, tercia lira na krzidlo canebat. Secundum veritatem meretrices erant, alas habentes et ungulas* (Slovníček k St. Zákonu KNM XIII C 17, f. 275a).

S humanistickou naukou souvisela klasicizující poetika, jež byla vlastně jen teorií, ale teoretické literární druhy a pojmy byly zčešťovány s vyjádřením dobového názoru. Literární vkus českého středověkého klasicismu byl více méně omezen opět jen na školskou teoretickou nauku, naopak rétorika silně a živě pronikala do praktické literatury, práva a diplomatiky. I ve středověku se tradovalo, že poezie je darem Mus; odtud: *Item musa est poeta* (KNM XII D 1, f. 152b). Klasické literární druhy uváděl *Tractatus de scientiis* (Praha UK X E 20, f. 99a): *carmen bucconicum (quod a bobus nomen accepit), comediacum (quando universalis materia verborum pulchritudine exornatur), tragicum (quia bibuli tenebant potato illo carmen illud), didascalum, elegiacum (hoc est carmen de miseria factum), heroycum (de factis heroum), satiricum (dictum a satura laude deorum)*. Některé klasické literární druhy byly ve středověku neživé, jiné byly důležitými literárními útvary. Tradiční řecko-latinská školská terminologie pro tyto druhy se překládala v národních jazycích, též v češtině, podle významu těchto druhů. K životným útvarům a druhům patřily řeči: *Appologus příkladná řeč* (OstřihomSlovn S, p. 61a). *Aporismus krátká řeč* (OstřihomSlovn S, p. 61b). *Macrologia dlhá řeč neúčinná* (OstřihomSlovn S, p. 91b). Neživá byla např. *egloga o kozách řeč* (OstřihomSlovn S, p. 75b). Středověký vkus zaujal také své estetické stanovisko k dramatu. Tragedie byla překládána jako zlá, hanebná, šeredná píseň, např. *Tragedia, id est turpis cantus de regibus* (Praha UK I C 36, f. 121a). Komédie byla chápána jako píseň, báseň nebo skladba o sedlácích, venkovanech a prostých lidech: *Comedia dicitur carmen scriptum de comessacionibus rusticorum* (KNM X E 1, f. 162b); *Comedia, id est cantus corrigens villanos* (KNM II F 4, f. 410b).

Moderní humanismus, klasicismus a renesance (renovacio, modernitas) chtěl imitací antiky (antiquitas) ukazovat cestu vpřed a tvořit nové

vzorné národní kultury. Opřel se o latinskou kulturu a vědu, založenou na uznaných autoritách [Aristoteles, Cicero (Herennius), Horatius, Seneca, Isidorus, Boethius] a na jejich dalších interpretech. Novým kulturním kvasem měl velký význam pro rozvoj umění a vzdělanosti, vkusu a citu.

6. V okruhu středověké školy vznikala významná školská a vzdělávací literatura. K naučnému a odbornému písemnictví patřily výklady biblických knih, Lombardových Sentencí, autorů a modliteb i různých textů. Jejich názvy byly různé: *dicta, determinacio, expositio, lectura, reportata, notata, questiones, collecta, pronuncciatúra, questiuncule, commentarius, commentum, glosa, compendium*. Universalistickým snahám odpovídaly sumy, tj. soustavná pojednání a soubory: *Summa rethorice, Summa recreacionum, Summa cancellariae*. Jiný název naučné příručky byl *practica: Practica rethoricalis* (rétorický formulář), *Practica medicinalis* Albíka z Uničova, *Galli astronomi propheta vel practica* (Třeboň A 19, f. 139b).

Řadou uměleckých paralel byly rady a zrcadla. Vystupňovaný kritický proud politického zaměření v době Václava IV. zahájilo *Consilium paternum Caroli IV. ad filium*, jež odsuzovalo typ skoupého krále. Sem patřila i jiná humanistická „epistola“ k Václavu IV. jako římskému a českému králi *Sacri imperii fidelium universitas*, jež při vstupu Václavově na trůn prorokuje jakýsi zlatý věk Čechám. *Nová rada* a pamflet *En rex Romanus, racione non bene sanus* (vyd. A. Vidmanová, Zprávy JKF 4, 1962, 71n.), pocházející z r. 1402–1403, mají již některé shody v kritice krále Václava IV.: *v úmyslech svornosti nenie — Tvé slovo at jest vždy čisté, což dieš, to buď velmi jisté, neb všeliká sprostná slova, tať mají býti králova jistější, než když přísahá kupec — slibuj to, co móžeš dáti* (484, 527–532, 1765) — *semper sincerus sit sermo tuus quoque verus, ne iures, caveas, dictum tuis ne retro vertas! Si roget te quis, non dic: „Dabo“, quod dare non quis... Principis plus certa quam mercatorum sint verba... sic, vereor, mentes, raro sunt convenientes* (30–32, 34–35, 40).

Žáci a vaganti pěstovali lyrickou poezii a rétoriku; vodítkem jim byla rétorická teorie, kterou znali ze škol, i praktické vzory. Žákovská poezie má často ráz žertovný. Ustálené motivy, představy a komplexy se různě kontaminovaly a opakovaly. Významně se žáci podíleli na tvorbě koled, fiktivní korespondence otce a syna a na milostné poezii. Ve svých skladbách pěkně vyjadřovali své city, chválu i satiru. Kromě milostné lyriky všude uplatňovali motivy sociální. Vedle recitování a literatury se žáci věnovali i herectví. Žákovské výtvořiny se zařazovaly do rétorik, formulářů a jinam.

Vzácným druhem latinské žákovské lyriky byla milostná poezie. Lascivní skladba *Autumpnificunditas* (Praha UK VIII C 11, f.

79b z konce 14. stol.; Mnichov Clm 25072, p. 377 z 15. stol.) začíná líčením podzimních radostí, oslavou moštu, Bakcha a vína. K vínu je ovšem třeba milostných dobrodružství: *Sit pincerna splendida puella, erudita Veneris ad bella*. Je doba podzimních hodů, pitek a rozkoší, ale scholáři musí zastavit kalhoty, čepici, boty, sandály. Rétoricky podle částí diktámin stavěná je milostná skladba *Ave salutaris domina*. Skladatel s obvyklou milostnou terminologií závěrem prosí: *Intra meum cubiculum, preparatum ut rosarium*, a slibuje, že se podřídí ve všem rozkazům své paní (Praha UK IX E 4, f. 98a z 15. stol.; Lübeck 152, f. 80 z 15. stol., Olomouc UK M 200).

V dlouhé řadě podobných skladeb postupovala rétoricko-poetická korespondence otce a syna. Žádostem synů k otcům odpovídaly moralistní rady otců k synům. Tyto fiktivní formy vycházely často od studentů pražské university. Zajímavá je veršovaná výtka otce k synu *Nunc horrorem paternalem* (Praha UK IX E 4, f. 156a–157a z 15. stol.) o synově nepořádném životě a prozaická odpověď syna otcí o studii v Praze, kde syn popírá pomluvy uřadačů. K stručným radám patřila obecně latinská známá rada *Quidam pater familias sic filium suum docebat, quem habebat*, jež radila synovi: *Deum time... devita sompnia... Bene loquaris cunctis mulieribus... Bonitatem, disciplinam, scienciam thesaurisa... mores morales, curiales elige... Ebrietatis spernas ebetudinem, modeste vive... Podobně poučovala obsáhlá česká Rada otce synovi. Zajímavá je rada *Gramatica dei gracia omnium congruitatum domina universis studiis Pragensis scholaribus*. Stěžuje si v umělé dikci na nevzdělanost a špatné mravy, doporučuje ozdobnou výmluvnost a rétoriku, jež vede k prospěchu. K školskému prostředí patří i panegyrická chvála rétoriky *Eximie matriclarissime*, tj. rétorice, kterou chválí a zdraví její sestry a prosí o nejmenší rosou útěchy. Obě poslední formule jsou v rétorice *Circa inicium huius laboris* (Praha UK IX E 4, f. 91a–92a).*

Mezi žáky byly rozšířeným druhem koledy; k nim patřil častý zvyk — koledy s biskupem. Žáci koledovali, prosili o dárky a jeden z nich žertovně představoval „biskupa“, v české verzi „biskupa ctného“ (*Radujte se nynější čas tomu, More festi querimus*). Vánoční koleda s biskupem byla *Iam consurgunt pueri* (Praha SÚA KVŠ 376, f. 80b) s nářkami na narození Kristovo; začátek 4. strofy *Noster est episcopus* má pak obdobu v české žákovské písni *Náš jest biskup pokorný*.

„Na svatého Martina“, jak udává Vyšehradský zpěvník (Praha SÚA KVŠ 376, f. 61a a dále) byly přednášeny tři koledy: *Svatých nedotýkajíc, Svatého Martina, More festi querimus*. Svatých nedotýkajíc je zpívaní o žákovské nouzi a touze po jídle, o zimě, o životě ve škole a o posměchu laikům.

7. Společenské, sociální a kulturní poměry chudé inteligence byly často velmi ubohé a nízké. Chudí žáci žili pouze ze své služby (*servicium*), neměli obročí (*beneficium*). Libri erectionum 1, 106a z r. 1375 o sociálním postavení této chudé inteligence pravily: *Frequencius in animo ... revolventes, qualiter pauperes presbyteri et alii clerici necnon scolares nostrae Prag. ecclesiae atque dioecesis, dum ipsos infirmari contingit, propter penuriam hospitiorum et victualium carentiam coacti sunt iacere in plateis communibus ...* Termíny žáci — žebrači se zajímavě rýmovaly, např. v Podkoním a žáku, ale byl to také odraz kruté sociální skutečnosti, protikladu proti pánům a bohatším vrstvám. Žáci žebřali, prosili o almužnu a skládali prosby (*petitiones, rogamina, proŝenie*).

Potulní a nestálí žáci, kteří se stranili škole, neměli „svou zemi“ a potulovali se po různých zemích, se nazývali v a g a n t i. Termínů, označujících vaganty a poběhlíky, bylo několik. Klaretův Glosář 1176—77 uváděl: *vagus tuláčě, tulák girovagus, discolus est běhůnec*. Slovník KNM II F 4 vykládal: *Discolus, a, um, id est indisciplinatus, imprudens, fagus ydiota vel a scola discipline disiunctus, lantlewfer* (f. 91b). *Discoli* byli protikladem řádných studentů, byli ze škol vylučováni: *ut infames et discoli in universitate ista non bene nati, ad gradum magisterii ... non valeant promoveri* (Libdec I, p. 56). Termín se vyskytoval ve formulářích z žákovského života: *Iohanni, non studenti, sed discolo* (Třeboň C 6, f. 81b). Společenským stínem škol byly š k o l c ě, tj. poběhlé ženy, lat. *scortum* (ClarGlos 1184), *ganerea* (OstřihomSlovn S, p. 81 bis a). K vagantům patřil také *scurra*, tj. ten, kdo někoho provázel a sloužil mu, aby se u něho obživil; synonym. byla *parasitus, leccator, irrisor, histrio*, stč. *polizač*. *Ganeo* byl *dvorník, žráč, ruřán, luxuriosus*. *Hellio* byl nestálý, nepočetný člověk.

Chudí žáci sami si ve svých skladbách stěžovali na nedostatek, hlad a nouzi. Jejich stravou byla hrubá krmě, lat. *cibarium* (Ostřihom Slovn S, p. 70a). V koledě *Carmen prestet* říkali: *jedli bychom často rádi, sed ubi cibaria?* V Písni veselé chudiny jmenovali antiteticky špatnou stravu a nakonec říkali: *Nehajřte hrubých krmí*, s výpočtem lepších jídel. V skladbě *Autumpni fecunditas* jmenovali žertovně *cibaria, pipere condita*. Stále si žáci stěžovali, že trpí *famem, sitim*. Nařikali si na chudobu š a t ů; mluvili o hadrových šatech (*Videant qui nutriunt*), o tom, že z nich šaty opršely (*Píseň veselé chudiny*). *Lectisternia* (ložnie rúcha, posteľ) chyběla žákům vůbec; nařikali: *nec sunt lectisternia a et nostra lectisternia sunt lapides fornacis*. Vždy byla u žáků nouze o peníze, a proto kritizovali bohatou tobolku a měšec. V Písni veselé chudiny si povzdechli: *lačen měšec*. V koledě *Vestre dona pietatis* prosili: *manus pro re adicite, solventes burse nodos*. Užívali dále některých typických

drobných žertů: Kde jim nechťí dáti husi, smějí žádati peníze (*Svatých nedotýkajře, Svatého Martina*). Vysoko zdvihají hlavu (*Autumpni fecunditas, Vobis non sit tedium*).

V prostředí inteligence se ozývala také kritika nevzdělanosti a národnostní opozice. Autor Malogranatu i Klaret kárali soudobý nezájem o četbu u mladých lidí. Polák M. Bartoloměj z Jasla, který působil v Praze v l. 1380—1399, napsal snad ještě v Praze traktát *De ignorancia* (Krakov Jag. 2319). U nás byla kulturním kritériem latinsko-česká vzdělanost. Člověk, neprošlý latinským vzděláním a cizí národní vzdělaností, byl nazýván „barbarus“. Tomu často v slovnících odpovídal ekvivalent *Litvén*, výjimečně *Řek* (*Vocabularius Bohemorum*, Praha Kapit. E 2/2, f. 199a z r. 1397). Ostřihom Slovn S, p. 67a uváděl: *Barbarus nelatinník, cizí*.

Nejen nevzdělanost a sociální bída, ale i negativní stránky směrů a cizích vlivů budily odpor a kritiku. Na scholastiku vznikaly parodie rad, např. *Mi fili, sis malivulus neque velis discere*, satirizoval se žákovský život atd. Proti románským vlivům se ozýval rétoricky stylizovaný odpor v Quadripartitu, v Husově Exerciciu rethorice, proti *vlaské kučině* u Pulkavy. V skladbě *Usque modo tacui* se brojilo proti francouzskému vínu a napodobení Francouzů: *Lascivit in crathere vinum galiganum a Struitis vineolas Francos imitantes*. Němectví bylo v Čechách prvkem paralelním a konkurenčním, ale ne autochtonním. Od *insaciabiles Theutonicorum hiatus*, jak varoval Jindřich z Isernie v manifestu k Polákům, vedla cesta až k slovům skladby *Usque modo tacui: Audite, terrifrice, infaustum yatum gentis theotunice*. V Quadripartitu splýval s odporem protigalským i odpor protiřímský. Římané byli v Quadripartitu charakterizováni nenasytností, tj. stejným epitetem jako Němci u Iserňana: *insaciabilem voracitatem Romanam, bellicosa vi minime comparabilem, opulentus mundus ad se rapiendum undique irritatam effundit* (III 7).

Česká školská kultura a humanismus dosáhly již ve svých počátcích ve 14. stol. světové vědecké a literární úrovně, spolubudovaly reformační etiku, propagovaly účinné „člověctví“, usilovaly o obrodu myšlení, vkusu a kritiky, odhalovaly sociální rozpory a ve světové konkurenci hájily českou národní specifičnost. Tehdy byl položen dobrý základ k české vzdělanosti.

DE SCHOLASTICARUM DOCTRINARUM ET LITTERARUM
IN BOHEMIA RENASCENTIUM INITIIS

JOSEF TRÍŠKA

Iam saeculo XIII. exeunte Henricus de Isernia logicam, grammaticam, rhetoricam in studio Pragensi docebat litterisque novis vacabat. Cuius rhetoricam auctores posteriores imitati sunt. Aevo demum Carolino cultus humanitasque incrementa ceperunt. Tunc Claretus cum auctoribus coaevis studia latino-bohemica colebat, bibliothecae condebanantur, ad scientiam augendam mores boni saepissime desiderabantur. Virtutes omnino commendabantur vitiaque reprobabantur. Omnia ad reformationem societatis et ecclesiae tendebant.

Ad doctrinas Bohemiae terrarumque vicinarum maxime universitas studii Pragensis valebat, ubi Caroli adhaerentes primo scientias coluerunt. Expositiones Aristotelis scholasticas Iohannes Venceslai de Praga, Nicolaus de Praga, Henricus de Oyta, Conradus de Soltau, Bartholomaeus Torgelow, Iohannes Stetefeldt pronuntiabant. Litterarum renascentium studia apparebant primum apud Caroli IV. amicos, qui consilia, epistolas, exhortationes, sermones, carmina in honorem Romanorum imperatoris et Bohemiae regis componebant: Erant hi auctores Arnestus de Pardubicz, Nicolaus de Luna, Henricus de Mogelno, Iohannes de Thambaco, Nicolaus Beccarius. Magni ad carmina rhetorica, dictamina, doctrinas morales et litteras novi stili suavisque gustus componendas momenti familia Iohannis Noviforensis fuit. Quam ad familiam praecipue Sanderus Rambow, Gregorius de Hungaricali Broda, Iohannes Klenkok, Angelus Doblin auctores pertinuerunt. In studiis litterisque novis renascentibusque philanthropia, the-mata de antiquitate sumpta, methodi interpretationesque scientificae, mythologia arsque poetica antiqua praevalebant.

In scholis, praecipue in universitate Pragensi, litterae florebant. Multa consilia et specula exarata sunt. Temporibus Venceslai IV. turbulentis rex ipse nonnumquam aequis severisque verbis in operibus, *Nová rada* (Novum consilium) et *En rex Romanus* dictis, aestimabatur. Clerici permulta carmina et dictamina componebant. Rara erant carmina de amore, multae filiorum ad patres petitiones patrumque ad filios consilia componebantur, laudes quoque colebantur. Sed creberrimae erant petitiones versificatae scholarium mendicantium, in Nativitate domini, in dedicationibus etc. recitatae vel cantatae.

Quibus temporibus quomodo discipuli, pauperes clerici, vagi vitam miseriam pauperemque duxerint, bene scimus. Socii scholarum in dictaminibus de cibariis, de vestibus malis, de lectisterniorum carentia, de pecuniae inopia querebantur; doctrinas quoque scholarum taediosas clerici vituperabant aliasque nationes insatiabiles, utpote Germanos, Romanos, Gallos, acerbe reprehendebant. Quae cum ita sint, scholae, studia, litterae in Bohemia saeculo XIV. renascentes seu novitates afferentes, maximi ad cultus, humanitatis, reformationis Bohemorum initia momenti fuerunt.

BIBLIOGRAFIE

- F. M. Bartoš, Dantova Monarchie, Cola di Rienzo, Petrarca a počátky reformace a humanismu u nás, Věstník KČSN 1951, č. 5.
M. Boháček, O rukopisech statut pražské university, Studie o rukopisech 1964, 73n. Právní ideologie předhusitského zastánce selské svobody, SbHist 8, 1961, 103n.
V. Flajšhans, Klaret a jeho družina I 1926, II 1928. Předchůdcové Husovi, Věstník ČA 13, 1905. Pražští theologové kolem r. 1400, ČČM 79, 1905, 16n.
G. Gellner, Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellovské, Věstník KČSN 1939.
J. Hemmerle, Nikolaus von Laun, Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer 2, 1954.
R. Holinka, K dějinám středověkého aristotelismu. Mistr Jenek z Prahy, Řád 9, 1943, 72n.
H. Jireček, Životopisy některých právníků českomoravských ze XIII. a XIV. věku, Věstník KČSN 1898, č. 8.
F. Kavka, Středověké university, Dějiny a současnost 6, 1964, 11, 5n.
V. J. Koudelka, Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter, Archivum fratrum praedicatorum 27, 1957.
J. Macek, Francesco Petrarca a Cola di Rienzo, ČsČH 11, 1963, 1n.
J. B. Novák, Středověká diktamina v souvislosti s antikou a renaissancí, ČČH 15, 1909, 30n., 200n., 302n., 393n. Steinherzovo „Zrcadlo knížecí“ Karla IV., ČČH 1925, 566n. Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi, K dějinám československým v období humanismu, red. B. Jenšovský a B. Mendl, 1932.
P. Piur, Briefe Johannis von Neumarkt, 1937. Ein unbekanntes Fürstenspiegel Petrarca an Kaiser Karl?, Euphorion 30, 1n.
D. Pěnková, Latinský rukopisný komentář Konráda Waldhausera k Valeriu Maximovi, Věstník KČSN 1952, č. 3.
B. Ryba, Horatius v Čechách předhumanistických, LF 63, 1936, 1n. Staročeská jména antických Mus, větrů a podsvětních řek, Český časopis filologický 1, 1942–43, 48n., 137n., 216n. Promoční promluvy... Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta, Praha 1948.
A. Schmidtová, Ze středověké školy, Zprávy JKF 3, 1961, 83n.
S. Steinherz, Ein Fürstenspiegel Karls IV., Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 3, 1925.
J. Tríška, „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy, SbHist 10, 1962, 33n. O rétorice a stylu naší středověké literatury, SaS 25, 1964, 260n.
J. Vilikovský, Latinská poesie žakovská, Sborník FF university Komenského v Bratislavě 8, 1932, č. 61 (2).
E. Winter, Frühhumanismus, Berlin, 1964.

**OBNOVENÍ PRAŽSKÉHO ARCIBISKUPSTVÍ
V LETECH 1561—1562 A JEHO VZTAH
K PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ**

**DIE ERNEUERUNG DES PRAGER ERZBISCHOFTHUMS
IN DEN JAHREN 1561—1562 UND SEIN VERHÄLTNIS
ZUR PRAGER UNIVERSITÄT**

ANNA SKÝBOVÁ

Řím, 10. VII. 1593
Papež Klement VIII. arcibiskupu
Zbyňkovi Berkovi z Dubé
*„...ut te integram Hussitarum conver-
sionem hortemur; et quod feliciter coep-
tum est, ad optatum finem perducatur.
Quod facile fiet, si scholarum et uni-
versitatis Pragensis reformationi in-
cumbes...”*

Karlova universita v Praze patří k nejstarším universitám a je vůbec nejstarší universitou ve střední Evropě. A jako málokterá z těchto starých, středověkých universit je úzce spjata s osudy národa, pro který byla vlastně založena. Zvláště od vydání Dekretu kutnohorského se Karlova universita živě účastnila všeho, čím žilo české království. Od doby Jiřího z Poděbrad se stala universita vysloveně nekatolickou. Po celé 16. století sloužila a pomáhala, seč byly její síly, nekatolickým stavům v Čechách v boji proti rekatolizačnímu úsilí vládnoucích Habsburků, katolických stavů, jezuitů, arcibiskupa. Universita vychovávala hlavně českou, měšťanskou, nekatolickou inteligenci — učitele, úředníky, kněze, básníky, spisovatele, vzdělané měšťany. Z celé university však v 16. století zůstala pouze jedna jediná artistická fakulta, nedá se ale říci, že by se universita — universitní mistrů omezovali pouze na učení artistické fakulty. Universita se neuzavírala před nejnovějšími vědními poznatky z medicíny, astronomie, práva. Učení, vycházející z přednášení starých

antických autorů — Aristotela, Cicerona aj., dostávalo často nový smysl a význam, zvláště pokud se týkalo učení o společnosti, zákonech, právu či etice. Dokonce universita dovolovala, aby na její půdě byly obhajovány teze, které se pokoušely řešit i tak důležité otázky, jako je právo na odpor proti panovníkovi, který není ochráncem zákona božího, právo měšťanů na podíl ve správě státu aj. Universita odchovala řadu vynikajících představitelů české kultury a vědy 16. století, z nichž mnozí na universitě působili. Byla „onen trojský kůň, z něhož po všechny časy vycházeli ve velkém počtu do celého Království českého a do Markrabství moravského učení mužové, kteří chvalně bděli nad hájením a uchováváním čistoty náboženství ve chrámech a světské kázně na radnicích.“¹⁾ Je možno říci, že za vhodnějších podmínek mohla universita mít předpoklady stát se ideologickým střediskem nekatolické strany v boji proti silící straně katolické, která se sama tohoto obávala.²⁾

Udivuje proto, že strana katolická, usilující o získání převahy v Čechách, nevystoupila rázně proti této kacírské universitě. Král Ferdinand I. učinil sice pokus převést universitu pod svůj vliv³⁾ a po celou 2. polovinu 16. století existovala řada pokusů, více méně tajných, získat universitu pro katolíky nebo ji zrušit.⁴⁾ Jak je však vidět z citovaného breve papeže Klementa VIII. arcibiskupu Zbyňkovi Berkovi z Dubé, které je vlastně instrukcí, jak má nový pražský arcibiskup provádět svou pastýřskou činnost, tento úkol — rekatolizace university, omezení vlivu nekatolické university — zůstal nesplněn. Nesplnění tohoto úkolu je tím více zarážející proto, že v Čechách v té době — r. 1593 — již 40 let působil jezuitský řád a 30 let bylo obnoveno pražské arcibiskupství. A jak je již známo ze svolovací buly papeže Klementa VI. z 26. ledna 1347,⁵⁾ pražskému arcibiskupovi náležel na pražské universitě jeden z nejvyšších úřadů — úřad kancléřský, který opravňoval arcibiskupa k důležitým zásahům do vedení a učení pražské university. Proč tedy pražský arcibiskup po svém nastoupení r. 1561 se nedomáhal vlivu na pražské universitě a znovuzískání úřadu kancléřského? Zbyněk Berka z Dubé byl vlastně už třetí arcibiskup po obnovení pražského arcibiskupství r. 1561.

1) Pavel Stránský: Český stát, Praha 1953, st. 195, přel. B. Ryba.

2) V této části vycházím ze závěrů své diplomové práce „Universitní teze v 16. století“, obhajované na Karlově universitě v r. 1957.

3) Zikmund Winter: Děje vysokých škol pražských, Praha 1897, str. 40.
Václav Novotný: Universita Karlova v minulosti, Praha 1922, str. 41.

4) Viz např. Karel Stloukal: Počátky nunciatury v Praze, zvl. otisk ČČH, 1928, str. 33 n.

Bližze budou tyto pokusy povšimnuty v další práci.

5) Codex diplomaticus... universitatis pragensis, MVP, tomus II., Pragae 1834, st. 219 n.

Jeho předchůdci — Antonín Brus z Mohelnice a Martin Medek — zanedbávali své úkoly nebo nevěděli, co patří do jejich kompetence? Otázkou vztahu pražské university a obnoveného arcibiskupství pražského se do-
savadní literatura, týkající se dějin university⁶⁾ nebo hovořící o obnovení
pražského arcibiskupství,⁷⁾ příliš nezabývala a spíše buď jen konstatovala,
že arcibiskup se o úřad kancléřský na universitě nezajímal⁸⁾ nebo zůstá-
vala na tom, že pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice byl nak-
loněn jezuitům a o kacířskou universitu neměl zájem.⁹⁾

Samotná otázka obnovení pražského arcibiskupství nebyla tak jedno-
duchá a zaslужuje, abychom si jí několika slovy povšimli.

Pražské arcibiskupství, jak známo, nebylo od dob husitských právo-
platně obsazeno. Nepřítomnost řádného biskupa v zemi způsobovala
mnoho svízelných situací a není třeba zdůrazňovat, jak neblahé důsledky
měla na církevní život v Čechách, hlavně pak na upevňování vlivu kato-
lické církve. Toho si byl vědom nejen Ferdinand I., ale i celý církevní
svět a neobsazené pražské arcibiskupství bylo dáváno za odstrašující
příklad.¹⁰⁾ O obsazení arcibiskupství však stáli nejen katolíci, ale i strana
nekatolická, která trpěla nedostatkem řádně vysvěcených kněží.¹¹⁾ Ob-
novení pražského arcibiskupství nebylo snadným úkolem a k jeho splnění
bylo nutno překonat řadu překážek. Jednou z nich byly např. složité
vztahy mezi kuríí a císařem za Pavla IV. Ferdinand I. však brzy po

nastoupení Pia IV.,¹²⁾ nakloněného Habsburkům, začal, mimo jiné, jednat
o znovuzřízení pražského arcibiskupství. V té době byla také obnovena
vídeňská nunciatura, schválena císařská koruna Ferdinandovi.¹³⁾ Pius IV.
je charakterizován ve své státnické činnosti kromě jiného dvěma důle-
žitými momenty, a to obnovením diplomatických styků kurie s císařem
a znovuzahájením jednání koncilu tridentského.¹⁴⁾ Diplomatické styky
byly navázány 18. III. 1560 jmenováním nuncia Stanislava Hosia varmien-
ského.¹⁵⁾ Jednání koncilu tridentského bylo zahájeno 18. 1. 1562.¹⁶⁾

I když, jak je vidět, byla situace pro Ferdinanda příznivější, musel
zdlouhat při obnovování pražského arcibiskupství řadu těžkých překážek,
z nichž některé vůbec překonat nedokázal. O obtížnosti jednání podává
svědectví řada zpráv nunciů, různá dobrozdání, rozsáhlá korespondence
mezi Ferdinandem I. a arcivévodou Ferdinandem, místodržícím v Če-
chách, Antonínem Brusem z Mohelnice, biskupem vídeňským aj.¹⁷⁾ Před-
evším bylo nutno zjednat hospodářský základ pro pražské arcibiskupství.
Arcibiskupský majetek byl zcela rozchvácen a Ferdinand I. přitom ještě
musel získat papežský dispens, který dovoľoval, že držitelé si mohou
rozchvácený majetek ponechat.¹⁸⁾ Aby arcibiskup byl pro nekatolickou
stranu přijatelný, a zároveň také aby se pootevíraly dveře pronikání
vlivu katolíků do nepřátelského tábora, bylo potřeba získat pražskému

¹²⁾ Pius IV. (1559—1565) — Gian Angelo Medici — byl zvolen v jednom z nejhroz-
nějších konklave (O Pioví IV., životě, činnosti, koncilu tridentském viz Josef Šusta:
Pius IV. před pontifikátem a na počátku pontifikátu, Praha 1900.

¹³⁾ L. Pastor: Geschichte der Päpste... Pius IV. (1559—1565) Freiburg im Breisgau
1920.

¹⁴⁾ Nuntiaturrepichte aus Deutschland, zweite Abteilung 1560—1572, erster Band, die
Nuntien Hosius und Delfino 1560—1561, im Auftrage der Historischen Commission der
Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft, bearbeitet von S. Steinherz, Wien 1897, str.
XVII.

¹⁵⁾ Konrad Reppen: Die römische Kurie und der Westfälische Frieden, Band I.,
Papst, Kaiser und Reich 1521—1644, 1. Teil, Tübingen 1962, str. 90.

¹⁶⁾ L. Pastor: Geschichte der Päpste... Pius IV., str. 204. Konciliární jednání
bude ještě povšimnuto dále.

¹⁷⁾ Viz příslušné svazky Nuntiaturrepichte, sbírku předpisů (vídeňské, rakouské aj.)
v III. oddělení SÚA nebo např. S. Steinherz: „Briefe des prager Erzbischofs
Anton Brus von Müglitz 1562—1563“, Prag 1907.

¹⁸⁾ Důkazem Ferdinandovy diplomatické taktiky je např. snaha, aby v dispensu bylo
výslovně řečeno, že majetek si mohou ponechat také utrakvisté.

„NB II/3, S. Steinherz, Wien 1903, str. 43: Borromeo an Delfino, Rom, 28. IV. 1562:
„Nel breve de la facultà d'absolvere non si sono specificati i Calixtini, come l'impe-
ratore desiderava perchè N. S. non ha visto di poter con honor suo far la detta spe-
cificatione; ma credero bene che questo non farà caso, et che in ogni modo il breve
servira per tutti gli huomini di quel regno, poichi ne la clausola generale che parla de
quibuscumque personis si però intendere, che viano compresi i detti Calixtini et ogni
altra sorte di huomini.“

Klement Borový: Akta konsistoře katolické, str. 322.

⁶⁾ W. W. Tomek: Geschichte der prager Universität, Prag, 1849.
Zikmund Winter: Děje vysokých škol pražských, Praha 1897.
Zikmund Winter: O životě na vysokých školách pražských, Praha 1899.
Václav Novotný: Universita Karlova v minulosti, Praha 1922.
Václav Vojtíšek: Karolinum, statek národní, Praha 1935.
Václav Vaněček: Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, Praha 1946
a další práce Tomkovy, Vojtíškovy aj.

⁷⁾ Např. Zikmund Winter: Život církevní v Čechách v 15. a 16. věku, I., II.,
Praha 1895—1896.

Klement Borový: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský, Praha 1873.

⁸⁾ W. W. Tomek: Geschichte der prager Universität, str. 259.

⁹⁾ K. Borový: Antonín Brus z Mohelnice, str. 77 n.

¹⁰⁾ Dopis J. Fabera, biskupa vídeňského, papežskému nunciovi J. Morone ze dne 14.
12. 1536, týkající se poslušnosti nekatolíků, do Říma:

„... Et videat Sua Sanctitas ab exemplo regni Bohemiae. Illic enim extincto semel
archiepiscopo Pragensi et dirutis monasteriis per Taboritas et Ciscam nulli auctores,
nulli etiam utcumque catholici reges potuerunt obedienciam Romanae Sedi debitam ex
toto recuperare aut restituere.“ Concilii Tridentini, tomus quartus, actorum pars prima
... collegit, edidit, illustravit Stephanus Ehse
... edidit Societas Goerresiana, Friburgi Brisgoviae, 1904, st. 54.
{Dále užívám pouze Concilii Tridentini actorum...}

¹¹⁾ Sněmy české, II, 1546—1557, Praha 1880, str. 571, na osobu budoucího arcibisku-
pa měli však určité požadavky „... však týž arcibiskup aby přirozený Čech byl a věci
světských aby se v ničem nedotýkal...“.

arcibiskupovi právo světit utrakvistické kněze. Ferdinand se všemožně snažil, aby tohoto docílil, ale marně.¹⁹⁾ Toto bylo projednáno zároveň s povolením kalicha pro Čechy a povolením kněžského manželství. Císař Ferdinand, kterého je zbytečné podezřívát z náklonnosti k nekatolíkům, se snažil, aby co nejlépe a nejsnáze získal vliv v řadách svých odpůrců. Poznal, že když se na jedné straně povolí, zvláště tam, kde jde o konstatování statu quo — např. přijímání z kalicha, kněžské manželství, pak se snáze na druhé straně nepozorovaně přitlačí.²⁰⁾ Nejprospěšnější a nejvhodnější je neúnavná denní práce, která by nedovolila promeškat jedinou příležitost, která by vedla k cíli.²¹⁾ Ovšem všichni, kteří jednali o těchto otázkách — a nejrealističtější byl, podle mého mínění, arcivévoda Ferdinand — si zcela neuvědomovali protivníkovu sílu a hlavně změny, které nastaly v nepřátelském táboře. A církevní jednota, o které se domnívali, že ji dosáhnou splněním těchto různých bodů, tj. obnovením arcibiskupství, povolením kalicha, svěcením utrakvistických kněží, povolením kněžského manželství aj., byla už v té době věcí iluzorní. Utrakvisté ve své původní podobě vlastně neexistovali a ti, kteří se skrývali za jejich jménem, nebyli ochotni se podvolit a sjednotit s katolickou církví a usilovali o své zrovnoprávnění později v České konfesi a Rudolfově majestátu.²²⁾

Pro obnovený arcibiskupský stolec bylo třeba získat vhodnou osobu. Nemohl to být kdokoliv v poměrech tak specifických, jako byly české v té době; po tak dlouhé sedisvacanci bylo třeba vyhledat člověka velmi schopného a mimo to musel to být katolík, pravověrný, s bezúhonnou pověstí a Čech. Ferdinand, i když měl původně vyhlednutého snad jiného,

¹⁹⁾ Znovu zde odkazují na sbírku přepisů v III. odd. SÚA a příslušné svazky Nuntiaturberichte — II/1—3. Upozorňuji např. na dopis nuncia Delfina státnímu sekretáři kardinálu Borromeovi ze dne 10. VI. 1562, Praha, NB II/3, str. 88. Arcibiskupovi později vznikla řada nepřijemností, které vyplývaly právě z toho, že svěcení utrakvistických kněží nebylo povoleno.

²⁰⁾ K tomu viz znovu NB II/1—3. Jednání koncilu tridentského.

Josef Šusta: Die römische Kurie und das Konzil von Trient unter Pius IV., Wien 1909—1914, 1—4.

Klement Borový: Jednání a dopisy konzistoře katolické, Praha 1869, např. str. 280, 361 — dobrozdání arcivévody Ferdinanda císaři o pražském arcibiskupu a náboženských otázkách vůbec a d.

Samuel Steinherz: Eine Denkschrift des Prager Erzbischofes Anton Brus über die Herrstellung der Glaubenseinheit in Böhmen, MVGD, 1906, str. 162 n.

Samuel Steinherz: Briefe des Prager Erzbischofes Anton Brus von Müglitz, 1562—1563, Praha 1907.

Vídeňské přepisy — ministerstvo vyučování 1560—1563, ÚSA, III. oddělení.

²¹⁾ Kl. Borový: Jednání a akta konzistoře katolické, st. 361 n.

²²⁾ Upozorňuji, že existovalo zděšení nad stavem náboženství v Německu, v Čechách — např. zprávy nuncia Hosia nebo Canisia.

vybral k tomuto úřadu Antonína Bruse z Mohelnice, v té době biskupa vídeňského, velmistra křižovníků s červenou hvězdou. Brus byl i vhodná osoba pro papežskou kuriu a úsudek nunciů Stanislava Hosia a Delfina o něm je příznivý.²³⁾

Antonín Brus²⁴⁾ pocházel z městečka Mohelnice, kde se narodil 13. 2. 1518. Nezdá se, že by pocházel z urozené rodiny. Nižší studia snad konal v Praze, jistě však studoval na universitách v Německu a v Itálii, kde se zdokonalil ve znalosti cizích jazyků, neboť ovládal pět jazyků. Je také jisté, že ať byl či nebyl Němec, znal dobře česky, mluvit i psát, jak dokazuje korespondence, vedená často i česky²⁵⁾ jím osobně. Později mezi delegáty koncilu tridentského je uváděn jako „Bohemus“.²⁶⁾ V Praze vstoupil Brus do řádu křižovníků s červenou hvězdou, kde také přijal kněžské svěcení. Po návratu z tažení proti Turkům, kde byl 3 roky (1542 až 1545) jako kazatel v císařském vojsku a upozornil na sebe výmluvností i císaře Ferdinanda I., získal křižovnickou faru v Chebu a r. 1552 byl dokonce zvolen velmistrem křižovnického řádu.²⁷⁾ V novém tažení proti Turkům byl jmenován císařem tajným radou, předním kazatelem ve vojsku, císařským zpovědníkem a nakonec r. 1558 určen za biskupa vídeňského.²⁸⁾ R. 1561 jej císař Ferdinand I. povýšil na arcibiskupa praž-

²³⁾ Hosius, NB II/1, str. 39.

Delfino, NB II/1, str. 283: Delfino an Borromeo, Vídeň, 22. VII. 1561... „La M. S. dunque mi disse prima, che si era risoluta di nominare per la chiesa di Praga il vescovo di Vienna... io laudai la deliberatione di S. M. tà perchè in effetto questo vescovo è ben cattolico, sa predicare et è uso a vivere senza dar scandalo...“.

Poměr mezi Brusem a Delfinem nebyl zrovna nepřátelštější.

NB II/3, str. 124.

SÚA, APA, C 103/1/I/A Antonín Brus.

²⁴⁾ Klement Borový: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský, Praha 1873. S. Steinherz: Briefe des Prager Erzbischofes Anton Brus von Müglitz, 1562—1563, Praha 1907 (úvod).

Josef Jireček: Doplnky k životopisu praž. arcibiskupa Antonína z Mohelnice, ČČM, 1883, str. 603 n.

SÚA, APA, C 103/1/I/A Antonín Brus.

S. Steinherz: Eine Denkschrift des Anton Brus...

A. Podlaha: Reformační artikule arcibiskupa Brusa. ČKD r. 1906.

²⁵⁾ SÚA, APA Recepta, 1561—1562,

S. Steinherz: Briefe... st. 130.

²⁶⁾ Con Tridentini actorum IX/6, str. 633 „R. D. Antonius Militius, archiep. pragensis — Bohemus.“

²⁷⁾ Velmistrem křižovnickým zůstal i po svém zvolení arcibiskupem pražským, i když o ponechání této hodnosti bylo dlouho jednáno s papežskou kurií. Nebylo to z nějaké zvláštní lásky ke křižovníkům, ale z důvodu lepšího hmotného zabezpečení pražského arcibiskupství. Tato prebenda byla ponechána pražským arcibiskupům až do konce 17. století.

²⁸⁾ SÚA, APA, C 103/1/I/A 1 — je potvrzen teprve Piem IV. r. 1560, i když byl už 2 roky biskupem vídeňským.

ského a od ledna 1562 zastupoval císaře Ferdinanda na koncilu trident-
ském.²⁹⁾

Arcibiskupem pražským byl Antonín Brus z Mohelnice potvrzen bulou Pia IV. dne 5. září 1561,³⁰⁾ církevní přísahu jako arcibiskup pražský složil v Tridentě 14. března 1562 do rukou kardinála, nuncia Stanislava Hosia Varmienského.³¹⁾ Kapitula pražská složila slib věrnosti novému arcibiskupovi 10. 2. 1562.³²⁾ Císař Ferdinand I. však arcibiskupství obnovil, výsadami pojistil a hmotně zabezpečil slavnostní listinou, vydanou pod zlatou pečetí teprve 26. září 1562.³³⁾

Antonín Brus, jak již vzpomenuto, v době, kdy se ujímal svého arcibiskupského úřadu, dlel v Tridentě na církevním koncilu jako hlavní vyslanec a zástupce císaře Ferdinanda I. Koncil tridentský patří k velkým církevním koncilům, svolaným k tomu, aby zjednaly nápravu a pořádek nejen v náboženském, ale i světském životě světa a ukázaly, kterou cestou se má dále jít. Koncil tridentský je také definitivní tečkou v boji o rozhodující moc uvnitř církve, rozhodnutém ve prospěch papeže. Není možné okrajově na několika stránkách rozebírat význam koncilu tridentského, jehož výsledky určily v zásadě úlohu a směr katolické církve vlastně až do dnešní doby. Koncil trval 18 let, ovšem ne nepřetržitě, a jeho jednání lze rozdělit do tří období:

I. období 13. XII. 1545 — 11. III. 1547, přeložen do Bologně,

II. období 1. V. 1551 — 28. IV. 1552 a

III., nejdůležitější období — leden 1562 — 4. XII. 1563.

Výsledky koncilu byly potvrzeny bulou papeže Pia IV. ze dne 26. ledna 1564.³⁴⁾

Za tuto dobu se vystřídalo 5 papežů (Pavel III., Julius III., Marcellus II., Pavel IV., Pius IV.). Už jen svolání koncilu trvalo mnoho let a původní úkol koncilu — sjednocení církve, získání protestantů zpět do lůna církve — se během jednání ukázal neproveditelný. Místo toho získala katolická církev organizované základy k boji proti protestantům a nastoupila cestu rekatolizace. Zvláště v tomto byla nejdůležitější jednání třetího období, ve kterém byly potvrzeny důležité církevní zákony, týkající se jak dogmatické, tak disciplinární stránky církve.

²⁹⁾ Ludwig Pastor: Geschichte der Päpste... Pius IV. str. 205.

³⁰⁾ SÚA, APA, C 103/1/I/A 2, dr. F. Stejskal otiskl r. 1922 v SHK str. 114 n.

³¹⁾ SÚA, APA, C 103/1/I/A 5.

³²⁾ SÚA, APA, LL, 10. II. 1562.

³³⁾ Vydal dr. F. Stejskal ve SHK r. 1922, str. 58—64, 71—79.

³⁴⁾ Concilii Tridentini actorum... IX/6 26. I. 1564.

Tohoto posledního období se tedy také zúčastnil Antonín Brus z Mohelnice jako zástupce císařův. Zdálo by se tedy, že Antonín Brus byl příliš zaměstnán konciliárním jednáním, kterého se velmi aktivně účastnil nejen při řešení otázek týkajících se Čech a Německa, ale byl také předsedou komise, opravující Index librorum prohibitorum.³⁵⁾ Přesto však Brus nezanedbával povinnosti ani práva, která mu vyplývala z nového úřadu arcibiskupského, a udržoval čilou korespondenci s Čechami a zasahoval do nejrůznějších hospodářských, správních, náboženských i politických záležitostí své arcidiecéze.³⁶⁾ Byl si také velmi dobře vědom, co náleží k jeho právům jako arcibiskupa pražského, což výborně dokazuje jeho neobyčejná starost, aby korunoval Maxmiliána II. českým králem³⁷⁾ a jeho obava, aby snad nebyl opomenut, když v té době dlí v Tridentě.³⁸⁾ Je tedy nepravděpodobné, že by Brus nevěděl o svých právech vůči universitě pražské.³⁹⁾ V době pobytu v Tridentě se Brus také účastnil diskuse o zachování universitních výsad a privilegií a sám zastával názor, že universitám mají být, na rozdíl od kapitul, ponechány jejich výsady a privilegia.⁴⁰⁾ Dalo by se tedy předpokládat, že Brus měl k pražské nekato-
lické universitě celkem loajální vztah, vycházející z této zásady respektovat universitní výsady. A pražská universita měla zvláště jedno privilegium, od papeže Innocence VII. z 13. I. 1405, které dávalo rektorovi university právo zastávat úřad kancléřský nejen v době sedisvacance, ale i za jakýchkoliv nepokojů a nesnází v diecézi.⁴¹⁾ A císař Ferdinand

³⁵⁾ S. Steinherz: Briefe... str. 56.

³⁶⁾ SÚA, APA, Recepta, C 103/1/I/A.

³⁷⁾ S. Steinherz: Briefe...

³⁸⁾ Právo korunovat české krále náleželo od zřízení pražského arcibiskupství jedině pražským arcibiskupům viz SÚA, AČK, č. 266, Avignon 5. V. 1344, bula papeže Klementa VI., AČK, č. 280, Praha, 1. IX. 1347, potvrzení Karla IV.

³⁹⁾ Korunovace Maxmiliána II. a jeho manželky Marie se konala 20. a 21. září 1562 v Praze, kam se také Brus z Tridentu dostavil.

Blíže o tom SÚA, APA recepta

S. Steinherz: Briefe...

Kl. Borový: Antonín Brus z Mohelnice

a další.

³⁹⁾ I když ani pro tuto dobu, ani pro dobu pozdější se zatím nepodařilo zjistit, že by Antonín Brus z Mohelnice užíval titulu kancléře universitního.

⁴⁰⁾ Concilii Tridentini actorum... IX/6, str. 921.

⁴¹⁾ Codex diplomaticus... universitatis Pragansis — MUP, Pragae 1834, LV, str. 413 n.—str. 414 „... apostolica auctoritate statuimus, ac etiam ordinamus, ut quando-cumque et quotiens cumque praedictam archiepiscopalem sedem vacare, aut divisiones, controversias, sive lites in eandem sede, seu intrusiones ad eandem, ut praefertur, quomodolibet fieri seu oriri, aut alia legitima impedimenta supervenire contigerit ... rector praedictae universitatis, nunc existens, vices praedicti archiepiscopi in praemissis omnibus et per omnia, supplere, gerere et exercere possit et debeat, cum potestate conferendi licentiam et honorem, seu titulum magistralem...

r. 1537 potvrdil universitě všechny výsady a privilegia; bylo tedy zbytečně pouštět se do sporu s nekatolickou universitou, která se vždy ohrazovala svými privilegii, a proto Brus raději právě tak jako císař Ferdinand I. obrátil v tomto ohledu svou pozornost a péči k jezuitům, kteří se snažili v Čechách nahradit starou Karlovu universitu.

Bylo by možné zůstat u tohoto předpokladu, kdyby neexistovalo dobrozdání samého arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice z 23. II. 1562, zasláné z Tridentu císaři Ferdinandovi. Z období mezi jmenovací bulou Pia IV. — z 5. IX. 1561 — a zlatou bulou Ferdinanda I., i z předcházejícího roku, existuje řada dobrozdání, týkajících se hlavně organizačního, právního a hospodářského zajištění nově zřizovaného pražského arcibiskupství,⁴²⁾ na jejichž základě, jak možno zjistit jejich srovnáním s vydanou bulou, byla zlatá bula Ferdinandova 26. IX. 1562 vydána. Avšak jen jedno z těchto dobrozdání (arcibiskupa Bruse z Mohelnice) se zabývá poměrem nově obnoveného arcibiskupství k pražské universitě a má zájem oživit na universitě bývalá práva pražských arcibiskupů. Uvedené dobrozdání,⁴³⁾ poslané z Tridentu, týká se nejdříve praktických problémů zřízení samotného arcibiskupství, hodnosti, kapituly, vikářů aj., a v druhé části se týká školství — jednak partikulárního a jednak university pražské.

Jde o dobrozdání, u něhož by bylo potřeba poukázat na některé zvlášť zajímavé skutečnosti. Jednak to, že Brus, i když udržoval velmi vřelé styky s jezuitou (Canisius) a podporoval je, nedůvěřoval příliš v jejich úspěch a domníval se, že by bylo školství úspěšnější bez jejich vlivu⁴⁴⁾ a jednak to, že Brus se nemínil vzdát vlivu na universitě pražské a mínil ji povznést na státní ústav pod vlivem katolické církve. Z Tridentu měl v úmyslu podívat se na university v Itálii, jejich zřízení a stav, avšak nedošlo k tomu. Píše, že pražská universita má velmi výhodné položení, že nikde lepší neviděl a bude také dobré, když zůstane kancléřství universitní místnímu ordináři. Navrhuje, jakým způsobem má být provedena náprava universitní. Je si vědom těžkostí a odporu, který by v případě reformy university nastal u nekatolíků, kteří universitu ovládají. Avšak

42) Viz rakouské předpisy v SÚA, III. odd., z té doby hlavně vídeňské ministerstvo školství z let 1560—1563.

Zajímavé také dobrozdání, tohoto se týkající, z Mostu n. Litavou, z harrachovského archivu, z r. 1562 — asi jde o posouzení Leonharda Harracha, rady a kancléře císaře Ferdinanda.

43) S. Steinherz: Briefe... str. 32 n.

44) S. Steinherz: l. c. str. 37, „... So dann je E. R. M. genedigert willens sein, aine stadliche schuele anzurichten, dieweil man siecht, das es bei den vettern de societate nominis Jesu nit wil von stadt geen, darumb das sie keine gratiam beim gemeinen mann, gott erbarms, haben, were darauf mein gehorsaminster rat und guetbedunken, E. K. M. betten sich fuernemlich gott, der christlichen kirchen and religion.

má proti nim argumentaci — všechna privilegia a výsady universitní jsou od katolíků (mimo Jiřího z Poděbrad) a pro katolíky, tedy utrakvisté tyto výsady drží neprávem a je proti rozumu a právu, že katolíci jsou z užívání těchto výsad vyloučeni.⁴⁵⁾

Pražská kapitula dostala tento návrh k posouzení; k bodu týkajícímu se university se vyjádřila zdrženlivě.⁴⁶⁾ Jaký byl postoj císaře k této části návrhu, respektive k rekatolizaci university, se bohužel nepodařilo zjistit. Ať již bylo vyjádření císaře k tomuto návrhu jakékoliv, nikdy nebyl uskutečněn. Je pravda,⁴⁸⁾ že v té době, kdy Brusův návrh byl doručen císaři, Ferdinand vydává zakládací listinu pro jezuitskou akademii v Praze, která má právo udělovat universitní hodnosti, a jistě se domníval, že jezuitská akademie zastíní úplně starou universitu. Bez pochyb hrála v tomto rozhodování také roli finanční otázka. A snad také Ferdinand nechtěl porušovat výsady, nechtěl používat cestu veřejného neuznání privilegií, která sám potvrdil, ale domníval se, že druhá cesta — cesta využití působení jezuitů — bude v tomto případě schůdnější.

Avšak vztah císaře i arcibiskupa k universitě nám poněkud pomohou osvětlit prameny, i když o 80 let mladší. Jedná se o část dobrozdání pražského arcibiskupa, kardinála Arnošta Harracha z r. 1647 papežskému nunciiovi. Není zde úkolem blíže rozebírat dlouhý spor, který vedl pražský arcibiskup kardinál Arnošt Harrach s jezuitou o vliv na universitě (jednalo se zde také o úřad kancléřský). Harrach v uvedeném dobrozdání nunciiovi výslovně píše, že „čeští králové, i když katolíci, potvrzovali Karolinu privilegia, bezpochyby ze strachu před nepokojí... a ani sami císaři a králové čeští od Ferdinanda I. (za kterého bylo obnoveno arcibiskupství)“

45) dtto str. 38 „... darumb das sich die sub utraque schwerlich wuerden dahin bringen lassen, welche der universitet freiheiten und privilegia in irem gewald haben darauf geb ich aber dise antwort, das sie solche privilegia allain von den Catholicen haben, und sind dieselben viel mehr wider sie den fur sie ... darumb ihnen die sub utraque der universitet unrecht daran, das sie innen allain die privilegia vendiciren, und kainen Catholicum wollen einkommen lassen . ist auch wider vornunft und billigkeit, das die Catholicis a Catholicis privilegiis sollen ausgeschlossen sein, und andere derselben geniessen ... Je zajímavé, že podobné argumentace užíval i M. Havel Gelastus při svém sporu s universitou: Klement Borový: jednání a dopisy konsistoře utrakvistické, Praha 1868, str. 379: „... quia privilegia non sunt data pro hereticis, sed pro catholicis tautum.“

46) Kl. Borový: jednání a dopisy konsistoře katolické, str. 340. S. Steinherz: Briefe... str. 40.

47) Zůstalo neúspěšné pátrání ve všech fondech SÚA/III. odděl. včetně APA, přepisů i částí SM, i v příslušných svazcích edice Nuntiatuerberichte. Snad by bylo možno něco nalézt ve vídeňských archivech, poněvadž se nelze plně spolehnout na vídeňské přepisy.

48) Jak poznamenává Steinherz: Briefe... str. 40.

biskupství) až po Ferdinanda II. se neodvažovali a nemohli, i když chtěli, pro moc Husitů libovolně nakládat s Karolinem.^{49]}

Všechna jednání z r. 1561—1562 byla tajná. Členové university, i když jistě v novém arcibiskupovi tušili nebezpečí, přece jen nevěděli, jaký jim v něm přichází nepřítel. Přijali ho celkem vlídně a do děkanské knihy k r. 1561 uvedli, že pražské arcibiskupství bylo obnoveno a pražským arcibiskupem se stal Antonín Brus z Mohelnice, biskup vídeňský.^{50]}

**DIE ERNEUERUNG DES PRAGER ERZBISCHOFSTUMS
IN DEN JAHREN 1561—1562 UND SEIN VERHÄLTNIS
ZUR PRAGER UNIVERSITÄT**

ANNA SKÝBOVÁ

Die prager Erzbischöfe hatten an der Karls-Universität seit deren Gründung eines der höchsten Ämter, das Kanzleramt inne. Dieses Amt berechtigte den Erzbischof zu wichtigen Eingriffen in die Leitung und das Lehrwesen der prager Universität. Nach den Hussitenkriegen blieb der prager Erzbischofsstuhl unbesetzt und das Kanzleramt wurde von den Rektoren der Universität versehen, welche dieses Recht, schon früher, nicht nur in der Zeit der Sedisvakanz, sondern auch während aller Unruhen und Schwierigkeiten in der Diözese seit dem Jahre 1405 besessen hatten.

Als es in den Jahren 1560—1562 Ferdinand I. nach weitgehenden diplomatischen Verhandlungen gelungen war das prager Erzbischoftum zu erneuern, schien es als ob die prager Erzbischöfe kein Interesse an der Verwirklichung ihrer Rechte gegenüber der utrakvistischen Universität hätten, sondern ihre Aufmerksamkeit und Sorgfalt nur den Jesuiten zuwenden würden, deren Schule gerade um diese Zeit das Recht erlangt hatte Universitätstitel zu verleihen. Das Gutachten, welches der erste prager Erzbischof nach der Erneuerung Anton Brus z Mohelnice am 23. II. 1562 von Trident an den Kaiser absendete beweist aber klar, dass der Erzbischof daran Interesse hatte, die utrakvistische Universität unter den Einfluss des Erzbischofstums und der katholischen Kirche zu stellen. Brus, obwohl mit den Jesuiten befreundet, setzte nicht viel auf ihre Erfolge und schlug deshalb dem Kaiser vor, in welcher Art und Weise die prager utrakvistische Universität in eine staatliche katholische Anstalt verändert werden könnte. Zu einer Verwirklichung des Vorschlages kam es aber nicht und die prager Universität blieb bis zur Schlacht am Weissen Berg in den Händen der Utrakvisten.

^{49]} SÚA, APA, C 110/1—2, n. 25, r. 1647,

„... Reges ipsi Bohemiae Catholici, absque dubio metu turbarum successive confirmarent Hussiticae Carolinae sua Privilegia . . . Imperatores ipsi et Reges Bohemiae a Ferd. I. (sub quo Sedes Archiepiscopalis Pragensis restituta fuit) usque ad Ferd. II. pro potentia Hussitarum non audebant nec poterant prout voluissent disponere de Caroline . . .“

^{50]} MUP 1/2 Liber decanorum, Pragae 1832, str. 373.

PRAŽSKÁ LÉKAŘSKÁ FAKULTA V LÉTECH 1638—1654

**DIE PRAGER MEDIZINISCHE FAKULTÄT IN DEN JAHREN
1638—1654**

KAREL BERÁNEK

Studium lékařství bylo na pražské universitě obnoveno r. 1623.¹⁾ Tehdejší rektor university P. Ximenius [vlastně Jimenes²⁾] povolal první profesory, byl přítomen zahájení lékařských přednášek a měl rozhodující vliv na vytvoření prvního zkušebního a promočního řádu, který se stal předlohou pozdějším fakultním statutům. Tehdy se konají též první promoce doktorů lékařství a vytváří se fakulta jako kolegium doktorů v čele s děkanem, s profesory a doktory promoványi nejen v Praze, ale i na cizích universitách a zdejší fakultou přijatými a v děkanské knize imatrikulovanými. I když nebyl uskutečněn smělý návrh jezuitů na novou zlatou bulu, zajišťující lékařské fakultě úplný dozor na zdravotnictví, lékaře, chirurgy a lékárníky, přece se fakulta podílí alespoň poradním hlasem a doporučuje své členy za zemské lékaře.³⁾

Tento slibný rozvoj postihly tři těžké rány. Roku 1634 zpusťořilo vojsko universitní statky. Toho roku bylo vybráno na platech pouze 1168 zl. 7 kr.

¹⁾ Viz K. Beránek: Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze (1623 až 1638). Acta universitatis Carolinae - Historia universitatis Carolinae Pragensis IV/1, str. 97—106.

²⁾ X v tomto jméně je vlastně řecké písmeno Chí užívané hlavně ve zkratce jména Christus-Xstus. Zde je uřito foneticky v latinském přepise španělského jména Jimenez. Že byl pražský a před tím r. 1618 olomoucký rektor Ximenius španěl, svědčí Joannes Schmidl, Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae III. str. 74. Že bylo častě jméno Jimenez jesuity v XVII. st. přepisováno s X, svědčí Carlos Sommervogel, Bibliotheque de la Compagnie de Jesus, Bibliographie IV. sl. 799: Jimenez (Ximenez) Alphons, sl. 799—800: Jimenez (Ximenez) André.

³⁾ Doporučení Marka Marci podepsané Roiou a Stroperiem (SÚA: SM: P 118/1, kart. 1865, fol. 57).

4 d. a následujícího roku 1635 již jen 926 zl. 2 kr. Zároveň bylo rozhodnuto, že napříště bude profesorům dáván plat podle výše výnosu statků místo dosavadních pevných salárů.⁴⁾ To bylo příčinou odchodu některých profesorů. Tuto krizi dovršilo vypovězení děkana lékařské fakulty prof. Roji.⁵⁾ Fakulta pak měla již jen jediného profesora Jana Marka Marci. Nejtěžší ranou byl však bezesporu zákaz promoci na světských fakultách, vydaný kongregací de propaganda fide r. 1627, který hmotnému úpadku školy předcházel. Tento zákaz, který nebylo možno jesuitům stále obcházet,⁶⁾ postihl zvláště lékařskou fakultu, neboť právníkům k zastávání i vysokých hodností v státních úřadech nebylo třeba až na některé výjimky doktorátu práv a postačilo absolvování některých přednášek, kdežto na lékařské fakultě hned od jejího obnovení byl doktorát znamením nejen úspěšného dokončení studia, ale i oprávněním k výkonu samostatné lékařské praxe.

Že tento neutěšený stav, který se projevil jistě též snížením počtu studentů hlavně na lékařské fakultě, potrvál jedenáct let, je zcela vysvětlitelné, poněvadž na českém trůně seděl císař Ferdinand II., panovník podléhající nejen vlivu jezuitského řádu a uznávající plně svoji závislost na papežském stolci, ale dokonce spatřující v samostatném řešení obcházejícím církevní autoritu smrtelný hřích. Jeho nástupce Ferdinand III. využil ovšem první příležitosti, kterou mu poskytla exkomunikace studujícího práv Leopolda Maiora pražským arcibiskupem a studentské bouře, které proto vznikly, a nařídil tehdejšímu rektoru velikého učení pražského a koleje sv. Klimenta Jiřímu Meridiesovi, aby odevzdal statky a jmění staré pražské university do rukou zvláštní komise z úředníků české komory.⁷⁾ Jesuitům zůstaly pak nadále již jen universitní kostely kaple Božího těla a Betlemská. V reskriptu z 21. června 1638, v němž oznámil Ferdinand III. rektoru, děkanům, profesorům i studentům své rozhodnutí o osamostatnění Karlovy university, informoval je též o novém uspořádání této vysoké školy: Universitu přejímá král do své vlastní správy a ustanovuje nad ní svého zástupce královského protektora Bedřicha z Talmberka. Jemu dává plnou moc jmenovat podle potřeby profesory a jiné hodnostáře právnické a lékařské fakulty, konat promoce, udělovat akademické grady a vykonávat jurisdikci nad všemi údy university. Po předání university měl protektor Talmberk podle instrukce zaslané přímo jemu potvrdit děkany a profesory obou fakult. V této době měla právnická fakulta ještě původního děkana Rudolfa Dodonea

4) St. A. Litoměřice (prac. Žitenice): Lobkovicové roudničtí A 50, fol. 112.

5) Viz K. Beránek, Příspěvky, str. 102.

6) Ibidem 104.

7) SÚA: SM: U 1/1/6, ANM-F 191, fol. 24v-27r.

a prof. Kridelle. Lékařská fakulta měla pouze jediného profesora Marka Marci, učitele velkého rozhledu, jemuž se děkanského titulu dostalo asi již při tomto potvrzení.⁸⁾ Při ustanovování nových profesorů musil se protektor řídit vůlí panovníkovou. Postup při obsazování a závislost protektorovu na české kanceláři známe dokonale nejen z obsazení profesury právnických institucí⁹⁾ po smrti Dr. Mitise r. 1644, ale i z praxe na lékařské fakultě. O Dr. Korneliu Pleyerovi není ovšem téměř nic známo. Z jeho žádosti o místo zemského lékaře z r. 1640 víme, že učil na Karlově universitě dva roky a byl tedy pravděpodobně jmenován ihned po jejím osamostatnění r. 1638 při potvrzení učitelského sboru nebo krátce potom. Předtím léčil po osm let v Korutanech a ve Štýrsku a dvě léta byl císařským lékařem, což bylo asi rozhodujícím důvodem pro jeho jmenování profesorem.¹⁰⁾ Dr. Pleyer místo zemského lékaře, o které se ucházel, aby měl nějaký pevný příjem, nedostal, a 2. října 1640 byl jím jmenován M. Dr. Amand Hartig.¹¹⁾ Pleyer zůstal pak profesorem i následujícího roku,¹²⁾ kdy přišel do Prahy Dr. Mikuláš Franchimont, zvaný též Franzmann,¹³⁾ a působil snad až do r. 1646. Franchimont pocházel z Lutychu, kde byl jeho otec zlatníkem.¹⁴⁾ O jeho lékařských studiích není celkem nic známo. Franchimont sloužil v císařské armádě v Holandsku ve službách vévody z Amalfi jako felčar, ale účastnil se přímo také bojů jako voják v Nizozemí a později v Německu (hlavně u Monson a Diethenhofen). Ve válce se roznemohl a našel útočiště v Praze,¹⁵⁾ kam ho prý pozval Bedřich z Talmberka,¹⁶⁾ a ten mu asi umožnil konat po několik měsíců mimořádné přednášky z lékařských institucí. Franchimont si získal náklonnost děkana Marka Marci, jak je patrné z toho, že se lékařská fakulta

8) Ibidem, St. A. Litoměřice (prac. Žitenice): Lobkovicové roud.: A 50, fol. 67—70.

9) St. A. Praha (prac. Křivoklát): Vs Smečno, č. inv. 113, str. 156r—158r.

10) SÚA: SM: P 118/1, kart. 1885f. 110.

11) Ibidem, fol. 192.

12) Že byl Pleyer profesorem ještě r. 1641, svědčí doporučení fakulty na jmenování Dr. Franchimonta řádným profesorem, presentované 3. VII. 1641 (SÚA: ČKD IVB5, kart. 338), kde se mluví o dvou profesorech na lékařské fakultě a o tom, že chybí přednášení institucí. Ve zprávě právnické a lékařské fakulty z 30. června 1667 o působení prof. Franchimonta se píše, že zastával tuto profesuru až do odchodu prof. Pleyera a po jeho smrti se stal druhým profesorem (SM: U 1/3/2 III.). Že se tak stalo 1646, svědčí výkaz o dlužných profesorských platech z r. 1651, kde se mluví k r. 1646 o zvýšení Franchimontova platu na 400 zl. [St. A. Litoměřice (prac. Žitenice): Lobkovicové roudničtí A 50, fol. 33v.]

13) Jméno „Franzmann“ uvádí Zeech.

14) SÚA: Gen. Wunschwitz: Franchimont. Lutych, jako jeho rodiště, uvádí též V á c l a v L í v a, Seznamy pražských novoměstánů za léta 1618—53 (Časopis rodopisné společnosti československé v Praze 7—8/1935—36) sešit 3—4, str. 155.

16) SÚA: Gen. Wunschwitz: Franchimont.

obrátila nejprve na protektora Talmberka dne 3. července 1641 presentovanou žádostí a pak v dobrozdání podaném v říjnu téhož roku císaři požádala o jmenování MDr. Mikuláše Franchimonta řádným profesorem institucí.¹⁷⁾ Další působení prof. Franchimonta se ovšem setkala s jistým rozčarováním představitelů české šlechty. Máme-li věřit jen zčásti tvrzení Jaroslava Bořity z Martinic,¹⁸⁾ jemuž byl Franchimont nesympatický již tím, že byl cizinec, dlel profesor často mimo Prahu a Čechy, buď že se mu po cizině zastesklo, nebo ze strachu před nákazou. Když se r. 1649 ucházel o místo zemského lékaře, zuřil v Praze mor a Dr. Franchimont dlel v Českých Budějovicích, kam se před epidemií utekli i místodržící. Jinak si ovšem Franchimont získal hlavně v pozdějších létech úctu a vážnost, ačkoliv je vždy patrna z dochovaných zpráv jeho velká zřítnost.¹⁹⁾

Ze spisů o obsazování míst zemských lékařů se dochovala zmínka i o dalším profesoru lékařské fakulty prof. Forbergovi. Byl-li Dr. Franchimont protěžován Talmbergem a jako bývaly důstojník se těšil snad i přízni samotného císaře, byl Dr. Forberger oblíbencem starého pána Jaroslava Bořity z Martinic,²⁰⁾ jehož byl pravděpodobně lékařem, a nového universitního protektora Bernarda z Martinic.²¹⁾ Svě žádosti píše Forberger německy, ale podle svého tvrzení byl rodilý Čech z Litomyšle, kde se narodil asi kolem r. 1609. Lékařství studoval na Karlově universitě u profesorů Marka Marci a Franchimonta a v dubnu 1642 byl prohlášen doktorem lékařství. Potom se stal osobním lékařem hraběte Černína, císařského vyslance u tureckého dvora. Při jeho opětovné cestě do ciziny zůstal však ve vlasti a působil hlavně ve Slezsku a v Čechách v plzeňském kraji. Za moru r. 1644 působil v Praze a podařilo se mu prý vyléčit padesát osob. Ve své žádosti presentované 6. října 1649 se podepisuje již jako profesor.²²⁾

R. 1650 se ucházel o místo profesora M.Dr. Šimon Trentin, který byl po dvacet let osobním lékařem arcikněžny Anny a praktikoval v Innsbrucku i jinde, ale jmenován nebyl.²³⁾ Pořadí stolic od r. 1640 odpovídalo prvním návrhu statut po opětovném sjednocení university.²⁴⁾ Profesor Markus Marci přednášel od rozdělení teorii Hippokratovu, prof. Pleyer pravdě-

17) SÚA: ČDK: IV B 5, kart. 338.

18) SÚA: ČDK: IV L3 Čechy. (Příl. k listu z 27. X. 1649.)

19) SÚA: Gen. Wunschwitz: Franchimont.

20) SÚA: SM: P 118/1, fol. 118; ČDK IV L 3 Čechy (27. X. 1649).

21) Jemu věnuje své doktorské these (UK 18 J 1112) „Disputatio medica de pulsu et eius usu“.

22) SÚA: ČDK: IV L 3 Čechy.

23) SÚA: SM: U 1/3/2 sv. 3 (pres. 22. IX. 1650).

24) SÚA: JS: CXII/1.

podobně praktické lékařství, prof. Franchimont nejprve instituce a po odchodu a smrti prof. Pleyera praktické lékařství. Novým profesorem institucí se stal Forberger. Od r. 1651 nepřetržitě přednášel na Karlově universitě bezplatně botaniku Dr. Šebestián Zeidler,²⁵⁾ kterého ostatní profesori nechtěli za profesora uznat, jako kdysi kolegiáté karolínští neuznávali juristu Sudeta.²⁶⁾

Zahájení přednášek z botaniky samostatným profesorem má vedle soukromé iniciativy vztah i k rozšíření práv fakulty z tohoto roku. Fakulta sice od počátku čtyřicátých let měla vliv na místo působení svých členů, hlavně v období morových epidemií, jak je patrné ze slov prof. Forbergera, kterému bylo přikázáno kolegiem působení v Praze.²⁷⁾ V žádosti presentované 20. dubna 1651 požádali však děkani a profesori právnické a lékařské fakulty, aby bylo lékařské fakultě dáno právo dozoru nad lékaři, chirurgy, lékárníky a porodními asistentkami a aby bylo vykonávání jejich praxe vázáno na fakultní zkoušku a souhlas fakulty, což jim bylo dekretem místodržících z 8. listopadu téhož roku v celém rozsahu potvrzeno.²⁸⁾ Praxe tohoto fakultního zdravotního dozoru je velmi dobře vypsána v návrhu universitních statut,²⁹⁾ vzniklých krátce po vydání dekretu. Děkan sám si při tehdejších obtížných cestovních podmínkách vyhradil zkoušky lékařů v celých Čechách, avšak zkoušky chirurgů, lékárníků a porodních asistentek jen v Praze. Zkoušky tohoto nižšího lékařského personálu na venkově svěřoval tamním krajským lékařům, kteří si měli přizvatí dva chirurgy, nebo dva lékárníky, či dvě zkušené ženy, podle toho, kdo měl být zkoušen. Podobně visitace lékáren konala v pražských městech sama fakulta, na venkově lékař se dvěma lékárníky.

Počet členů lékařské fakulty a jejich jména je při nedostatku pramenů velmi nesnadno určit.³⁰⁾ Jejimi členy byli především doktoři, kteří vystu-

25) Prof. Dr. Sebastian Zeidler se narodil v Tachově. Jeho bratr se věnoval vojenské kariéře, on sám studoval v Praze na klementinské universitě filosofii a 5. srpna 1642 byl promován magistrem. Potom studoval na Karlově universitě lékařství. R. 1639 i 1648 se účastnil hájení Prahy a po Vestfálském míru pokračoval ve studiu v Pavii. Od roku 1651 přednášel jako extraordinarius zdarma na Karlově universitě botaniku. Teprve r. 1667 po smrti Marka Marci dosáhl řádné profesury institucí. Zeidler byl několikrát děkanem a r. 1680 rektorem. 5. září 1681 jej povýšil Leopold I. do šlechtického stavu.

26) O Sudetovi viz Zikmund Winter, Děje vysokých škol pražských, str. 106 nn.

27) Viz jeho žádost o zemské lékařství (SÚA: ČDK: IV L 3 Čechy).

28) SÚA: SM: P 118/1, kart. 1865, fasc. 3, fol. 54, 55, 67, 117.

29) Georg Norbert Schnabel, Geschichte der juridischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandschen Hochschule zu Prag (Praha 1827) I. str. 153–155: Statuta, kap. XVI–XXI.

30) Z dochované korespondence, promočních oznámení a thesů a dnes nejstarší dochované matriky z r. 1656 je známo jen několik pražských lékařů a přibližných dat jejich promoce, nebo imatrikulace: MDr. Joannes Marcus Marci 1625,

dovali v Praze. Členy byli i všichni profesori, zemští lékaři, lékaři v Praze, krajští lékaři a někteří lékaři venkovští, z nichž mnozí se stali jejími členy pravděpodobně až po vydání dekretu o zdravotním dozoru r. 1651. Fakulta tehdy dbala přísně, aby všichni, kdo provozovali lékařskou praxi byli fakultou zkoušeni. Před touto zkouškou nemělo lékaře ochrániti ani císařské privilegium. Dobrým příkladem této tendence lékařské fakulty je nálezkový list Karlovy university nad známým staroměstským lékárníkem Kašparem Starším ze Schwenkfeldu ze dne 6. září 1653, který byl odsouzen k pokutě 100 zl. rýn. pro přestoupení své lékárnické profese a zasahování mezi jiné graduované lékaře „předepisováním celých kúr a dáváním pokynů a léků.“³¹⁾ Schwenkfelda nezachránilo před pokutou ani odvolání na to, že před tím dvaadvacet let bez překážky léčil.

Ještě hůře se stanoví počet a jména studentů lékařství. V citaci studentů pražské university před biskupa Pavla z Aldringen po exkomunikaci Leopolda Maiora není uveden žádný posluchač lékařství.³²⁾ Po osamostatnění Karlovy university s možností udílet akademické hodnosti se objevují první studenti, jak nasvědčuje promoce Forbergerova r. 1642, který při předpokladu pětiletého trvání studia začal studovat na lékařské fakultě r. 1638. Ale ani pak není počet studujících lékařství hojný a některý rok se pravděpodobně nedal zapsat žádný nový posluchač. Poměrně úplný seznam posluchačů medicíny se dochoval až z r. 1651 přepsáním do nové matriky.³³⁾ Tehdy studovalo na pražské lékařské fakultě

MDr. Nicolaus Franchimont (1640),
MDr. Teuber (+1654),
MDr. Jacobus Forberger 1642,
MDr. Joannes Christianus Daysinger,
MDr. Sebastianus Christophorus Zeidler 1650,
MDr. Joannes Carolus Kirchmayer a Reichwitz 1650, Febr.,
MDr. Wenceslaus Christophorus Erythraei,
MDr. Joannes Christophorus Hoffmeister,
MDr. Jacobus Bartholomaeus Helffer,
MDr. Joannes Birka a Birkenstein,
MDr. Joannes Adalbertus Fabianus 1652,
MDr. Josephus Gislumbertus 1652,
MDr. Joannes Felicius Kragetius 1652,
MDr. Stephanus Maximilianus Huberus a Riesenpach 1652.

³¹⁾ St. A. Litoměřice (prac. Žitenice): Lobkovicové roudničtí A 50, fol. 89—103.

³²⁾ SÚA: JS: CIX/4-citace z 10. VI. 1638.

³³⁾ AUK: M 63: Studenti lékařství z r. 1651:

M. Fridericus Godefridus Folkman,
M. Paulus Faber alias Heinitz,
M. Georgius Maximilianus Falk Silesius Nissensis,
M. Libotius Hehoff Westphalus,
M. Jacobus Dobrzensky Pragensis,
Michael Ignatius Schön Boemus Policensis,
M. Augustinus Philibertus de Bois Pragensis,
M. Joannes Adalbertus Fabiani Moravus Sardicensis.

osm posluchačů. Dva z nich byli ze Slezska, jeden z Vestfálska, tři z Čech, z toho dva z Prahy, a ostatní, u nichž není uvedeno rodiště a země, byli pravděpodobně rovněž z Čech. Mimo tyto posluchače můžeme zde uvést některé z doktorů, kteří byli v následujících letech promováni na Karlově universitě a kteří nyní pravděpodobně již praktikovali v některém špitále, a nebyli proto již mezi posluchače do nové matriky znovu zapísáni.³⁴⁾

Hospodářská situace university nebyla od počátku jejího osamostatnění valná. Jesuité odevzdali komisi statky a kolejní budovy, nikoliv však hotové peníze. Vesnice byly zpuštěné, výnosy nízké. Správou statků byl pověřen účetní české komory Werner, který hospodařil hlavně pro sebe.³⁵⁾ Avšak i první protektor Talmberk viděl ve výnosu universitních statků spíše zdroj vlastních příjmů, než pramen k úhradě profesorských salárů.³⁶⁾ V letech 1638—40 nedostali profesori žádný plat. K zlepšení došlo teprve koncem r. 1640, kdy k žádosti profesorů právnické a lékařské fakulty byla jim svěřena inspekce nad universitními statky a stanoven pevný plat protektorův.³⁷⁾ V červenci příštího roku pak děkani a profesori obou fakult již za nového protektora Bernarda Ignáce Bořity z Martinic navrhli, aby byl dosavadní administrátor universitních statků Werner nahrazen Matyášem Kaltem.³⁸⁾ Těmito administrativními změnami, jakož i zvýšením výnosu universitních statků, se zlepšily příjmy university natolik, že mohl být zvýšen počet profesorů. Pokud se týče profesorských platů,³⁹⁾ měl Markus Marci jako „theoricus“ nárok na 600 zl. ročně, prof. Franchimont do r. 1646, kdy byl profesorem institucí, na 300 zl., potom jakožto „practicus“ na 400 zl. a prof. Forberger jako profesor institucí od 11. III. 1650 na 300 zl. Přičteme-li k tomu též platy profesorů právnické fakulty, platy universitního notáře a pedela, činilo roční vydání 3700 zl. rýn. Celkový výnos z universitních vesnic, činící z kolejních domů a komorních platů byl na konci její samostatnosti 2068 zl. 56 kr. Zůstával tedy roční schodek 1632 zl. 4 kr. a profesorům nebyly jejich platy v plné míře vypláceny.⁴⁰⁾ Ti byli odkázáni hlavně na příjmy ze své soukromé lékařské praxe, které si asi více hleděli, než málo výnosných přednášek na universitě.

Existence dvoufakultní Karlovy university byla pokládána od počátku

³⁴⁾ Možno zde uvést Gislumberta, Hubera a Kragetia (viz pozn. 30).

³⁵⁾ Usuzují tak, poněvadž profesori požádali při první příležitosti o jeho výměnu.

³⁶⁾ SÚA: ČDK: IV B 5, reskript Ferdinanda III. ze 7. VIII. 1641.

³⁷⁾ SÚA: KK 1209: A 1640, Oct. 22.

³⁸⁾ SÚA: KK 299, fol. 193r: 1641 Jul. Nr. 28.

³⁹⁾ St. A. Litoměřice (prac. Žitenice): Lobkovicové roudničtí A 50, fol. 33—34.

⁴⁰⁾ Ibidem fol. 110—111.

za prozatímní a tak opětná unie s jesuitskou universitou v Klementinu byla vlastně odstraněním celkem nevyhovujícího provizoria. Podle unijního dekretu i při zachování mnoha výsad jesuitů měly světské fakulty mnohem rovnoprávnější postavení, než tomu bylo před r. 1638. Avšak po finanční stránce byly na tom vždy hůře než jesuitská bohoslovecká a filosofická fakulta.

Po pedagogické a vědecké stránce se přidržovali profesori lékařské fakulty děl Hippokratových, která vykládal po mnoho let Markus Marci,⁴¹⁾ avšak byla sledována i moderní lékařská literatura, jak nasvědčují např. these Forbergerovy.⁴²⁾ Ovšem kdo si chtěl prohloubit vzdělání, putoval nadále na slavné cizí university do Itálie. Vždyt i sám děkan fakulty Markus Marci poslal svého syna Jana Jiřího po několikaletých studiích v Praze na universitu v Padově, kde tento mladík dosáhl r. 1655 doktor-
ské hodnosti.⁴³⁾

DIE PRAGER MEDIZINISCHE FAKULTÄT IN DEN JAHREN

1638—1654

KAREL BERÁNEK

Der Autor des Artikels knüpft in seinen Ausführungen an den in der Zeitschrift *Historia universitatis Carolinae Pragensis* IV, 1, Seite 97—106 unter dem Titel „Beiträge zur Erneuerung des Medizinstudiums in Prag (1623—1638)“ veröffentlichten Artikel an. Durch die Verwüstung der Universitätsgüter, das Promotionsverbot, den Abgang der Professoren und die Studentenverluste sank das Niveau der medizinischen Fakultät, aber schon nach der Teilung der Universität im Jahre 1638 verbesserte sich ihre Situation. Die Zahl der an der Fakultät wirkenden Lehrer stieg wieder an und zwar auf drei ordentliche Professoren (Markus Marci, Cornelius Pleyer 1637—1646, Nicolaus Franchimont ab 1641, Jacobus Forberger ab 1649) und einen ausserordentlichen Professoren (Sebastianus Zeidler ab 1651). Nach und nach vergrösserten sich auch die Einnahmen der Fakultät, wenn auch die Gehälter der Professoren nicht im vollen Umfang ausgezahlt wurden. Die Fakultät übte vom Jahre 1651 an, die Aufsicht über das Gesundheitswesen im Lande aus.

41) SÚA: SM: U 1/3/2 I.: Zpráva rektora Zimmermanna, pres. 5. VIII. 1667.

42) L. Schmid - E. Rozsivalová: Pražské lékařské disertace (Acta Universitatis Carolinae Medica 1957), str. 17.

43) SÚA: SM: P 118/1, kart. 1865, fasc. 3. fol. 76.

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY V LETECH 1638—1654

EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER PRAGER MEDIZINISCHEN
FAKULTÄT IN DEN JAHREN 1638—1654

MIROSLAV TRUC

Nedostatek pramenů umožňujících poznání dějin lékařské fakulty pražské university v 17. století je faktem všeobecně známým. Naposledy se s ním setkal K. Beránek ve stati věnované problematice medicinského studia v Praze v období pobělohorském, jejíž význam spočívá především ve skutečnosti, že autor shromáždil nová fakta z let 1622—1638.¹⁾ Lze předpokládat, že v budoucnu se také pro období bezprostředně následující rozhojní prameny vzniklé činností centrálních úřadů Českého království, jak tomu nasvědčuje právě studie Beránkova, a pravděpodobně i činností úřadů vídeňských. Jeden z nejcennějších pramenů fakultní provenience však dává možnost sledovat vnitřní život fakulty až v druhé polovině 17. století. Tímto pramenem neobyčejné důležitosti je teprve nedávno znovu se objevivší matrika lékařské fakulty pořízená nikoliv — jak bychom očekávali — v r. 1638 nebo 1654, nýbrž teprve v r. 1657 a pravidelně vedená dokonce teprve někdy od poloviny 60. let.²⁾ Skutečností že matrika nebyla pořízena ani při osamostatnění obou světských fakult r. 1638, ani při unii r. 1654, bude možno si povšimnout níže. Na tomto místě postačí konstatovat, že roční přírůstek imatrikulovaných studentů lékařství i personální složení fakulty, tj. doktorů medicíny,

1) K. Beránek, Příspěvky k obnově lékařského studia v Praze (1623—1638). — AUC — *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* IV, 1 (1963), str. 97—106. K tomu viz i stať téhož autora v tomto svazku na str. 73—80.

2) Archiv University Karlovy sign. M 63. K tomu viz K. Kučera - M. Truc, Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech. (Sbírka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy 1, Praha 1961, str. 120—121.) Podrobněji o vzniku matriky viz úvod k edici *Matricula facultatis medicae universitatis Pragensis 1657—1783*, v tisku.

lze sledovat teprve od 50. let, většinu ostatních nižších medicinských profesí pak od doby ještě pozdější. Každá drobnost, jež dává nahlédnout do života fakulty před r. 1654, je proto důležitá. Domnívám se, že i fakt, na nějž zde chci upozornit a jenž zůstal, pokud je mi známo, dosavadní literaturou nepovšimnut, skýtá možnosti v tomto směru.

Do matriky druhé, význačnější světské fakulty pražské university — právnické, obsahující zápisy pro léta 1638—1685,³⁾ se totiž dostalo i několik málo položek týkajících se fakulty lékařské. Dříve, nežli se budeme zabývat významem těchto zápisů, je třeba věnovat alespoň poněkud pozornost juristické matrice, jež vykazuje některé zvláštnosti. Především je třeba poukázat na skutečnost, že matrika byla z převážné části vedena fakticky dvojmo. Kromě chronologických zápisů, jež jsou vlastní, kmenovou částí matriky a jež byly dále rozčleněny podle akademických hodností,⁴⁾ obsahuje rukopis matriky také jakýsi alfabetycky (podle křestních jmen) řazený rejstřík. Tato druhá, alfabetycká část matriky se ovšem vztahuje toliko k nejpočetnějšímu oddílu oné kmenové chronologické části vyhrazené studentům. Studentské zápisy tak v matrice přicházejí dvakrát, přičemž zápis v části řazené alfabetycky mívá ve srovnání se zápisem učiněným do kmenové části chronologické znění buď totožné, nebo poněkud užší. Dalším důležitým momentem, jež třeba zdůraznit, je vznik této matriky právnické fakulty. Dochovaný rukopis matriky obsahující údaje pro léta 1638—1685 byl v pravém slova smyslu veden — tj. bylo do něho postupně a pravidelně zapisováno — teprve od prosince r. 1652. Všechny zápisy z předchozího období, ačkoliv se během let 1638—1652 v děkanském úřadu vystřídaloby nejméně osm osob, jsou psány jedinou rukou a zcela prokazatelně vznikly najednou, opisem podle nějaké neznámé předlohy.⁵⁾ Tým způsobu vzniku, tj. do prosince r. 1652 opisem a později už postupným pravidelným vedením knihy, vykazují obě části matriky, chronologická i alfabetycká.

Zápisy týkající se příslušníků lékařské fakulty spadají do let 1642 až 1648 a přicházejí tedy na těch listech rukopisu, které byly z neznámé předlohy matriky najednou opsány. Jde celkem o deset zápisů, z čehož se osm týká studentů lékařství, jedním zapsaným byl doktor medicíny a jednou se objevuje lékárník.⁶⁾ Všechny tyto nejuristické, tedy „medické“ položky matriky jsou bez rozdílu, ať šlo o studenty nebo o jiné

3) Tamtéž, sign. M 6.

4) Chronologická část juristické matriky má tyto oddíly: doktorů universitou promováných, doktorů universitou přijatých, bakalářů a poslů studentů práv.

5) Tomu, že položky pro tato léta (až na několik málo výjimek) byly napsány najednou, nasvědčuje jednotný duktus písma a zbarvení inkoustu.

6) Viz přílohu na str. 91.

příslušníky lékařské fakulty, v chronologickém pořadí roztroušeny mezi zapsanými posluchači fakulty právnické. Konečně je třeba uvést, že zápisy mediků, podobně jako studentů juristické fakulty, lze nalézt jak v chronologické, tak v alfabetycké části matriky.

Fakt posledně uváděný, totiž to, že tytéž osoby jsou jako příslušníci lékařské fakulty shodně uvedeni v obou částech juristické matriky, chronologické i alfabetycké,⁷⁾ pak naprosto vylučuje možnost, že by k takovému označení došlo omylem přepisovače rukopisu. Zejména lze jen velmi těžko předpokládat, že by k podobnému omylu mohlo dojít v deseti případech. Vyloučit můžeme rovněž tu eventualitu, že by ve zmiňovaných zápisech šlo o osoby, jež přešly z medicíny na právnickou fakultu, a že údaje matriky vyjadřují tuto skutečnost, tj. předchozí příslušnost zapsaných k lékařské fakultě. S podobnou praxí — uvádění předchozích studií posluchačů — se totiž v juristické matrice nikde jinde neseťkáváme.⁸⁾ Konečně pak ta okolnost, že se alespoň s některými těmito mediky, kteří byli v letech 1642—48 zapsáni mezi juristy, znovu setkáváme v lékařské matrice pořázené r. 1657,⁹⁾ dokládá přesvědčivě příslušnost uváděných osob k medicínské fakultě. Je tedy nutno předpokládat, že jejich jména sem byla přejata úmyslně z onoho pramene, jenž sloužil za předlohu starší části právnické matriky, a že i tam všech těchto deset osob bylo v souladu se skutečným stavem označeno za členy fakulty lékařské.

Na údaje pramene tedy lze spolehnout a plně jich využít. Deset jmen, s nimiž se v juristické matrice setkáváme v souvislosti s lékařskou fakultou, má jistě důležitost pro jinak velmi temné období dějin pražského lékařského učiliště. Na tomto místě však nejde o to, že odtud získáváme bližší údaje o lékařích, jejichž sounáležitost s fakultou je známa až z doby pozdější, a že poznáváme i osoby dosud neznámé. Skutečnost, že jména mediků nacházíme v matrice právnické fakulty, může pomoci i k osvětlení vzájemného poměru obou světských fakult v období jejich samostatné existence a nezávislosti na klementinské jezuitské koleji v období let 1638—1654.

Tážeme-li se po příčině, proč byli medicové v této době zapisováni mezi juristy, je odpověď nasnadě. Lékařská fakulta pražské Karolíny, tj. dvoufakultní university, totiž tehdy vlastní matriku neměla. Od obnovení čtyř-

7) Tamtéž.

8) V rukopise právnické matriky, jak v části vzniklé opisem, tak v části pravidelně vedené, nenajdeme ani jediný příklad toho, že by u jména posluchače bylo udáno předchozí studium. Je ovšem třeba předpokládat, že absolvování filosofie bylo samozřejmé. — V matričních zápisech byly uváděny jenom nabyté akademické hodnosti (bakalaureát a magisteriát filosofie), nebo vyznačována příslušnost k duchovnímu stavu.

9) Viz v příloze otištěné zápisy týkající se S. Ch. Zeidlera, J. K. Kirchmayera, J. B. Helffera a J. Krajčeta.

fakultní university jezuitským řádem po odevzdání utrkvistického Karlova učení klimentské koleji až do vynětí obou světských fakult z rukou jezuitů Ferdinandem III. r. 1638 existovala jenom celouniversitní matrika spravovaná jezuitským rektorem. Jednotlivé fakulty, zejména pak asi především právnická a lékařská, vlastní matriky nevedly a vést nesměly.¹⁰⁾ Jakmile pak závislost obou světských fakult na jezuitech r. 1638 skončila, přikročilo se ihned k zapisování do matriky u juristů.¹¹⁾ Fakulta lékařská si však matriku pořídila daleko později, teprve někdy během r. 1657.¹²⁾ Její titulní list nenasměňuje existenci knihy podobné povahy vedené v předchozích letech a ani v jejích zápisech nenajdeme nikde odkaz na nějakou matriku starší. Dochovaný rukopis pořízený r. 1657 tak dlužno považovat za vůbec první medicínskou matriku od r. 1623. Tomu ostatně nasvědčuje i neúplnost a někde i nepřesnost jejích nejstarších zápisů, z nichž vysvítá, že jejich autor neměl v některých případech, oč by se opřel, ačkoliv v jiných oddílech matrika naopak přináší i údaje z počátku 50. let 17. století.¹³⁾

Téměř dvacetileté zpoždění medicíny za právnickou fakultou v zavedení matriky lze vysvětlit velmi nízkým osobním stavem lékařské fakulty, což platí jak o doktorech, tak i o studentech. Ten býval zřejmě tak nízký, že ani zvláštní evidence nevyžadoval.¹⁴⁾ I tak je ovšem překvapující, že lékařská fakulta nevyužila ani jediného z obou důležitých organizačních mezníků, aby si pořídila vlastní matriku, ačkoliv — usuzujeme-li podle okamžité reakce fakulty právnické na změnu stavu v r. 1638 — její zavedení mělo kromě důležitosti praktické i význam prestižní.¹⁵⁾ Je vcelku pochopitelné, že lékařskou fakultu tyto důvody nepřiměly k rozhodnutí o pořízení matriky r. 1638, kdy sice byla zbavena přímé závislosti na jezuitském řádu, kdy však existovala více méně jenom formálně.¹⁶⁾ Překvapuje však skutečnost, že k založení medicínské

¹⁰⁾ K tomu K. Beránek, Příspěvky, str. 99, 103 a 104.

¹¹⁾ Právnické matrice obsahující zápisy pro léta 1638—1685 se po převazbě nedochoval původní titulní list, který byl v 1. pol. 19. stol. nahrazen novým s nesprávným údajem, jako by matrika zasahovala jenom období po unii.

¹²⁾ Na titulním listu rukopisu je už jako panovník uveden Leopold I., z čehož vyplývá, že byl napsán až po smrti Ferdinanda III., tj. po 2. dubnu 1657. — K tomu viz níže pozn. č. 18.

¹³⁾ O tom podrobněji v úvodu edice této matriky.

¹⁴⁾ O množství imatrikulovaných studentů na medicíně ve srovnání s právnickou fakultou viz M. Truc, Frekvence a charakter pražské university v 17. a 18. století (AUC — HUCP IX, 1968).

¹⁵⁾ Pro prestižní význam juristické matriky mluví snad i to, že v úvodních zápisech jejích jednotlivých oddílů bývá zpravidla připomínána „revocatio universitatis facta anno 1638“.

¹⁶⁾ O podobném stavu na některých universitách německých se zmiňuje Fr. Eulenburg, Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegen-

matriky nedošlo ani r. 1654, kdy se lékařská fakulta, sice za výhodnějších podmínek, ale přece jen ne zcela dobrovolně, do svazku s jezuitou vrátila. V této době už nelze, jako v r. 1638, věc vysvětlovat nízkým početním stavem fakulty, neboť od r. 1651 lékařská fakulta potřebovala mít z praktických důvodů evidenci o vyšším množství osob nežli dříve. Císařským reskriptem z 25. dubna 1651 byl jí totiž svěřen dozor (a ten, měl-li být vůbec vykonáván, vyžadoval především evidenci) nejen nad ostatními lékaři v zemi, nýbrž i nad praxí, již ve všech třech pražských městech vykonávali chirurgové, apotékáři a báby.¹⁷⁾ Ti všichni, podléhající fakultě, stávali se tak — přirozeně mimo doktorů medicíny — do jisté míry jejími neplnoprávními příslušníky, což později nalezlo vyjádření i ve fakultní matrice. Skutečnost, že za této situace došlo k formálnímu pořízení matriky, již fakulta potřebovala z důvodů praktických nejméně od r. 1651, až po šesti letech a ke skutečnému vedení ještě později, lze přičíst navrub jednak ještě stále vcelku nepřilíš utěšeným poměrům fakulty, jednak asi i jisté liknavosti profesorů. V žádném případě však matrika nebyla založena z iniciativy členů fakulty, nýbrž stalo se tak teprve po vydání zeměpanského nařízení, jež vedení matrik universitním fakultám ukládalo za povinnost.¹⁸⁾ Ostatně bylo již výše konstatováno, že o matriku nebylo v prvním období příliš pečlivě dbáno. Neměla-li tedy lékařská fakulta před r. 1657 vlastní matriku a bylo-li, jak víme, pro zápisy alespoň některých jejích příslušníků v letech 1642—48 používáno matriky juristické, vyvstávají dvě otázky, na něž je třeba odpovědět. Především je nutno se tázat, na jakém pokladu k takové praxi docházelo, a dále, zda k ní před r. 1657 docházelo pravidelně — byli-li tedy do právnické matriky zapisováni všichni noví příslušníci lékařské fakulty, nebo zda se tak dalo pouze ve výjimečných případech.

Prvou otázku by bylo možno celkem logicky vysvětlit tím, že za daného stavu bylo zcela přirozené zapisovat příslušníky lékařské fakulty do juristické matriky jako do jediné tehdy vůbec existující matriky pražské Karoliny. Pro takový výklad mluví jak celkové uspořádání knihy (rozčlenění její kmenové části na jednotlivé oddíly podle právnických gradů), tak jména a tituly akademických hodnostářů uváděných v téže části u zápisů studentů, kde jsou jmenováni výlučně děkani právnické

wart (Abhandlungen der philolog.-histor. Klasse der könig. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Bd. XXIV, No 2, Leipzig 1904, str. 189—213 a 308—318).

¹⁷⁾ Obsah reskriptu stručně uvádí A. Rezek, Dějiny Čech a Moravy nové doby I (1648—1657), Praha 1892, str. 261. Reskript i některé jiné písemnosti s ním související je ve SÚA v Praze, SM - P 118/1. Za poskytnutí opisu děkuji laskavostí dr. K. Beránka.

¹⁸⁾ Povinnost fakult vést řádné matriky vyplývala z císařského reskriptu ze 14. dubna 1657. Jeho znění se nezachovalo, stručný obsah podává P. K. Jaksch, Gesetzlexikon im Geistlichen-, Religions- und Tolleranzsache... für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800, Bd. VI, Prag 1828, str. 212. Dále viz úvod edice v pozn. č. 2.

fakulty. Z těchto skutečností by tedy vyplývalo, že jde (a šlo) o matriku fakulty jediné, právnické. Tento poznatek se pochopitelně vztahuje jak na část matriky vedenou postupně od konce r. 1652, tak i na tu její část, jež vznikla podle neznámé předlohy najednou a v níž členové lékařské fakulty přicházejí. Zapisování mediků mezi juristy ovšem mohlo mít i důvod jiný, byť snad méně pravděpodobný. Nelze zapomínat ani na možnost, že předlohou nejstarší části právnické matriky nemusela být matrika jediné fakulty, nýbrž že touto předlohou mohla být i jednotná, tedy univerzitní matrika r. 1638 obnovené Karoliny.¹⁹⁾ S takovým názorem je ovšem zcela v rozporu to, co bylo výše řečeno o rozdělení a obsahu rukopisu matriky. Naopak podkladem pro toto mínění je záhlaví alfabetského rejstříku zapisovaných studentů, jež původně neuvádělo toliko studující práv, nýbrž i medicíny, a v němž teprve dodatečně byla kancelováním věc uvedena na pravou míru, tak aby odpovídalo pozdějšímu skutečnému obsahu matriky.²⁰⁾ Toto svědectví je dosti závažné, ale bylo by nutno předpokládat, že ten, kdo z původní předlohy nejstarší část právnické matriky opsal, činil tak po určitých úpravách, přičemž se původní znění záhlaví alfabetských zápisů do dochovaného rukopisu matriky dostalo omylem (a to by pak platilo stejně i o jménech mediků), který byl napraven některým pozdějším písařem.

To by znamenalo, že z původní společné matriky Karolinské university se teprve uměle, úpravami a vypouštěním, stala matrika juristická. Členové lékařské fakulty, jejichž jména tu nacházíme, byli by pak v předloze ovšem zapsáni jako rovnocenní partneři právníků. Charakter univerzitní však neznámá předloha matriky asi přece jenom neměla. Kdyby šlo vskutku o matriku Karoliny společnou oběma fakultám, měli by tu členové lékařské fakulty vyhrazený zvláštní oddíl nebo spíše oddíly a nemohlo by dojít k tomu, aby mezi studenty (ať už právníky či mediky) byli zapsáni také doktor lékařství a lékárník. Ti, kdo do původní matriky zapisovali — byli to pochopitelně vždycky členové právnické fakulty — však nikterak nerozlišovali své kolegy z nižší sesterské fakulty a zařazovali je bez jakéhokoliv ohledu na jejich univerzitní důstojenství mezi nejnižše stojící příslušníky právnické fakulty, mezi studenty. Tento fakt, jak se domnívám, dokládá, že medikové nebyli do původní matriky zapisováni jako partneři juristům zcela rovnocenní a že tu byli více méně

¹⁹⁾ O významu Ferdinandova dekretu z 21. června 1638 pojednal zatím nejinstruktivněji V. Vaněček, Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, Praha 1946, str. 43—45.

²⁰⁾ Záhlaví druhé, nechronologické části matriky původně znělo: ... NOMINA DOMINORUM JURIS ET MEDICINAE STUDIOSORUM ORDINE ALPHABETI INSCRIPTIONUM. Později byla pak slova „et medicinae“ kancelována. — Za upozornění na tento důležitý fakt děkuji dr. K. Beránkovi.

živlem cizím a jenom trpěným. Z obou možných odpovědí na otázku, jaký byl podklad pro zapisování mediků mezi posluchače právnické fakulty, tedy zda původní předloha nejstarší části juristické matriky byla úřední knihou celé tehdejší karolinské university či toliko její právnické fakulty, se jako správnější jeví druhá eventualita. Rukopis sloužící za předlohu dochované juristické matrice byl pořízen a veden jako matrika právnické fakulty²¹⁾ a na jeho charakteru nemění nic ani skutečnost, že jej bylo z nedostatku jiné možnosti užíváno i pro zápisy členů fakulty lékařské.²²⁾

Ani odpověď na otázku, byli-li před r. 1657, kdy medicínská matrika vznikla, mezi juristy zapisování pravidelně všichni noví příslušníci lékařské fakulty, není zcela jednoduchá. Víme, že v letech 1642—48, tj. v průběhu sedmi roků, se tak stalo celkem v deseti případech. Není ovšem zřejmé, jakou část těchto deset zapsaných osob představuje vzhledem ke všem novým příslušníkům fakulty, kteří eventuálně být zapsáni mohli. V tomto směru se asi praxe dost podstatně lišila a procento nezapsaných se různilo podle toho, šlo-li o posluchače lékařství, jichž známe celkem osm, nebo o živel nestudentský (jeden doktor a jeden lékárník). Srovnávali se nízký početní stav studentů jiných lékařských fakult se stavem v Praze a zjišťuje-li se vzájemný poměr pražských posluchačů práv a medicíny v 2. polovině 17. století, lze usuzovat, že zápisy studentů medicíny byly do juristické matriky činěny vcelku pravidelně. Nelze pochopitelně tvrdit, že sem byli v letech 1642—48 zapsáni všichni nově příšlí studenti, uváží-li se však přirozený pokles studentů způsobený válečnými událostmi, je nutno konstatovat, že skutečné množství posluchačů lékařství v těchto letech nemohlo být o mnoho vyšší nežli oněch osm zapsaných. Vždyť zájem na zápisu do matriky měli jistě především oni. Je nejméně pravděpodobné, že studenti medicíny zapsaní v právnické matrice nebyli výjimkou, nýbrž že naopak je třeba za výjimku považovat ty, kteří se tu zápisu nepodrobili. Podstatně jiná byla situace u těch příslušníků fakulty, kteří nebyli studenty. Doktoři medicíny se mohli spokojovat protokolárním nebo pamětním zápisem, ať o promoci či o přijetí do fakulty, v nedochované děkanské knize a zapsaní do matriky bylo u nich asi už záležitostí dosti výjimečnou.²⁴⁾ Protože pravomoc

²¹⁾ Jediným akademickým hodnostářem, jenž se vůbec v matričních zápisech vyskytuje, je děkan právnické fakulty. Kdyby šlo o matriku univerzitní, setkali bychom se v ní snad alespoň jedenkrát s nejvyšším představitelem karolinské university, jímž byl protektor. O jeho pravomoci viz V. Vaněček, Kapitoly, str. 44.

²²⁾ Význam záhlavního nadpisu matriky uvádějícího kromě studentů práv i posluchače medicíny je zeslabován tím, že není v kmenové části matriky, nýbrž uvádí jenom rejstřík, tedy její pomocnou část.

²⁴⁾ O děkanské knize se zmiňuje K. Beránek, Příspěvky, str. 104.

nad nižšími medicinskými profesemi fakulta obdržela teprve později, byl zápis lékárníka v této době jistě věcí zcela mimořádnou.²⁵⁾

V této souvislosti ještě zbývá naznačit, zda bylo pro členy lékařské fakulty užíváno k zápisu juristické matriky po celé období let 1638—1657, či jenom v určité době. Docházelo-li k zapisování mediků do této matriky (vcelku asi tak pravidelně, jak bylo výše naznačeno) prokazatelně v letech 1642—1648, bylo by lze s velkou pravděpodobností předpokládat, že ani v období předchozím a následujícím nestálo podobné praxi nic v cestě. To platí ovšem především pro období do r. 1642, méně už pro dobu po r. 1648. Tento způsob zapisování mediků se neudržel až do vzniku lékařské matriky v r. 1657, nýbrž bylo od něho upuštěno, alespoň v případě studentů, už někdy koncem r. 1651. Do zachovaného rukopisu právnické matriky nebyl od doby, kdy počal být pravidelně veden, tj. od konce r. 1652, učiněn ani jediný zápis týkající se lékařské fakulty. Rokem 1651 pak právě začínají torzovitě (?) imatrikulační zápisy studentů, jež byly dodatečně vepsány do medicinské matriky z r. 1657.²⁶⁾ Obě tyto skutečnosti dokazují, že zapisování mediků mezi juristy mohlo být obvyklé jenom pro období neznámé předlohy nejstarší části právnické matriky, vlastně jenom do r. 1651; v době pozdější už bylo k tomuto účelu užíváno dnes nedochovaných písemností fakulty lékařské.

Ačkoliv všechny zápisy týkající se mediků, jako ostatně všechny zápisy ostatní, jsou datovány, není zcela jasná otázka přesného chronologického zařazení osob v jednotlivých zápisech uváděných. I to platí o příslušnicích obou fakult. Nejistota v chronologii je způsobena tím, že není zcela zřejmé, zda zápisy učiněné do právnické matriky pro období od r. 1638 až někdy do 60. let 17. století mají být považovány za seznamy imatrikulovaných anebo naopak za seznamy absolventů právnické fakulty. J. Klabouch, který první na tuto okolnost poukázal, se domnívá, že starší a větší část matriky je třeba považovat za matriku absolventů fakulty a že teprve po přechodném období, tj. od r. 1679, byly do knihy zaznamenávány imatrikulace, tedy studenti zapisováni už při vstupu na fakultu.²⁷⁾ Klabouchův názor je velmi pravděpodobný, neboť odpovídá zejména zápisům z přechodného období (60. a 70. léta), kdy byl u jmen posluchačů vyznačován jak počátek studia, tak i odchod z fakulty. Zároveň je ovšem

25) Vztahem lékárníků k pražské lékařské fakultě v polovině 17. stol. se přehledně zabýval J. Hladík, *Die Anfänge der pharmazeutischen Ausbildung an der Karlsuniversität in Prag. Acta facultatis pharmaceuticae Bohemoslovenicae tom. V., Bratislava 1961, zejména str. 201.*

26) Souvislá řada studentských lékařských imatrikulací počíná teprve r. 1666. Zápisy z předchozí doby jsou na jiných dvou místech matriky a je otázka, zda jsou úplně. Viz výše pozn. č. 13 a 18.

27) J. Klabouch se této věci dotkl jen zcela okrajově ve své rozsáhlé práci *Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958, str. 51, pozn. č. 20.*

nutno poukázat i na to, že právě existence medicinských zápisů v matrice poněkud oslabuje Klabouchovo mínění vycházející ze znění jedné části matričního zápisu. Obrat „solvit jura“ totiž Klabouch chápe ve smyslu absolvování fakulty.²⁸⁾ Nacházíme-li však tento obrat i u příslušníků fakulty lékařské (a dokonce i u toho, kdo na ni nestudoval a tudíž ji ani nemohl absolvovat), zdá se pravděpodobnější chápat obrat „solvit jura“ jako poznámku o zaplacení taxy za zapsání do matriky.²⁹⁾ Takový výklad nikterak nevyvrací Klabouchův názor o povaze matriky, jíž však nasvědčuje především způsob zapisování v přechodném období.³⁰⁾ Posluchači (o obou druhých příslušnicích lékařské fakulty to pochopitelně neplatí vůbec) medicíny však byli mezi masou studentů-juristů živlem cizím a byli-li jako takoví do cizí matriky přece jen zapisováni, nemuselo se tak dít tímž způsobem a za naprosto týchž podmínek jako u právníků. A tak, i když v budoucnu podrobný rozbor prokáže jasně charakter nejstaršího období juristické matriky (buď jako zápisy o imatrikulacích nebo jako zápisy o absolutorích), nebude zcela vyřešena otázka zápisů týkajících se medicíny. U nich bude nutno, nepodaří-li se doplnit prameny o studiu alespoň některých osob, i nadále uvažovat o obou eventualitách.³¹⁾

I když to, co bylo výše naznačeno, není ani zdaleka pro dějiny pražské lékařské fakulty do vydání unijního dekretu Ferdinandova nejdůležitější, jde přece jen o fakta, jež nelze docela opomíjet. Zmiňovaných deset „nejuristických“ zápisů právnické matriky totiž patří k tomu málu,

28) J. Klabouch, tamtéž.

29) Termín „iura“ v tomto spojení a v této době nelze chápat jako práva, tj. jako studijní obor nebo fakultu. Termín snad lze spíše uvádět do souvislosti s právem býti do matriky zapsán a obratem „solvit iura“ rozumět zaplacení poplatku za realizaci tohoto práva. Podobný názor zastává i doc. dr. E. Kamínková, jíž děkuji za poskytnutou pomoc.

30) Otázku charakteru celé matriky v tomto smyslu bude nutno řešit v souvislosti s přípravou edice tohoto cenného rukopisu. Jistou oporou by tu mohl být rozbor zápisů z přechodného období a srovnání se zápisy z let těsně předcházejících a následujících. Je otázka, jaké výsledky by mělo srovnávání data promoce s datem původního zápisu studenta na fakultu.

31) Jak se změnil průběh studia posluchačů, použijeme-li první či druhé možnosti, můžeme si ověřit u tří mediků do juristické matriky zapsaných, o nichž víme, že v Praze promovali. Kirchmayer, Krajetus a Zeidler byli všichni zapsáni r. 1645 s poznámkou, že jsou „secundi anni medicinae auditores“. Je-li zápis jejich imatrikulací, znamená to, že počali studovat medicínu na některé zahraniční universitě, aby svá studia ukončili v Praze. Jde-li však o záznam o absolutoriu, museli začít studium v Praze, pak absolvovat několik semestrů v cizině, aby opět v Praze studium dokončili. Povaha zápisů pak ovšem také ovlivní celkovou délku jejich studia, buď v Praze nebo na některé zahraniční universitě. — V případě studentů lékařství se zdá být pravděpodobnější, že jde o zápisy imatrikulační. Víme alespoň zcela bezpečně, že Kirchmayer v r. 1650 dosáhl hodnosti doktora medicíny v Praze, a pravděpodobně zde byl promován v r. 1652 i Krajetus. (Viz práci L. Schmida a E. Rozsivalové, citovanou v pozn. následující.

jež osvětlujíc alespoň poněkud život lékařské fakulty v období samostatnosti Karoliny, vykazuje zároveň provenienci této dvoufakultní university.³²⁾ I částečné poznání stavu, v němž byla její lékařská fakulta za tohoto, jistě ne příliš významného a dosud velmi málo známého období, má důležitost. Bližší poznání tohoto stadia umožní pochopit lépe situaci medicínské fakulty v 2. polovině 17. století, zejména pak v prvních letech po opětném spojení Karoliny s jezuitskou Ferdinandeou. Bylo by jistě zbytečné na tomto místě dokládat věc běžně známou, že totiž lékařské fakulty po velmi dlouhou dobu — mnohde ještě dlouho v 18. století — mívaly nejmenší význam ze všech universitních fakult. Posluchači medicíny tvořili většinou nepatrný zlomek všeho studentstva té které university, jež také někdy mívala lékařskou fakultu jen symbolicky. I když v Praze tomu během 17. století nebylo ani zdaleka tak, je zřejmé, že ve srovnání s fakultou právnickou byl význam medicíny neskonale menší. Zatímco jinde je zřejmý nepoměr ve srovnání medicíny s fakultami ostatními, vystupuje v případě university pražské do popředí především nepoměr mezi oběma světskými fakultami, což je způsobováno její specifickou situací. Studující juristé mnohonásobně svým počtem převyšovali mediky a také společenské postavení profesorů a absolventů lékařského studia nebylo ani zdaleka takové, jakého dosahovali jejich kolegové z právnické fakulty. Bylo tedy jen přirozené, že za takového stavu, pro nějž může být charakteristická i existence zápisů členů lékařské fakulty v juristické matrice, získala právnická fakulta převahu nad svou slabší sestrou.

³²⁾ Kromě hrstky údajů lékařské matriky z období před r. 1657 (viz výše pozn. č. 26) a kromě materiálu citovaného L. Schmidem a E. Rozsivalovou v publikaci Pražské lékařské disertace (AUC - Medica 1957) na str. 19 a 32 se jiný materiál podobné povahy nedochoval.

**PRÍSLUŠNÍCI LÉKAŘSKÉ FAKULTY ZAPSANÍ V MATRICE
PRÁVNICKÉ FAKULTY PRAŽSKÉ UNIVERSITY Z LET 1638—1685
(SIGN. M 6)**

- fol. 18' 1642 M. Gregorius Horatius Blecchius, Fridecensis, primi anni medicinae auditor, solvit iura.¹⁾
- fol. 21 1644 M. Gregorius Joannes Pellecius, Teplensis Boemus, secundi anni medicus, solvit iura 3. Octobris anno 1644.²⁾
- fol. 21 M. Joannes Christophorus Daisigner, Pontanus Boemus, medicus, solvit iura anno 1644.³⁾
- fol. 21' 1645 Joannes Carolus Kirchmayer à Reichwitz, nobilis Pragensis Boemus, secundi anni medicinae auditor, solvit iura 24. Aprilis anno 1645.⁴⁾
- fol. 21' M. Joannes Kraietius, Nepomucensis, secundi anni medicinae auditor, solvit iura 26. Aprilis anno 1645.⁵⁾
- fol. 21' Sebastianus Christianus Zeidler, Tachoviensis Boemus, secundi anni medicinae studiosus, solvit iura 3. Junii anno 1645.⁶⁾
- fol. 21' Laurentius Joannes Fridericus Schoberus, medicinae studiosus, solvit iura anno 1645.⁷⁾
- fol. 23 1647 Emmanuel Dörffer, pharmacopola, solvit iura anno 1647.⁸⁾
- fol. 23' 1648 Jacobus Bartholomaeus Helffer, philosophiae et medicinae doctor, anno 1648.⁹⁾
- fol. 23' M. Martinus Ambrosius Wirth, medicinae studiosus, anno 1648.¹⁰⁾

1) Zápis se opakuje na fol. 175, kde je jen nepatrně pozměněn a kde není udán ročník studia. Byl učiněn někdy mezi 20. březnem a 16. srpnem r. 1642.

2) Zápis se jen nepatrně pozměněný opakuje na fol. 175.

3) Zápis znovu na fol. 181', kde nepatrně obměněn a bez udání ročníku studia. Časově spadá mezi 10. říjen 1644 a 26. leden 1645.

4) Nepatrně pozměněn se zápis bez udání ročníku studia opakuje na fol. 181'. V matrice lékařské fakulty (M 63, pag. 2) je J. C. Kirchmayer zapsán mezi doktory medicíny s datem promoce 22. II. 1650. K tomu viz i L. Schmid a E. Rozsivalová, Pražské lékařské disertace, str. 19.

5) Bez udání ročníku studia, jen nepatrně obměněn je zápis i na fol. 181'. V lékařské matrice (pag. 3) je mezi doktory medicíny zapsán Joannes Felix Krajetius promován v Praze r. 1652. K tomu dále Schmid-Rozsivalová, l. c., str. 32.

6) Bez udání ročníku studia, nepatrně pozměněný zápis znovu na fol. 219. V lékařské matrice (pag. 2) zapsán mezi doktory medicíny s datem 1650.

7) V chronologické části matriky vepsáno touž rukou dodatečně, doslovně se opakuje na fol. 197. Zápis byl učiněn někdy mezi 26. říjnem a 7. prosincem 1645.

8) Na fol. 23 v chronologické části matriky zápis doplněn o červeným inkoustem připsaný křížek. V doslovném znění přichází znovu na fol. 165. Zápis byl proveden po 14. prosinci 1647.

9) V témž znění se zápis opakuje na fol. 181', dobu, kdy byl učiněn, nelze blíže určit. V lékařské matrice (pag. 2) je bez dalších poznámek uveden mezi doktory medicíny. Helffer bezpochyby v Praze na doktora medicíny nepromoval.

10) Zápis se v témž znění opakuje na fol. 200, časově jej nelze blíže určit.

MIROSLAV TRUC

Der Autor des Artikels lenkt unsere Aufmerksamkeit auf die bis heute unbekannt gebliebene Eintragung einiger Angehörigen der medizinischen Fakultät in der Matrik der Juristenfakultät aus den Jahren 1638 bis 1685. Es handelt sich im Ganzen um 10 Eintragungen, und zwar von acht Medizinstudenten, einem Doktoren der Medizin und einem Apotheker, die in den Jahren 1642—1648, also in der Zeit der Existenz einer selbständigen Karoliner-Universität von zwei Fakultäten, in die Matrik eingetragen wurden. Die medizinischen Eintragungen kommen in dem Teil der Matrik vor, die (für die Jahre 1638—52) durch die Abschrift einer unbekanntes Vorlage entstanden ist. In dem Artikel wird die Frage der Entstehung der Matriken beider weltlichen Fakultäten näher beleuchtet und zwar der oben angeführten juristischen, sowie auch der medizinischen Matrik, die erst seit dem Jahre 1657 geführt wurde. In diesem Zusammenhang versucht der Autor die Frage des Charakters der ursprünglichen Vorlage der erhaltenen Handschrift der juristischen Matrik zu lösen. Er kommt zu der Schlussfolgerung, dass es sich um keine gemeinsame Matrik der beiden weltlichen Fakultäten d. h. um keine Matrik der karolinischen Universität handelt, sondern um eine selbständige Matrik der Juristenfakultät. In diese wurden aber bis zum Jahre 1651 im ganzen anscheinend regelmässig die Medizinstudenten und auch andere Angehörige der medizinischen Fakultät eingetragen. Es wurde ihnen aber keine besondere Rubrik vorbehalten, sondern sie wurden ohne Rücksicht, ob es sich um Studenten oder andere Fakultätsmitglieder handelte unter die Jurastudenten eingeschrieben. In einer Beilage zum Artikel werden die Eintragungen, welche die Mitglieder der medizinischen Fakultät betreffen wiedergegeben.

ROZVOJ NIŽŠÍHO ŠKOLSTVÍ V ČECHÁCH NA KONCI 18. STOLETÍ

DIE ENTWICKLUNG DES VOLKSSCHULWESENS IN BÖHMEN AM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

JOSEF HANZAL

Konec 18. století, zvláště poslední léta vlády Marie Terezie a doba Josefa II., představuje významnou kapitolu ve vývoji obecného školství v našich zemích. Přírozeným mezníkem v tomto vývoji se stal všeobecný školský zákon z roku 1774. České školství však dosáhlo již před vydáním tohoto aktu až překvapivě vysoké úrovně.¹⁾ Rozborem dochovaných školských řádů z let 1772—1775 a na základě některých nových archivních pramenů jsem dospěl ve studii o školství před r. 1775 k závěru, že české školství dosáhlo díky obecně příznivým podmínkám a zásluhou několika reformátorů velmi pozoruhodného kvantitativního pokroku i pedagogických úspěchů. Dokazuje to poměrně vysoký počet venkovských škol (1249 škol ve 13 krajích), školní docházka a úroveň učitelů i žáků. Značný předstih v rozvoji školství měly oblasti severních Čech, zvláště pohraničí.

V tomto příspěvku bych se chtěl zabývat otázkou, jaký význam a důsledky mělo zavedení povinné školní docházky a jaký byl další vývoj našeho školství zhruba v poslední čtvrtině 18. století. Pramenem k tomu budou především školní řády z let 1790—1798, které jsou jedinečným a bohatým zdrojem statisticky hodnotných údajů.

Konec 18. století je dobou živelného a masového vzniku škol ve městech a na venkově. Příznivé předpoklady pro tento rozvoj byly položeny všeobecným školským zákonem, jehož vydání se připravovalo v letech 1769—1774. Osvícenské okolí rakouské panovnice se zabývalo poměrně

¹⁾ J. Hanzal, K dějinám nižšího školství před rokem 1775, *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1965/1, s. 67—82.

dlouho myšlenkou zlepšit vzdělání širokých lidových vrstev a postavit je na nové základy.²⁾ R. 1769 na podnět pasovského biskupa Firmiana pověřila Marie Terezie kancléře Rudolfa Chotka, aby zjistil, jaký je stav obecných škol v monarchii. Šetření však probíhalo velmi nesoustavně a zachovalo se jen několik elaborátů o stavu školství v některých krajích.³⁾

Rokem 1770 počíná soustavná činnost; na návrh svob. pána Geblera byla zřízena školská komise ve Vídni, která měla připravit reformu všech nižších i latinských škol.⁴⁾ Roku 1771 byla ve Vídni otevřena normální škola, která měla zavést nové pedagogické metody a stát se vzorem pro školy v rakouských i v ostatních zemích. Zřízení této školy a zavádění nových pedagogických metod bylo dílem J. I. Felbigerova, který byl povolán do Vídně ze Zaháně, kde dosáhl velkých úspěchů při budování nového školství.⁵⁾ Felbigerova metoda, tak jak ji zpracoval ve známé knize „Methodenbuch“, vycházela především z pruských zkušeností a tímto prostřednictvím byla významně ovlivněna i dílem J. A. Komenského.⁶⁾ Felbiger počítal se zavedením povinné školní docházky, chtěl zavést pevnou soustavu veřejných škol od vesnických přes městské po normální. Jeho pedagogický způsob spočíval na přirozených zásadách výuky od jednoduchého k složitějšímu, od konkrétního k abstraktnímu a snažil se využít přirozenou dětskou zvědavost a zájem.

Je zajímavé, že tyto principy byly u nás známé a byly zčásti realizovány v Čechách dříve než v rakouských zemích. Někteří duchovní a učitelé je poznali u Felbigerova v Zaháni a doma je zaváděli do praxe, přičemž je dále rozvinuli a propracovali. Nejdále došel v tom směru patrně F. Kindermann, který vybudoval na těchto principech školu v Kaplici.⁷⁾

Celkový stav školství zůstával ovšem stále neuspokojivý, chyběli učitelé, školní budovy, finanční prostředky, ani podpora vrchností a obcí nebyla vždy postačující. Jedním z důležitých předpokladů progresivní změny bylo vypracování a přijetí vyhovujícího školského zákona. Situace se stala naléhavou zvláště po zrušení jezuitského řádu v roce 1773, čímž připadla státu nová starost o značně početné a pedagogicky vyspělé jezuitské školy. Ve vídeňské školské komisi, kde se školské otázky projednávaly, bylo

2) K tereziánskému období zůstává stále cenným dílem práce A. v. Arnetha.

3) J. Šafránek, Školy české I., Praha 1913, s. 136 an.

4) J. A. Helfert, Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia, Praha 1860, zvl. s. 199 an.

5) Tamže, s. 195 an.

6) Geschichte der Erziehung, Berlin 1958.

7) Povšechný nástin života díla F. Kindermanna podal E. Winter, Ferdinand Kindermann, Ritter von Schulstein (1740—1801), Augsburg 1926; o kaplické škole srov. J. Hanzal, Kindermannova vzorná škola v Kaplici, JSH 1964/2,

už téměř od počátku jasné, že se všech zásadních úkolů výchovy mládeže musí ujmout stát a že se má základní vzdělání stát povinným. Většina lidí na rozhodujících místech byli buď žáci nebo stoupenci Josefa von Sonnenfelse, který věnoval otázkám školským ve svém vědeckém i organizátor-
ském díle značnou pozornost.⁸⁾

Neujasněnost a dílčí neshody se projevily při jednáních o postavení gymnasií. Felbiger chtěl gymnasia zrušit a přičlenit je k hlavním a normálním školám, většina ostatních odborníků (zvláště F. A. Kollar, J. M. Hess a piarista G. Marx) se všemožně snažila o jejich zachování a zlepšení. Felbiger svůj názor neprosadil a v konečné fázi byl přijat plán G. Marxe.⁹⁾

Při vypracování všeobecného školského zákona se však projevilo rozhodujícím způsobem vliv Felbigerův. Všechny přípravné práce proběhly poměrně velmi rychle, a tak již 6. 12. 1774 byl zákon prohlášen a mohl vstoupit v život jako jeden z prvních aktů tohoto druhu na světě.¹⁰⁾ V preambuli zákona se slavnostně prohlašuje, že „vzdělání mládeže ob-
jího pohlaví je nejdůležitějším základem opravdového blaha národů“ a že život člověka je závislý na dobrém vedení v jeho raném věku.

Zákon se člení na dva hlavní oddíly, pojednávající o veřejném školním vyučování a o soukromých školách, přičemž hlavní pozornost je přirozeně věnovaná školám veřejným. Nejdůležitějším paragrafem je ustanovení o povinné školní docházce ve věku 6—12 let. Zákon zavedl troj-
stupňovou školskou soustavu; v menších městech a na vesnicích se sídlem farního kostela, nebo ve vzdálenějších místech s filiálním kostelem se měly zřizovat triviální školy.¹¹⁾ V těchto školách se vyučovalo náboženství, čtení, psaní a počtům a podle možností i základům některých dalších předmětů.

Ve městech se realizovaly městské (hlavní) školy, které měly mít tři, nejvýše čtyři učitele a katechetu. Kromě náboženství a trivie se na hlavních školách mělo učit i základům latiny, dějepisu a zeměpisu se zvláště-
ním zřetelem k vlasti, pravidlům písemného projevu a zásadám domácích prací a zemědělství.¹²⁾

V zákoně bylo pamatováno i na vzdělání žen; ve všech místech, kde k tomu byly vhodné podmínky, měly být otevřeny dívčí školy, většinou

8) Nejnovější pojednání o Sonnenfelsově díle podal R. A. Kann, Kanzel und Katheder. Studien zur österreichischen Geistesgeschichte vom Spätbarock zur Frühromantik, Wien-Freiburg-Basel 1962.

9) Viz Helfert, cit. d., s. 387 aj., Šafránek, cit. d.

10) V plném znění přetiskl zákon Helfert, cit. d., s. 323—382.

11) Všeobecný školský zákon, § 4, 5.

12) § 6—10. Ve větších městech, kde byla zrušena gymnasia, měly hlavní školy použít jejich budov a zařízení.

jako součást škol hlavních. V nich se mimo základní vzdělání měla věnovat zvláštní pozornost dívčím ručním pracím (šití, předení, zpracovávání lnu a vlny apod.).

Na vrcholu této obecné sítě škol měly být normální školy,¹³⁾ které měly být v každém zemském městě. Tyto školy měly být vzorem pro ostatní a jejich úkolem bylo též vychovávat učitele. Každá normální škola se podle zákona obsazovala 4—5 učiteli a jedním katechetou (světským duchovním). Vyučovalo se základním předmětům, latině, matematice, dějepisu, zeměpisu, přírodopisu a důležitým pojmům z polního vyměřování a stavebnictví, mechanice a kreslení.

V zákoně byly vytyčeny i hlavní zásady výuky v jednotlivých předmětech a byly stanoveny povinnosti žáků (povinná docházka, vyučovací doba, chování aj.). Zajímavá jsou i zákonná ustanovení týkající se vyučovací a výchovné metody.¹⁴⁾ Všem učitelům se předepisuje Felbigerův spis *Methodenbuch* a klade se důraz zejména na systematické sledování žáka, jeho chování a prospěch od počátku návštěvy školy. Učitel má poznat vlohy a schopnosti žáků a rozdělit je na nejlepší, průměrné a špatné a podle toho přizpůsobit pedagogický přístup k jednotlivým žákům. Zákon předpokládal, že na většině škol bude učitel vyučovat všem předmětům, s výjimkou normálních a některých hlavních škol.

Novým prvkem všeobecného školského zákona byla i ustanovení o výchově a o používání vhodných výchovných prostředků. Výslovně se postavil proti šablonovitému a tvrdému tělesnému trestání, které bylo ve staré škole velmi běžným výchovným prostředkem. Zákon tělesné tresty nevyloučil, ale doporučil vyzkoušet nejprve jiné prostředky (domluva, pokárání apod.); při použití tělesných trestů je třeba přihlížet k věku, pohlaví a charakteru žáka a k druhu provinění.

Druhá část zákona řeší postavení a úkoly soukromých škol, přičemž vychází z všeobecných zásad platných pro veřejné školství. Soukromým učitelem se neměl stát nikdo, kdo by neprokázal učitelskou schopnost při zkoušce na normální nebo hlavní škole. Stát si tím chtěl ponechat aspoň část vlivu a dozoru nad soukromým vyučováním. K prosazení této zásady však neměl dostatek prostředků a možností.

V duchu osvěcenského státního absolutismu věnovali tvůrci zákona značnou pozornost administrativně kontrolnímu dozoru nad školami. Za tím účelem byly zřízeny při guberniu v každé zemi školské komise, které měly řídit veškeré školství v zemi. Při výstavbě školské správy došlo

¹³⁾ Jejich název odvozen od slova „norma“, měly být vzorem pro všechny ostatní školy v zemi.

¹⁴⁾ § 33 a násl.

v nižších instancích k vzájemnému propojení státních orgánů s církevními; školská správa měla pak tuto strukturu:

zemská školní komise (v čele vrchní školní dozorce pro normální školy),
krajští školní komisaři,
vikáři (dozorcí pro školy svého vikariátu),
děkani a faráři (dohled nad jednotlivými triviálními školami).

Na těchto činitelích závisel pak do velké míry další stav a rozvoj školství v městech, krajích i v zemi. Všeobecný školský zákon vytvořil svým moderním pojetím, jasností a propracovaností všech zásadních ustanovení dobré předpoklady pro další vývoj. Úspěch či neúspěch závisel ovšem na mnoha dalších faktorech objektivní i subjektivní povahy. Bude proto třeba podívat se na konkrétní stav rozvoje školství ve všech českých krajích.

Hned po vydání všeobecného školského zákona byly v Čechách zahájeny všechny nezbytné přípravné kroky k ustavení školských úřadů a ostatních orgánů. Čechy měly výhodu v tom, že zde byl dostatek schopných organizátorů z řad učitelů, duchovních a úředníků a značná rezerva pedagogů, zvláště exjesuitů, kteří nabízeli své služby pro veřejné účely.

Roku 1775 byla v Praze ustavena zemská školní komise; do jejího čela byl postaven hr. Karel Clary Aldringen, který se ovšem měl stát spíše reprezentační osobností, referentem pro gymnasia se stal profesor K. H. Seibt a referentem pro normální školy Ferdinand Kindermann. Na těchto dvou osobnostech spočívalo z velké části břemeno celé práce a na nich tedy závisel i další vývoj školství. I když k jmenování Seibta a Kindermanna, kteří představují stejný směr ve školské politice — byli ostatně i dobrými osobními přáteli — přispělo jejich spojení a styky s vlivnými osvícenskými kruhy vídeňskými, přece jen k tomu přispělo i pedagogické vzdělání, schopnosti a zkušenosti, které oba již nejednou prokázali v praxi.¹⁵⁾

Kindermannovi patřil rozhodně rozsáhlejší a časově náročnější referát. Stál před úkolem zavést do živelně se vyvíjejícího školství jednotný směr, řídit vzdělání učitelských sil a dbát nad dodržováním vyzkoušených a doporučených pedagogických metod a postarat se o finanční zabezpečení škol a učitelů.

Důležitým faktorem, který měl vtisknout ráz dalšímu vývoji, se stalo založení normální školy v Praze. Kindermann stál u jejího zrodu a zůstal po celou dobu svého působení v Praze jejím patronem. Pro školu byla získána budova na Malé Straně a 15. listopadu 1775 byla škola za účasti

¹⁵⁾ E. Winter, *Josefinismus a jeho dějiny*, Praha 1945.

významných osobností slavnostně otevřena. Kindermann pronesl při této příležitosti významnou řeč, která je věnována Marii Terezii jako projev oddanosti a díky za její zásluhy o školství.¹⁶⁾ Řeč má název „O vlivu nižších škol na obecný život, na střední a vysoké školy“. Tato řeč se stala programem pro školskou politiku a je snad nejvýznamnější obecnější úvahou o celé školské problematice té doby. Po všeobecném úvodu o historii škol v našich zemích a o významu škol pro stát a církev přistoupil autor ke svému oblíbenému tématu o pedagogické metodě. Jeho jasně formulované vývody se dají shrnout asi do těchto bodů: je proti neúčinnému učení, proti metafysickému demonstrování a obtížným teoriím, které neoploďují mladé duše; učitel má z různých metod vybrat ty, které potřebuje škola a které jsou přiměřené věku a stavu dětí. Kindermann doporučuje známý postup od konkrétního k abstraktnímu a stále zdůrazňuje konkrétní stránku pedagogického procesu a nutnost používat vhodných příkladů.¹⁷⁾

Kindermann si byl dobře vědom, že škola nemá poskytovat jen vzdělání, ale že má též vychovávat; má vést mladého člověka k poslušnosti a naučit ho řídit své jednání a činy.¹⁸⁾ Další předností Kindermannova pojetí školství, které se snažil uvést do praxe již v Kaplici, byla snaha pomoci řešit naléhavé společenské a sociální problémy výstavbou nového školství. Vycházel z předpokladu, který již před ním rozvedl Seibt, že bohatství a přebytek státu i jednotlivých občanů vzniká jen z vědění a z pracovitosti, jimž je nutno učit člověka již ve škole.¹⁹⁾ Kindermann to demonstruje na osvícených zemích, které nás „učí, že národ je tím osvícenější, čím je pracovitější“.

V této programové řeči je možno pozorovat obecné zásady a směr, kterým se mělo školství rozvíjet. Kindermann stručně naznačil i možnosti praktického zaměření škol, pro venkovské školy doporučoval zakládat zahrady a pokusná pole a seznamovat zemědělce s novými poznatky. Kindermannova řeč na druhé straně ovšem dosti jasně naznačuje, že nechtěl budovat školství jen na utilitaristických a veskrze praktických základech. Velkou pozornost věnoval např. výuce dějin na školách, zvláště doporučoval dějiny vlasti ve smyslu tehdejšího pojetí historie — dějiny

¹⁶⁾ Vyd. J. Aigner, *Der Volks und Industrieschulen Reformator Bischof F. Kindermann*, Vídeň 1867, s. 87—135.

¹⁷⁾ Kindermann rozvíjí pochopitelně i cizí a obecné zásady, ale způsob, jakým je vykládá a jak je aplikuje na domácí poměry, je původní a cenný.

¹⁸⁾ Takto pojatá škola měla vychovávat žáky i pro budoucí povolání tím, že je měla naučit dobře znát a hodnotit své schopnosti.

¹⁹⁾ V tom je patrný hlavně vliv Kindermannova učitele K. H. Seibta, který rozvinul tyto myšlenky zvláště ve stati *Von dem Einflusse der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staates*, Praha 1771.

měly odhalovat mladému člověku celý národní vývoj a hnací popudy společenského a lidského jednání. Zdůrazňoval i velkou cenu historie jako mocného zdroje dojmů a citů pro mladého člověka. Pedagogickým zdrojem pro rozvíjení rozumových schopností a ušlechtilých charakterových vlastností se měla stát i výuka latiny a antické kultury. Dříve však než se začne vyučovat latině a cizím jazykům, doporučoval Kindermann, naučit dobře mateřskému jazyku, neboť to je předpoklad snazšího pochopení cizího jazyka a poznání podobností mezi jednotlivými jazyky.

Ze všech myšlenek, které jsem dosti podrobně reprodukoval, vyplynul Kindermannovi přirozený závěr o významu nižších škol pro vyšší a vysoké školy. Nižší školy měly poskytovat žákům nejen všechny nezbytné konkrétní poznatky potřebné pro studium všech vědeckých oborů, ale měly naučit žáky správně myslet, dobře jednat a pracovat. A to jsou podle Kindermannova hlavní zásady pro studium filosofie, medicíny, práva a teologie.²⁰⁾

Pražská normální škola, která byla tímto programem otevřena, byla obsazena opravdu vybranými a vzdělanými učiteli, kteří byli dobrou zárukou úspěšné práce.²¹⁾ Prvním ředitelem se stal Václav Lenhard, vzdělaný teolog, pozdější profesor teologické fakulty pražské university.²²⁾ Lenhard vyučoval ve speciálních externích kursech katechetiku pro učitele a duchovní a pedagogiku pro domácí učitele. Katechetou se stal nejaktivnější spolupracovník a duchovní pokračovatel Kindermannův, Aleš Pařízek.²³⁾ Prvním učitelem ve sboru byl František Steinský, pozdější profesor pomocných věd historických na universitě, v minulosti často neprávem podceňovaná osobnost.²⁴⁾ Steinský vyučoval krasopisu a v některých třídách latinu.

²⁰⁾ Neuvádím a nerozebírám zde konkrétní důkazy pro jednotlivé vědy, většinou jsou to obecné a známé pedagogické zásady.

²¹⁾ Archiv normální školy je zachován celkem v úplnosti, je uložen ve Státním ústředním archivu, fond NŠ. Kromě protokolů a úředních knih jsou zvláště cenné tištěné, každoročně vydávané pozvánky ke zkouškám (*Einladung zur öffentlichen Prüfung der Schüler an der k. k. Normalschule in den Kleinen Residenzstadt Prag nach geendigten Winter - Sommerkurse...*). Tyto pozvánky obsahují počty žáků školy, seznamy učitelů, rozvrhy hodin, pojednání o zásadních školských otázkách, výtahy z nařízení aj.

²²⁾ Lenhard působil spíše jako pedagog, literárně nebyl činný.

²³⁾ Život a působení Aleše Pařízka budou potřebovat ještě podrobnějšího studia. Pařízek zasluhuje pozornost jednak jako vynikající pedagog a pokračovatel F. Kindermannova a dále jako autor řady učebnic, pojednání, překladů z němčiny i samostatných děl z oblasti krásné literatury.

²⁴⁾ O Fr. Steinském srov. K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě I*, Praha 1964, s. 86—87, 123—124. O Steinského politických názorech a o jeho písemném styku se zahraničím viz A. Petráňová, *Z korespondence Fr. Steinského, prvního profesora pomocných věd historických na Karlově universitě*, AUC — *Philosophica et historica* 1958 (Vojtěškvův sborník), s. 101—113.

Dalšími členy sboru byli: L. Kohl (kreslení), I. Gautsch (čtení, němčina, latina), K. Metternich (počty, latinská četba), A. Renner (dějepis, zeměpis), Kuschlbauer a Matausch (oba čtení a psaní). Průměrný pedagogický úvazek činil 15—16 hod. na učitele.

Žáci byli rozděleni do 4 tříd; v první třídě byli žáci ve věku 5—10 let a učili se základním předmětům, ve druhé třídě byly děti staré 5—12 let, ve třetí 8—14 let. Do čtvrté třídy, v níž byli žáci ve věku 9—15 let, byly vybírány děti podle nadání, v této třídě se vyučovalo 41 hod. týdně a byla zde i obtížnější látka a více předmětů (latina, algebra a geometrie, podrobnější látka z dějepisu, zeměpisu a z němčiny).

Z psychologicko-pedagogického hlediska je zajímavé, že na normální škole podobně jako na všech ostatních více třídních školách nebyl měřítkem pro zařazení žáka do určité třídy věk, ale přirozené nadání a prospěch. Předností tohoto způsobu bylo to, že nadání žáci mohli rychleji postupovat a získat za kratší dobu stejně nebo i více poznatků. Není jistě bez významu, že právě dnes se k tomuto principu vrací část vyspělé světové pedagogiky.

Z počátku začalo navštěvovat normální školu kolem 200 žáků, ke konci osmdesátých let se početní stav pohyboval okolo 250 a v devadesátých letech se blížil 300. Školou procházely hlavně děti z Prahy, synové pražských řemeslníků, obchodníků a nižších úředníků. Důležitou součástí pedagogické činnosti byla příprava a zkoušky učitelů a duchovních činných v školské službě. Podle guberniálního výnosu z r. 1776 se měl každý učitel, který neměl odpovídající kvalifikaci, podrobit zkoušce na normální škole. Z protokolů a úřední korespondence školy i ze spisů gubernia je zřejmé, že učitelé a katecheti se k těmto zkouškám hromadně hlásili.²⁵⁾

V této akci bylo přirozeně i hodně byrokratické formálnosti, mnohdy požadavku kus oprávnění, protože mnohdy bylo možné jen tímto způsobem seznámit učitele s novými pedagogickými metodami a poznatky. Pro tereziánské a josefské školství je vůbec příznačná snaha o uniformitu, byrokratickou přesnost a jednoduchost. Proto se také badatel setkává s přemírou hlášení, přehledů, statistik, výkazů apod. Tento byrokratický mechanismus měl pochopitelně své nedostatky a vady, zvláště v pozdějším období, ale zpočátku byl nezbytným průvodním jevem všech náprav a reforem ve školství.

²⁵⁾ SÚA, ČG, S, fasc. 110/1—9. Gubernium upozorňovalo často krajské školní komisaře, aby dohlíželi, jak se učitelé hlásí ke zkouškám. Podobně i arcibiskupská konsistoř sledovala, jak skládají tyto zkoušky katecheti a venkovští faráři, SÚA, arcib. archiv.

Ze všech soudobých činitelů si snad nejvíce byl těchto nedostatků vědom Kindermann, jak dokazují jeho instrukce a úřední korespondence v guberniu.²⁶⁾ Uvědomoval si jasně, a zkušenost ho v tom v průběhu doby jen utvrzovala, že „nejlepší nařízení nic nezmění, nejsou-li na výši ti, kdo je mají provádět.“²⁷⁾ Proto se Kindermann a pod jeho vlivem i politické úřady v zemi a v krajích cílevědomě zabývali vzděláním učitelstva a jeho prací. Kindermann ukládal školským dozorcům, aby prováděli pravidelné inspekce a dbali na to, aby učitelé používali nových pedagogických metod, přizpůsobovali vyučování místní situaci a potřebám. Krajské školní komisaři se měli snažit přimět vrchnosti a obce, aby podporovaly školy hmotně.²⁸⁾

Vychování tak velkého počtu kvalitních učitelů, který byl potřebný pro více než dva tisíce škol, nebyl ovšem úkol lehký ani krátkodobý. Byla zde ovšem nevyužitá, dosti početná a pedagogicky vzdělaná vrstva bývalých jezuitských učitelů. Zmenšený stav gymnasií je nemohl všechny přijmout a ani nebylo v intencích úřadů obsadit gymnasia samými jesuity. Kindermann se snažil využít exjesuity pro potřeby městských hlavních škol. Roku 1776 psal např. magistrátu v Kutné Hoře, aby převzal dva zkušené exjesuity z kutnohorské koleje pro nově budovanou městskou školu.²⁹⁾ Podobně tomu bylo i v jiných městech a kde pro to byly podmínky a pochopení, získalo veřejné školství i část jezuitského majetku.

Součástí celkových snah o zvýšení úrovně učitelů, kněží a venkovské inteligence vůbec bylo vydávání knih, brožur a kalendářů. Ředitelství pražské normální školy získalo bývalou akademickou tiskárnu, která přestala zrušením jezuitského řádu plnit funkci universitní tiskárny.³⁰⁾ Normální škola zde začala vydávat hlavně učebnice, pomůcky, písně, kalendáře a podobnou literaturu. Od roku 1775 do r. 1800 bylo vydáno několik desítek českých i německých knih; mezi nimi jsou zastoupeny metodické pomůcky pro učitele, knihy pro mládež (Ezop, „Hystorye o Ameryce“, „Hospodářská nová knížka pro mládež“ aj.),³¹⁾ modlitební knihy a zpěvníky. Z dosti četně vydané historické literatury je třeba jmenovat Pelclovu Novou kroniku, Pulhavovu kroniku, Kroniku boleslavskou od Dalimila Mezeříčského aj.

²⁶⁾ Písemnosti jsou rozptýleny hlavně ve skupině Publ. českého gubernia, SÚA, ČG, Publ., fasc. 110, 111.

²⁷⁾ Instruction für die Aufseher der deutschen und böhmischen Landschulen 1779, SÚA Třeboň, RA Nové Hradky, č. 4745 e.

²⁸⁾ Ibid.

²⁹⁾ OA Kutná Hora, magistrát.

³⁰⁾ K. Beránek v článku o akademické tiskárně v tomto sborníku.

³¹⁾ Je to výtah z knihy: Campe, Geschichte der Entdeckung von Amerika, Presburg 1794.

Nejcennější a patrně i nejžádanější byly praktické příručky pro zemědělce a řemeslníky, které obsahovaly odborné návody pro zemědělství a pro některá průmyslová a řemeslná odvětví i pro určité obory správy. Z této řady je třeba zmínit se jmenovitě o Tomsově Měsíčním spise, Krameriově Tolerančním kalendáři (1789—1794), Janischově Praktickém včelařství a o řadě dalších zemědělských pojednání.³²⁾

Tato literatura vykonala velkou populárně vědeckou práci, ale znamenala mnoho i z hlediska národně uvědomovacího již tím, že byla psána česky a dostala se do rukou českého čtenáře. Nakladatelství normální školy vydávalo i české jazykové příručky, r. 1795 knihu „Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psátí“ a „Dobrý jednatel, aneb zemský advokát, kterýžto učí česky potřebné spisy (kontrakty, dluhopisy, testamenty apod.) pro rolníky“.³³⁾

Velkou brzdou, která působila i v tomto období a bránila plnému a úspěšnému prosazení a prohloubení nové školské soustavy, byla otázka chudinská. Nedostačující růst manufaktur a řemesel, pomalé pronikání nových metod a prostředků do zemědělství a existující společenské poměry neumožňovaly chudým vrstvám venkovského a městského obyvatelstva posílat pravidelně své děti do škol. Navíc počet obyvatelstva v této době stoupal. Tuto situaci nemohly vyřešit četné dekrety a nařízení, ani osvobození chudých dětí od školného a přidělování knih a pomůcek chudým dětem zdarma, které prosazoval Kindermann.³⁴⁾ Nepomáhaly ani příkazy, dávané vrchnostem a měšťanům, aby posílali sloužící mládež do 13 let do škol.³⁵⁾

I když otázka školní docházky nebyla vždy jen otázkou sociální, často totiž měšťané i sedláci zaměstnávali své děti na poli a v řemesle a obchodě, přece jen to byli většinou nejchudší obyvatelé měst a vesnic, kteří byli nuceni posílat své děti již v útlém věku na služby a do hrubé námezdní práce.

Generaci osvícenských učitelů a duchovních i valné části úřednictva a šlechty byly známy tyto překážky, a byla proto odhodlána pracovat cílevědomě a obětavě, často až naivně, za jejich odstranění. Viděla totiž před sebou konečný cíl — vytvoření nového člověka, nového člena státu a círk-

³²⁾ Janisch, Praktische Bienenpflege für Landmann, Praha 1789; dále Becker, Noth und Hilfsbüchlein für Bauerleute, přel. Fr. Tomsa 1791; Naučení pro lid selský o nemocech dobytka, 1793.

³³⁾ Seznamy jsou ve Wilflingově Kalendáři, zvl. roč. 6 (1794) a 7 (1795).

³⁴⁾ Cit. instrukce z r. 1779.

³⁵⁾ Výnos zemského gubernia z 28. 2. 1785 přikazoval každému, kdo má ve službě sirotka mladšího 13 let, aby ho posílal aspoň v zimě do školy. Toto nařízení doporučovalo zemědělcům osívat více krmiv, aby nebylo nutno tolik pást, čímž by se uvolnily děti školou povinné pro školní docházku.

ve, který bude šťastný.³⁶⁾ Prostředek, který měl být pro tento účel použit, byl v konečné podobě dílem Ferdinanda Kindermanna von Schulstein. Byla to industriální škola, o jejíchž principech se Kindermann zmínil již v uvedené řeči při otevření pražské normální školy.

Z Kindermannových spisů, z příležitostných proslovů i z úředních instrukcí a korespondence je možno dobře sledovat, jak se myšlenka industriální školy rodila. Některé náběhy učinil Kindermann již v době své působnosti v Kaplici (hlavně ve výuce zemědělství).³⁷⁾ Po příchodu do Prahy a po hlubším poznání sociálních poměrů v zemi, Kindermann formuloval a ověřoval si další principy.

Při prvních pokusech o zavedení pracovní výuky do škol, které spadají zhruba do let 1776—1780 se ukázalo jasně, že bude možné realizovat tuto myšlenku ve dvou pracovních odvětvích, v domácí textilní a přadlácké výrobě a v zemědělství. Pro jiná průmyslová a řemeslná odvětví nebyly dost vhodné ekonomické a technické podmínky. Realizaci plánu industriálních škol je třeba chápat jako typický projev dobového vytváření nových manufaktur, zvláště textilního charakteru, a v souvislosti s prosazováním nových výrobních vztahů. Kindermann dobře vystihl dobový směr ve vývoji výroby, chtěl s ním do jisté míry spojit rozvoj školství a přispět tím při řešení tíživé sociální situace chudých dětí a umožnit jim školní docházku.

Mezi pracemi, které se začaly od r. 1775 zavádět ve školách, převažovalo prvotní zpracovávání vlny a lnu (tzv. krumplování) a předení vlny, lnu a bavlny. Při těchto pracích se mohly uplatnit především dívky. Proto již roku 1775 byl školskou komisí vypracován učební plán pro dívčí školy, v němž se důkladně pojednávalo o ručních pracích a manuální výchově.³⁸⁾ Tento plán nepočítal ovšem jen s dívčími školami — ty se ostatně začínaly tehdy teprve zakládat — ale měl na paměti výuku vzdělání dívek vůbec. V převážné většině škol byla děvčata s chlapci ve stejné třídě, jen v některých městských školách se začaly zakládat zvláštní dívčí třídy.

První samostatná dívčí škola vznikla roku 1775 v Praze na Malé Straně u sv. Mikuláše, r. 1781 byla založena podobná škola u sv. Štěpána; na ní působil V. Amort, autor knihy „Industriebüchlein“, která se stala povin-

³⁶⁾ „Das grosse Endzweck, Menschen zu bilden, sie für die Kirche und den Staat zu erziehen, und sie glücklich zu machen, muss uns über alle Hindernisse hinaussetzen.“

³⁷⁾ J. Hanzal, Kindermannova ... s.

³⁸⁾ Lehrplan für Mädchenschulen z 30. 10. 1775, srov. Fr. Wiechowski, F. Kindermann - Versuch einer Verbindung von Elementar und Industrieschule, Beiträge zur öster. Erziehungs und Schulgeschichte IX, Vídeň 1907, s. 175—205.

nou pomůckou pro všechny školy.³⁹⁾ Tato škola se specializovala na zpracování hedvábí a poskytovala v tomto oboru bezplatné kurzy učitelům, zemědělcům a zájemcům, za 9 let se zde vycvičilo údajně 787 osob.⁴⁰⁾ V roce 1781 byla otevřena při normální škole dívčí škola, která vychovávala učitelky ručních prací.

Školy, zvláště dívčí, získávaly za práci a výrobky žáků finanční prostředky na provozní náklady a údržbu. Částky takto získané uhradily někdy značnou část výdajů, např. v dívčích školách v Praze činil výdělek pro období 11. 2. 1790—15. 6. 1790:⁴¹⁾

Normální škola	153 zl. 20 kr.
U Uršulinek	595 zl. 23 kr.
U Anglických panen	254 zl. 29 kr.
U Týna	309 zl. 11 kr.
U sv. Františka	109 zl.
U sv. Štěpána	76 zl. 52 kr.
Celkem	1497 zl. 35 kr.

Nejdříve a poměrně s největšími výsledky bylo zaváděno industriální vyučování na českých komorních panstvích (hlavně Brandýs nad Labem, Poděbrady, Pardubice a Zbiroh). Kindermann získal pro myšlenku budování vesnických škol a zavádění industriální výchovy známého inspektora císařských panství Fr. Raaba, který vypracoval r. 1778 memorandum o školách a snažil se obsazovat školy na panstvích dobrými učiteli a pro podporu škol i pedagogů zřizoval školní pokladny.⁴²⁾ Pro Raaba to byla součást celkového plánu zvýšit počet svobodných soukromých rolníků na venkově. Nové školy, v nichž by se vyučovalo i zemědělství, měly tak pomoci při výchově zemědělců, kteří měli získat půdu parcelací dvorů.

Ve školách na komorních panstvích se vyučovalo zemědělství, zvláště ovocnářství, zahradnictví a včelařství a dále i zpracování textilních surovin. Zvláště pozoruhodných výsledků bylo v tomto směru dosaženo na panství Brandýs. Zásahu na tom měl hlavně brandýský děkan Klouda, který zorganizoval předání vlny, lnu a bavlny ve velkém. Žáci dostávali za tuto práci pravidelnou mzdu, pilné žákyně obdržely týdně 4 zl., méně pilné 2 zl. a ostatní po 1 zl.⁴³⁾

Kromě zpracovávání vlny a lnu, šití a zemědělských prací se některé školy zaměřovaly i na další speciální pracovní vyučování. Některé hlavní

³⁹⁾ Vyšla v několika vydáních nákladem normální školy.

⁴⁰⁾ I. R. Wilfling, Kalender für Aufseher, Katecheten und Lehrer der Normal-schulen in Königreich Böhmen, 1793, s. 21 an.

⁴¹⁾ Fr. Wiechowski, cit. d., s.

⁴²⁾ J. A. Helfert, cit. d., s. 425 an.

⁴³⁾ SÚA, ČG, S, fasc. 110.

školy se např. v hodinách kreslení měly zaměřit na přípravu pro umělecká řemesla zastoupená v místních manufakturách.⁴⁴⁾

Úroveň pracovní výuky a její výsledky závisely pochopitelně především na učitelích a na materiálním vybavení a zabezpečení škol. Ve všech krajích jí také komisaři a místní školní dozorcí i vrchnosti a obce nevěnovali stejnou pozornost. V tehdejších kalendářích a úředních spisech se vyzdvihuje zvláště kraj Litoměřický (komisař Fr. Kohl), Klatovský (P. Scheuba) a Berounský (P. Scholz).⁴⁵⁾ V Berounském kraji byla dokonce zřízena Vlastenecká společnost pro podporu průmyslu výchovou mládeže.⁴⁶⁾ Cílevědomá snaha a soustavná péče o budování industriálních škol přinesly své ovoce. R. 1785 bylo v Čechách kolem 200 industriálních škol a v r. 1792 se jich uvádí již 500,⁴⁷⁾ přestože nejsou tato čísla zcela spolehlivá, nevznikla statistickým šetřením, ale pouhým odhadem a opravdový stav byl poněkud nižší, je tento počet překvapivě vysoký.

I když industriální výuka měla i stinné stránky, byla místy orientována příliš hospodářsky a dávala možnost učiteli, aby zaměstnával děti na své zahradě a polích, nebo aby si přivlastňoval výsledky jejich práce, přece jen její klady převažují. Propagátor a zakladatel této školy F. Kindermann a jeho žáci (zvláště A. Pařízek) chtěli změnit starou verbální výchovu, vypěstovat u dětí lásku k práci a vštípit jim do paměti, že jedině dobrou prací je možno zvelebit zemi a zlepšit i vlastní sociální a životní podmínky.⁴⁸⁾ Takto pojatým školstvím předběhly Čechy sousední země; v Německu docházelo k realizaci podobné myšlenky o více než desetiletí později.⁴⁹⁾

STATISTIKA ŠKOL Z KONCE 18. STOLETÍ

Změněné poměry a všechna opatření a zlepšení, k nimž došlo po vydání všeobecného školského zákona, se musely projevit v počtu škol a učitelů, ve školní docházce a vůbec v celém českém nižším školství. Ke všem těmto otázkám je k dispozici znamenitý statistický archivní ma-

⁴⁴⁾ J. R. Wilfling, cit. d., 1795, s. 47.

⁴⁵⁾ Tamže.

⁴⁶⁾ Fr. Wiechowski, cit. d., s. 195 an.

⁴⁷⁾ J. R. Wilfling, cit. d.

⁴⁸⁾ U nás se z pedagogického hlediska manuální výchovou v dějinách naposledy zabýval R. Sedlář, Úloha práce ve výchově. Studie o výchovném významu práce v dějinách pedagogického myšlení, AUC 1964. Jeho závěry nejsou ovšem pro toto období přijatelné, autor se dopouští některých neprokázaných generalizací i faktografických chyb (Kindermann např. jmenuje zásadně jako Františka místo Ferdinanda, nerozebírá jeho články a návrhy apod.).

⁴⁹⁾ Geschichte der Erziehung, Berlin 1958.

teriál, který nebyl dosud plně využit. Jsou to školní fase z let 1790—1798, které jsou zachovány pro všechny české kraje.⁵⁰⁾

Fase vznikly statistickým šetřením, které řídili krajští školní komisaři; podle instrukce z 9. 2. 1789 rozeslali pokyny a formuláře všem školám, ředitelé a učitelé je měli vyplnit a ověřené od farářů a zástupců vrchností a obcí je za celá panství zaslat krajským úřadům. Došlé fase byly přehlédnuty, seřazeny abecedně podle panství a svázaný do knih.⁵¹⁾ Množství dat i jejich hodnota a spolehlivost není u všech krajů stejná. Pro většinu krajů je k dispozici fase o dvou částech, v první je jméno školy a přiškolených obcí, počty školních dětí (v některých případech i počet dětí školou povinných), platy učitelů, údaje o školním a o důchodech školy.⁵²⁾ Druhá část elaborátů se týká školní docházky, uvádí se docházka v místě školy a v přiškolených obcích (obvykle ve třech skupinách — návštěva stálá, přerušovaná a žádná). Tento oddíl však není ve všech fasích zastoupen. Výjimečně obsahují fase i seznamy chudých dětí na některých panstvích a v jednotlivých místech. Ke svazkům pro některé kraje jsou připojeny též přílohy, které doplňují, rozvádějí nebo ověřují určité údaje a skutečnosti.

Z tohoto materiálu, který nebyl, až na nepatrné výjimky dosud využit,⁵³⁾ lze čerpat spolehlivé údaje zejména o počtu škol a učitelů, o finančním a materiálním vybavení škol, o sociálním postavení škol, o počtu dětí, školní docházce, gramotnosti obyvatelstva a dalších otázkách.

Pokud jde o počet škol v období 1770—1800, je možné čerpat zhruba ze čtyř pramenných zdrojů, prvním jsou fase z let 1772—1775,⁵⁴⁾ pro další období lze vycházet ze statistik uveřejňovaných ve Wilflingově Kalendáři, dále z materiálu statistika J. Rieggra⁵⁵⁾ a posléze z již zmíněných fasí. Přehled takto získaný není ve všech případech stejně spolehlivý, ale poskytuje vcelku hodnotné zprávy o rozvoji našeho nižšího školství na konci 18. století.

Z této tabulky jsou nejspolehlivější data obou fasí, protože jsou z úředního materiálu a jsou ověřena. Údaje převzaté z Rieggra a Wilflinga nelze

50) SÚA, ČG, ŠF 1790—1798, jsou to obsáhlé knihy vzniklé svázáním krajských statistik a hlášení.

51) Menší kraje jsou obsaženy pouze v jednom svazku, větší ve dvou i více konvolutech.

52) Příjmy škol jsou většinou rozvedeny do jednotlivých věcných položek.

53) Fase pro Boleslavský kraj zpracoval V. Letošník, Příspěvek k dějinám školství v kraji boleslavském koncem 18. stol., Pekařův sborník II, Praha 1930, sv. 2, Praha 1930, s. 222—231, Praha 1930.

54) Srov. J. Hanzal, K dějinám ... s. 73 an.

55) J. Riegger, Materialien zur alten und neueren Statistik von Böhmen, 7. seš., Lipsko - Praha 1788.

přesně ověřit, protože neznáme přesně jejich zdroje, většinou to však byly úřední materiály, a proto se ani tato čísla nerozcházejí příliš navzájem, ani se školními fasemi. Některé drobnější difference mohly být dány materiálem, z něhož zpracovatelé čerpali. Mimo to existovaly i školy, které měly přechodný charakter nebo záhy po založení zanikly. Větší

Kraj	1772—5	1787 ⁵⁶⁾	1792 ⁵⁷⁾	1797	Fase 1790—98
Berounský		68	105	101	100 (1797)
Boleslavský		188	219	236	233 (1798)
Budějovický		79	134	134	130 (1797)
Bydžovský	104	147	164	176	183 (1796)
Čáslavský	86	96	119	126	128 (1796)
Hradecký	138	127	188	200	214 (1790)
Chrudimský	115	108	185	204	185 (1796)
Klatovský	61	70	89	89	96 (1796)
Kouřimský	96	131	161	166	162 (1791)
Litoměřický	150	240	278	278	277 (1790)
Loketský	63	100	123	128	130 (1797)
Plzeňský	113	188	141	143	169 (1790)
Prácheňský	88	100	151	177	179 (1796)
Rakovnický	65	115	115	119	128 (1798)
Táborský	59	93	104	132	127 (1796)
Žatecký	111	144	154	159	147 (1795)
Celkem	1249	1994 ⁵⁸⁾	2430	2568	2588

nápadný rozdíl se projevuje jen v Berounském kraji (Rieggr uvádí 68 a Wilfling 90 škol v r. 1787); tento rozdíl vznikl patrně tím, že Rieggr nezapočetl židovské a dívčí školy. Údajné snížení počtu škol proti stavu z r. 1775 v krajích Hradeckém a Chrudimském neodpovídá patrně skutečnosti, podobně jako prudký vzestup a pak náhlý pokles v Plzeňském kraji.

V celku lze pozorovat ve statistice škol značně rychlý rozvoj, nejprudší

56) Ibid.

57) I. R. Wilfling, cit. d., rok 1797 z téhož pramene.

58) V tom započítány i dívčí a klášterní školy (34) a židovské (26).

vývoj byl v období 1775—1787, kdy se stav téměř zdvojnásobil. V dalším desetiletí stoupl počet škol o více než 300. Zvýšení počtu však neproběhlo ve všech krajích stejně, nejvyšší bylo v kraji Loketském o 281 % proti r. 1775, v Prácheňském 223 %, přibližně stejně na Rakovnicku a Tábořsku, na Litoměřicku 184 %, Kouřimsku 180 %, Hradecku 161 %. Je jen přirozené, že největší přírůstek je možno zaznamenat v chudých krajích (Loketsko, Prácheňsko, Tábořsko); v těchto krajích — snad jen s výjimkou Loketska — byl vývoj školství opožděný a ani v tomto období se nepodařilo dohnat velký předstih severočeských krajů. Mnohem více překvapuje značný rozvoj v bohatých krajích, kde již v sedmdesátých letech byla poměrně hustá síť škol, zvláště v Litoměřickém a Hradeckém kraji.

Dvojnásobného přírůstku bylo dosaženo i v Rakovnickém kraji, kde však byla síť škol před rokem 1775 poměrně velmi řídká. K menšímu zvýšení došlo na Žatecku (o 36 škol), na Plzeňsku (o 56) a na Klatovsku (o 28); v Žateckém kraji byl však vysoký stav již před r. 1775.

Při statistickém sledování školských poměrů je třeba si povšimnout i podílu hlavních a městských škol v celkovém množství a dále i k vzájemnému poměru obcí přiškolených a nepřiškolených (tj. vsí, které nebyly začleněny do žádného školního obvodu). Pokud jde o tento poslední fakt nepodávají fase krajů Beroun, Čáslav, Locket a Tábor všechny potřebné a spolehlivé údaje, a proto zde nelze toto šetření provádět.⁵⁹⁾

Kraj	Hlav. a měst. školy	Všechny obce	Přiškolené	Nepřiškolené	Tj. %
Budějovický	5	892	653	329	36,8
Bydžovský	11	657	535	156	23,7
Hradecký		757	549	218	28,8
Chrudimský	10	856	662	194	22,6
Klatovský	4	743	570	173	23,2
Kouřimský	8	972	574	398	40,9
Litoměřický	14	1028	901	127	12,3
Plzeňský	8	816	462	354	43,3
Prácheňský	12	1204	707	497	41,2
Rakovnický	7	655	444	211	32,3
Žatecký	10	505	396	109	21,5

⁵⁹⁾ Přihlédl jsem též k opisům fasí, které pořídil F. A. Soukup; opisy uloženy v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze.

Tato tabulka, i když neúplná, podává zajímavý obraz o hustotě škol a dokresluje čísla o celkové situaci školství v jednotlivých krajích. Počet městských hlavních škol byl vcelku přímo závislý na celkovém počtu měst v příslušném kraji. Cenné jsou ale údaje o poměru obcí, které byly úředně přiškoleny k určité škole k obcím nepřiškoleným, to znamená k obcím, které byly většinou příliš vzdálené od místa školy a jejichž děti nemohly z tohoto důvodu navštěvovat školu. Celkově byla situace v Čechách poměrně dosti příznivá, pouze asi čtvrtina obcí nepatřila vůbec k žádnému školnímu obvodu (zhruba to bylo 30 % vsí a osad).⁶⁰⁾

V rozložení škol byly mezi kraji značné rozdíly, opět se projevuje velký hospodářský, sociální a kulturní předstih zvláště Litoměřického kraje a dalších severovýchodních a severozápadních krajů před oblastmi ve středních a v jižních Čechách. Pořadí krajů podle největší přiškolenosti je následující: Litoměřický (11 % vsí nepřiškolených), Žatecký 21,5 %, Bydžovský 22 %, Chrudimský a Klatovský 23 %, Hradecký 29 %, dále jsou kraje s 30—40 % neškolených obcí (Rakovnicko 35, Budějovicko 36,5, Prácheňsko 41, Kouřimsko a Plzeňsko 44). I když vezmeme v úvahu různou velikost obcí a některé další okolnosti (nestejná hodnota statistického materiálu, chyby vzniklé při soupisech apod.), jsou i tato čísla velmi instruktivním dokladem o nerovnoměrnosti rozvoje školství v našich zemích.

I v rámci jednoho kraje byla přirozeně různá hustota škol. Rozdíly byly dány už geograficko-hospodářskými podmínkami; tak třeba v Prácheňském kraji byla jiná situace v nížinném Písecku než v podhůří Šumavy, nebo v Plzeňském kraji byla podstatně hustší síť škol na vlastním Plzeňsku než na Tachovsku apod. Tyto krajinné a hospodářské poměry však nebyly jedinou a mnohdy ani ne hlavní příčinou různého stupně rozvoje školství. Často působily mnohem více jiné momenty, spíše subjektivní povahy. Velkou úlohu hrál postoj vrchnosti, její zájem či nezájem o školství, práce a úroveň duchovenstva, které znamenalo mnoho v tomto vývoji, a podobné motivy.

Celý vývoj školství na konci 18. století názorně dosvědčuje, že spojily-li se všechny společenské složky v určité oblasti nebo panství (tj. státní orgány, vrchnost, duchovenstvo, učitelé a obce), dosáhl stav školství poměrně rychle značného stupně rozvoje. Jako doklad by bylo možno uvést několik příkladů, např. v Boleslavském kraji na clam-gallasovském panství Frýdlant bylo kolem r. 1790 23 škol (tj. 9,9 % z celkového počtu v kraji)⁶¹⁾ a na zhruba stejně velikých panstvích v úrodném kraji jako

⁶⁰⁾ Kraje, pro něž nemáme údaje, by nejspíše toto procento ještě snížily, hlavně kraj Boleslavský, Čáslavský a Loketský.

⁶¹⁾ V. Letošník, cit. d., s. 224, příl. I.

jsou Poděbrady bylo jen 8 škol a na mělnickém panství 16 škol.⁶²⁾ K důkladnému rozboru rozvoje školství by bylo ovšem nutno znát lépe a podrobněji hospodářský, sociální, populační a kulturní vývoj a situaci v určitých krajích i na panstvích.

Všechny uvedené faktory se odrazily na školní docházce i na sociálním a společenském postavení učitelů i na stavu a vybavenosti škol. Přivést pokud možno všechny děti do škol a zlepšit školní docházku, to bylo cílem snahy státních úřadů i jednotlivců z řad učitelů a duchovních již před rokem 1775.⁶³⁾ Všeobecný školský zákon a další zákonná opatření daly k realizaci tohoto programu zákonné prostředky tím, že byla školní docházka prohlášena za povinnou a vrchnostem, obcím i soukromníkům bylo ukládáno dbát o pravidelnou školní docházku. K plnému prosazení těchto opatření bylo ovšem třeba dlouhé cílevědomé práce přesvědčovací. Hlavním problémem byla pravidelná školní docházka, zvláště na venkově děti pomáhaly při polních pracích, pásly dobytek a byly posílány do služeb. Kindermann upozorňoval stále podřízené komisaře a úřady na tuto skutečnost.⁶⁴⁾ Učitelé se však potýkali s nepochopením a nepřístupností části venkovského obyvatelstva.⁶⁵⁾ Přestože se nepodařilo nikdy tento nedostatek zcela odstranit, bylo dosaženo i při řešení tohoto stavu značného pokroku. Svědčí o tom opět školní fase z devadesátých let, pro neúplnost dat o počtu dětí a docházce v některých svazcích nelze sice sestavit celkové tabulky, ale pro více než polovinu krajů je to možno přehledně vyčíslit.

Kraj	Všechny děti školou povinné	Chodící	Nechodící	Tj. %
		do školy		
Berounský	10 455	6 192	4 263	40,7
Boleslavský	35 763	21 124	14 639	40,8
Budějovický	14 728	9 270	5 458	37
Bydžovský	25 525	17 930	7 595	29,3
Čáslavský	17 694	10 830	6 841	37,7
Chrudimský	26 750	16 014	5 762	21,5
Klatovský	21 062	15 346	5 716	27
Litoměřický	33 818	26 763	7 055	20,8
Loketský	9 544	6 660	2 844	28,7
Plzeňský	14 669	10 955	3 714	25

Při porovnávání těchto počtů je třeba počítat s jistým zkreslením, v některých případech není totiž jisto, zda jde o všechny děti v kraji školou povinné, nebo zda jsou to jen děti z příškolených míst. Chyby mohou být způsobeny i nespolehlivostí statistického materiálu, který došel ze škol a panství.

Proto je třeba brát tyto údaje spíše jen jako relace mezi jednotlivými kraji.⁶⁶⁾ Po tom všem, co zde již bylo řečeno o krajových rozdílech a zvláštěnostech, nepřekvapuje ani, že nejlepší docházka byla v Litoměřickém kraji, jen 20 % dětí nenavštěvujících školu, dále v Chrudimském kraji 22 % a v Plzeňském 25 %. Z ostatních krajů relativně dobrou docházku vykazují kraje Bydžov, Klatovy a Locket a jen průměrnou Berounsko, Boleslavsko, Budějovicko a Čáslavsko.

I absolutně jsou uvedené statistiky celkem jasným dokladem, jak se v tomto období školní docházka zlepšila a jak valná většina dětí pravidelně navštěvovala školu. Tím se pochopitelně muselo též zvýšit všeobecné vzdělání a úroveň všeho lidu. Úroveň vzdělání a zájem o školu vůbec byly závislé především na vzdělání, pedagogických schopnostech a práci učitelů. Na základě studovaného materiálu nelze tuto otázku blíže sledovat a bude proto nutné zabývat se jí za pomoci jiného materiálu a v poněkud jiných souvislostech.

Školní fase 1790—1798 poskytují však hojnost dokladů k sociálnímu postavení učitelů. Všechny fase obsahují totiž údaje o platech učitelů a školních pomocníků všech škol. Tento materiál nemá rovněž absolutní hodnotu, nezachycuje všechny vedlejší platy, naturální dávky a požitky, které měli učitelé. Přesto však jsou tyto údaje, zejména pokud jde o jejich četnost a poměrnou přesnost, dobrým statistickým materiálem. Základní učitelské platy obsažené ve fasích je možno rozvrhnout do čtyř skupin, pod 70 zl. ročně, 70—100 zl., 100—130 zl. a přes 130 zl.

Jak jsem již upozornil, nelze tyto údaje brát absolutně; předně jde o platy a přirozenou snahou učitelů bylo přiznávat příjmy co nejnižší; i když byla přiznání kontrolována úřady a ověřována zástupci vrchností a obcí, nelze určité snížení vyloučit. Učitelé měli ještě vedlejší příjmy, hlavně za provozování hudby a za některé veřejné a soukromé služby.⁶⁷⁾

62) Podobné rozdíly byly např. i na jihočeských schwarzenberských panstvích, na panství Hluboká bylo 9 škol na 111 obcí, na třeboňském 19 škol pro 95 vsí.

63) J. Hanzal, cit. d., s. 79—80.

64) Instrukce pro školní dozorce, SÚA, ČG, S, 1784—1795.

65) Mnoho dokladů se nalezne např. v zajímavém a cenném deníku rožmitálského kantora a známého skladatele Jakuba Jana Ryby, vyd. J. Němeček, Školní deníky J. J. Ryby, Praha 1957.

66) Záleželo na hlášení učitelů, zda zařazovali žáky chodící nepravidelně nebo jen v určitou roční dobu mezi žáky školu navštěvující nebo nenavštěvující.

67) Podobná situace vyplynula i z rozboru fasí 1772—1775.

Není pochyby o tom, že kantorské povolání patřilo i v této době, podobně jako dříve, mezi chudší, málo výnosné zaměstnání. Státní úřady pokládaly za průměrný plat nutný k slušnému živobytí roční příjem 130 zl. Průměrný učitelský plat byl ve většině krajů více než 130 zl. nebo kolem této částky (výjimkou bylo podle fasí jen Rakovnicko a Prácheňsko, kde

Kraj	Pod 70 zl.	70—100	100—130	Přes 130 zl.
Berounský	5	8	14	86
Boleslavský	7	23	26	164
Budějovický		17		63
Bydžovský		19	56	128
Čáslavský		33	24	93
Hradecký		47	46	130
Chrudimský		42	70	102
Klatovský	2	8	19	107
Kouřimský		57	67	76
Litoměřický	3	17	80	192
Loketský	6	6	35	67
Plzeňský	24	16	36	91
Prácheňský	22	40	73	83
Rakovnický	3	15		72
Táborský		31	34	68
Žatecký	11	41	47	97

byl průměr o něco nižší). Nižší příjmy než 70 zl. mělo jen velmi málo učitelů, obvykle měli takové platy jen pomocníci. V rozhraní 70—130 zl. se pohybovala valná část všech učitelských platů.

V rozvržení výše platů byly ovšem značné rozdíly, byly diference mezi platy učitelů hlavních škol a triviálních škol a mezi jednotlivými učitelskými kategoriemi (tj. mezi řediteli, učiteli, pomocníky a industriálními učitelkami). V Plzeňském kraji byl např. tento stav:

Hlavní škola	průměrný plat	180 zl.
Městské školy	průměrný plat	170 zl.
Triviální školy	průměrný plat	122 zl.

Z toho ovšem plat ředitele na hlavní škole v Plzni činil 313 zl. 48 kr. a plat pomocníka 71 zl. 35 kr.⁶⁸⁾ V hrubém průměru se platy ředitelů hlavních škol pohybovaly v rozmezí 300—400 zl., příjmy učitelů mezi 200 až 250 zl. a platy pomocníků pod 100 zl. Byly ovšem školy, na nichž byly platy dosti vysoko nad touto úrovní nebo hluboko pod ní (např. učitel ve Varnsdorfu v Litoměřickém kraji měl plat 488 zl. 46 kr. a učitel ve vsi Chrast, panství Orlík 26 zl. 8 kr. apod.).

Ve srovnání s učitelskými platy z let 1772—1775 došlo za 20 let k značnému vzrůstu učitelských platů, v celkovém hrubém průměru u učitelů městských škol činí vzestup asi 80—100 zl., u vesnických učitelů kolem 50 zl. Ještě mnohem větší zvýšení nastalo v platech ředitelů hlavních a městských škol, zde však šlo o zcela novou kategorii, která vznikla po vydání školského zákona a odpovídali jí nejspíše rektori městských škol ve starším období.⁶⁹⁾

Ve školních fasích však nejsou uvedeni všichni školní pomocníci, chybí soukromí pomocníci, které platili sami ředitelé a učitelé ze svého platu. Jejich existence je někdy přímo doložena, např. v Hradeckém kraji zaměstnávalo pět učitelů městských škol své pomocníky, není ovšem uvedeno, kolik jim platili.⁷⁰⁾

Dalším statistickým materiálem, který školní fase poskytují a který jsem v několika krajích sledoval, je podíl jednotlivých společenských a právních složek na vytváření důchodů škol. Důchody všech nižších škol byly vytvářeny těmito finančními položkami: výnosy ze školních pozemků; desátky, úroky a nadace; příspěvky kostelů a církevních institucí; příspěvky vrchností; veřejné fondy; platy obcí.⁷¹⁾

Nejvyšší položku v příjmech škol všech krajů tvoří peníze od obcí, které se pohybovaly v rozmezí 58—72 %. Tyto důchody jsou z větší části — zhruba z dvou třetin za školné od rodičů — a asi z jedné třetiny jsou to příspěvky obcí na školy. To znamená, že přibližně z 45—50 % udržovalo učitele a školy samo ovyvateľstvo, které — s výjimkou chudých

⁶⁸⁾ V plzeňské hlavní škole byly takovéto platy: ředitel 313 zl. 48 kr., 1. učitel 278 zl. 29 kr., 2. učitel i 3. učitel 228 zl. 39 kr., učitel na dívčím oddělení 122 zl., 27 kr., pomocník 71 zl. 35 kr. 1. industriální učitelka 125 zl. 33 kr., 2. industriální učitelka 80 zl. 39 kr.

⁶⁹⁾ J. Hanzal, cit. d.

⁷⁰⁾ Byly to školy: Borohrádek plat 146 zl. 30 kr. dětí 160
 Dobruška 413 „ 35 „ „ 383
 Hoříněves 307 „ 39 „ „ 304
 Králíky 411 „ 10 „ „ 210
 Týniště 196 „ 48 „ „ 150

⁷¹⁾ Podávám zaokrouhlená čísla.

vrstev — platilo školné za děti navštěvující školu.⁷²⁾ Daleko za těmito příjmy následují příspěvky vrchností, nejvyšší jsou v Berounském kraji 24 % a nejnižší v Prácheňském kraji 4 %. Tyto příjmy jsou vyjádřeny v penězích, ale ve skutečnosti to byly vesměs naturální dávky a požitky (obilí, dříví a pivo), které dávaly vrchnostenské úřady učitelům na pan-

Kraj	Pozemky	%	Desátky, úroky	%	Kostely	%	Vrchnosti	%	Věř. fondy	%	Obce	%
Berounský	257	2	138	1	2491	16	3776	24	1017	8	77 025	58
Čáslavský	588	3	746	4	2250	11	2320	11	1770	8	12 066	63
Chrudimský	346	1	513	2	1092	4	2538	9	3548	12	21 780	72
Plzeňský	730	3	754	3	2565	11	2560	11	960	4	15 590	70
Prácheňský	280	1	2234	9	2132	8	1103	4	2383	8	17 044	68
Táborský			1114	7	1304	7	1552	9	1873	10	12 268	66

stvích. Další příjmovou položkou byla štola od farních úřadů, většinou za provozování kostelní hudby a zpěvu. Tyto platy byly nejvyšší v Berounském kraji (16 %) a Čáslavském a Plzeňském kraji (11 %). Přibližně stejně velké byly příspěvky z veřejných prostředků. Nejmenší součástí učitelových platů byly příjmy z pozemkové držby, hlavně za pronajatou půdu a úroky, desátky a nadace. Příjmy škol v ostatních krajích měly přibližně stejnou strukturu, jak ukazuje výše uvedená tabulka.

Školní fáze z devadesátých let 18. století, jejichž hlavní údaje jsem se pokusil zachytit v přehledných tabulkách, poskytují ještě některé další detailnější zprávy o školách nebo dílčí údaje, které není možno komplexně statisticky zpracovat. V Čechách byly kromě veřejných škol i zbytky soukromých škol, které státní úřady postupně likvidovaly. Údaje o těchto školách jsou v několika fasích; v Loketském kraji byly takové školy tři, v Litoměřickém dvě, v Plzeňském pět a v Táborském dokonce devět.⁷³⁾

Po vydání tolerančního patentu 1781 byla umožněna i působnost škol nekatolických, evangelických a židovských. Ve fasích jsou doloženy nekatolické školy v těchto krajích: Boleslavsko 2 evangelické, 2 židovské; Čáslavsko — 4 evangelické, 2 židovské; Litomeřicko — 4 židovské; Tá-

⁷²⁾ Výše poplatku byla nestejně vysoká, chudé děti byly ve všech krajích od školného osvobozeny, ostatní platily od 1 kr. výše.

⁷³⁾ Soukromé školy byly většinou v chudých zapadlých vsích, kde nebylo možno postavit školu a vydržovat učitele. Na Táborsku byly 2 na jindřichohradeckém panství a 2 na panství Nová Bystřice. Na těchto školách vyučovaly ponejvíce místní síly (krajčí, ševci aj.), ovládající obvykle jen čtení, psaní a jednoduché počty.

borsko — 1 židovská; Bydžovsko — 6 evangelických; Kouřimsko — 2 evangelické, 2 židovské; Rakovnicko — 2 evangelické, 1 židovská.

Zajímavým faktem, které by bylo možno do určité míry zpracovat statisticky, je forma podpisů obecních rychtářů a konšelů v statistických hlášeních škol. Bylo by možno zjistit vzájemný poměr skutečných podpisů a křížků místo jmen. I tento jev názorně dokresluje nestejnou kulturní vyspělost v českých krajích; zatímco v Litoměřickém kraji se křížky místo podpisů vůbec nenacházejí, velmi řídké se vyskytují na Hradecku, Boleslavsku a Bydžovsku, v jihočeských krajích v Prácheňsku a Budějovicku se objevují tři křížky místo podpisů poměrně velmi často.

Hodnotíme-li údaje školských fasí z konce 18. století a porovnáváme-li je s předchozími elaboráty, ukazuje se zřetelně, jak velkému pokroku na poli obecného školství a lidové osvěty došlo na konci 18. století. České školství se svým počtem a kvalitou dostalo bezesporu na první místo v habsburské monarchii a může být bez obav srovnáváno i se školstvím evropským. Těchto úspěchů si byli zčásti vědomi už i současníci. Když hodnotil např. roku 1798 krajský školní komisař R. I. Wilfling ve svém Kalendáři desetiletí 1788—1798, uvedl tyto výsledky školské práce:⁷⁴⁾ založení 483 nových škol v místech, kde předtím žádné školy neexistovaly, postavení 840 zcela nových budov, opravy a vybavení 802 škol, zvýšení počtu tříd v městských školách, zvýšení počtu školáků o 89 262 dětí (což se zdá být ovšem poněkdu přehnané), vyškolení 2000 nových učitelů,⁷⁵⁾ vzrůst industriálních škol na 500, vyučování němčiny na více než 600 školách, čímž prý však neutrpěla znalost české mateřské řeči, pokrok v pěstování zpěvu a zavedení výtvarné výchovy na 21 městských školách, založení knihoven pro učitele a větší žáky v 28 školách a vybavení 30 hlavních a městských škol kabinety a novými přístroji. Přestože jsou některé číselné údaje poněkud nadnesené, jsou vcelku věrohodné, jak ukazují údaje rozebraných školních fasí.

Jak dokázal rozbor hlavních údajů těchto fasí, dosáhlo nižší školství v českých krajích značného kvantitativního i kvalitativního stupně rozvoje. Ve srovnání se stavem před rokem 1775 se podstatně zvýšil počet škol i učitelů a rozmnožily se i finanční prostředky na školství; zlepšila se též školní docházka a většina dětí všech společenských vrstev dostala možnost získat aspoň základní vzdělání. V úrovni jednotlivých krajů zůstal ovšem i nadále značný rozdíl mezi průmyslovými krajemi severních,

⁷⁴⁾ I. R. Wilfling, cit. d., s. 197—207 („Kurze Darstellung des während der letzten 10 Jahren bei dem hierländigen Nationalschulinstitute bewirkten Guten“).

⁷⁵⁾ I když se autor odvolává na krajské úřady a školní komisaře a děkuje jim za materiál a informace, jsou některá čísla nadnesena. O nepřesnosti čísel svědčí jejich zaokrouhlování na stovky a tisíce.

severozápadních a severovýchodních Čech proti většině oblastí ve středních a jižních Čechách.

Z důležitějších otázek souvisejících s dějinami nižšího školství jsem se nezabýval národnostními poměry ve školách a vlivy nižšího školství na vyšší a naopak. Stejně tak nebylo možno podat všestranný obraz společenského, kulturního a národně buditelského působení učitelů v soudobé společnosti. Všem těmto problémům bude třeba věnovat ještě náležitou pozornost.

DIE ENTWICKLUNG DES VOLKSSCHULWESENS IN BÖHMEN AM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

JOSEF HANZAL

Die Entwicklung des tschechischen Schulwesens im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts stellt eine wichtige Voraussetzung für die Verbreitung der allgemeinen Bildung und der Aufklärung des Volkes dar und war eines der unentbehrlichen Bestandteile des Prozesses der nationalen Wiedergeburt. Zu einer wichtigen Etappe in der Entwicklung der Schulpolitik wurde das um das Jahresende 1774 herausgegebene Allgemeine Schulgesetz, welches als eines der ersten in Europa den Schulbesuch gesetzlich einführte und grundlegend zu einer Verbesserung des Standes des Schulwesens beitrug.

Zu einer Realisation aller Grundzüge dieses Gesetzes war aber eine lange und aufopfernde Arbeit der neugebildeten Schulämter notwendig, vor allem aber war es nötig fähige Lehrer zu erziehen und das Interesse der Geistigkeit und der Herrschaften zu gewinnen. Für die Entwicklung in Böhmen wurde zu einem grossen Vorteil, dass ein so gebildeter und erfahrener Pedagog wie Ferdinand Kindermann von Schulstein an die Spitze der Landesschulkommission gestellt wurde. Eine kurze Analyse des Wirkens von Kindermann hat bewiesen, dass das tschechische Schulwesen in einer verhältnismässig kurzen Zeit bedeutende Fortschritte erzielen konnte. Es wurde eine Musterhafte Normalschule in Prag aufgebaut, die eine Reihe neuer Lehrer ausbildete, in eigener Auflage Lehrbücher und wissenschaftliche und populäre Werke veröffentlichte, von welchen fasst die Hälfte in tschechischer Sprache gedruckt wurde. Das Hauptlebenswerk Kindermanns war die Bildung eines industrialen Schulwesens, welches der Jugend eine Grundbildung und wichtige Kenntnisse und praktische Erfahrungen auf industriellem und landwirtschaftlichem Gebiete übergab. Diese Schulen, trotz ihrer manchen negativen pädagogischen Züge bedeuteten, einen erheblichen Beitrag und halfen die schwere soziale Situation eines Teiles der ärmeren Bevölkerung zu lösen.

Den Stand des tschechischen Schulwesens am Ende des 18. Jahrhunderts dokumentieren sehr überzeugend und genau die Schulfassungen der Jahre 1790—98, die in allen 16 böhmischen Kreisen verfertigt wurden und die wertvolle statistische Angaben über das Schulwesen enthalten. Eine Analyse dieser Fassungen gibt uns überzeugende Beweise über die bedeutsame Entwicklung des Schulwesens und spiegelt auch die grossen Unterschiede zwischen den einzelnen böhmischen Kreisen wieder. Die Zahl aller Schulen die gegenüber dem Jahre 1775 um mehr als zweieinhalbmals (im Jahre 1798 gab es in Böhmen 2598 Schulen). Das Schulnetz war aber nicht in allen Kreisen gleich dicht und wies bedeutende Unterschiede auf. Die nord- und ostböhmischen Kreise hatten ein weit dichteres Schulnetz als die süd- und mittelböhmischen Bezirke. Diese Tatsache ist auch an der Zahl der Gemeinden ersichtlich, die von amteswegen an eine gewisse Schule gebunden (beigeschult) wurden, so z. B. gehörten im Kreis

Litoměřice nur 11% aller Gemeinden zu keiner Schule, in manchen mittel- und süd-böhmischen Kreisen waren es aber mehr als 40% aller Gemeinden. Eine ähnliche Situation bestand auch im Schulbesuch selbst (im Bezirk Litoměřice gingen nur 20% der Jugendlichen nicht zur Schule).

Es bessert sich auch, hauptsächlich in den Städten die soziale Lage der Lehrer, gleichzeitig vergrösserten sich aber die Gehaltsunterschiede der Lehrer, Direktoren und Schulgehilfen. Die finanzielle Deckung der Lehrergehälter und die Unterrichtskosten wurden hauptsächlich gewonnen durch Gemeindebeiträge und Schulgelder, welche von allen vermögenden Kindern erhoben wurden.

Die Studie über die Entwicklung des Volksschulwesens konnte natürlich nicht restlos die ganze Problematik erschöpfen, es war z. B. nicht möglich die komplizierten Nationalitätenverhältnisse im Schulwesen und das gesamte pädagogische Wirken der Schulen darzulegen. Es ist daher notwendig, diesen Fragen auch weiterhin Aufmerksamkeit zu widmen.

GRATULAČNÍ SBORNÍKY K BAKALÁŘSKÝM A MAGISTERSKÝM
PROMOCÍM V 16. A 17. STOLETÍGRATULATIONSGEDICHTE ZU DEN PROMOTIONEN
DER BACCALAUREI UND MAGISTRI
IM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

JAN MARTÍNEK

Zvyk veřejně oslavovat universitní promoce je tak starý, jako universita sama, forma těchto oslav se však v průběhu staletí měnila. V době rozkvětu knihtisku a mimořádného kvantitativního růstu latinské literatury v druhé polovině 16. stol. se začaly k těmto příležitostem vydávat tištěné blahopřejné sborníky příspěvků většího počtu autorů, určené zpravidla společně všem, kdo určitého dne dosáhli akademické hodnosti.¹⁾ O těchto sbornících zde chceme pojednat.

Od čtyřicátých let 16. stol. se při pražské universitě začal vytvářet okruh profesorů, pokročilejších studentů a vzdělaných příznivců university, zpravidla jejich absolventů, který sledoval vedle vědeckých a pedagogických cílů také cíle literární. K prvním společným projevům příslušníků tohoto okruhu patří gratulační sborníky, vydané na počest panovníků, zejména při příležitosti jejich příjezdu do Prahy nebo korunovace. Na titulních listech některých takových sborníků byl universitní původ výslovně vyjádřen slovy: *Ex academia Pragensi, nomine academiae Pragensis, ab aliquot cultoribus poetices in academia Pragensi.*²⁾ V ně-

1) Srov. Listy filologické 83 (1960), str. 130 a pozn. 13.

2) Tak tomu bylo u tisků, vydaných r. 1558, 1567 a 1575 na počest Ferdinanda I. a Maxmiliána II. Srov. A. Truhlář, Rukověť k písemnictví humanistickému, Praha 1908, str. 238 n.

kterých případech není uvedeno místo vzniku, ale jména autorů jednotlivých příspěvků ukazují na universitní okruh.

Od básní na oslavu panovníků, které měly bezpochyby získat vysokému učení jejich přízeň, obrátili spisovatelé, sdružení kolem university, v poslední čtvrtině 16. stol. svou pozornost k událostem, které souvisely s životem university mnohem těsněji, totiž k bakalářským a magisterským promócím. Ani zde nebylo jediným účelem blahopřání promovaným, nýbrž také zdůraznění pedagogických zásluh university. Sborníky, vydávané na počest panovníků, nezanikly ani potom, ale jsou ve srovnání s gratulacemi k promócím zastoupeny jen nepatrně.

Vydávání blahopřejných sborníků uvedeného zaměření nebylo speciální pražské university. Podobné publikace bychom našli i mezi tištěnou produkcí zahraniční.³⁾ V českých zemích mimo Prahu máme doloženo pět takových sborníků, týkajících se olomoucké university, z nichž časově první (z r. 1580) je o tři roky starší než první známý gratulační sborník, týkající se Karlovy akademie. Dne 5. 1. 1581 je datována kolektivní gratulace k bakalářské promoci *in Caesareo Societ. Iesu collegio Pragae.*⁴⁾ Z toho je vidět, že na katolických školách se ujal zvyk vydávat tyto blahopřejné verše dříve než na Karlově universitě, kde však v průběhu času dosáhl největšího rozšíření.

Pět zmíněných olomouckých sborníků je datováno: 15. 10. 1580, 7. 10. 1597, 8. 6. 1598, 22. 4. 1603, 2. 5. 1605, z posledních patnácti předbělohorských let neznáme zatím žádnou publikaci tohoto druhu, vydanou v Olomouci. Z pražské koleje známe 16 sborníků, z nichž 15 pochází z třicítiletého období 1581—1610 a pouze jediný (1614) z desítiletého období předbělohorského. Na pražské akademii naopak počet gratulačních sborníků k promócím nepřetržitě stoupá až do bělohorské katastrofy, jak ukazuje tabulka:

Léta	Počet sborníků k promócím		
	bakalářským	magisterským	celkem
1583—1590	7	—	7
1591—1600	14	3	17
1601—1610	22	4	26
1611—1620	21	11	32
Celkem	64	18	82

V osmdesátých letech 16. stol. byly vydávány sborníky jen k některým bakalářským promócím a magisterských promócí nebylo touto literární formou vzpomenuo vůbec, v dalších desítiletích se však již zcela zře-

3) Srov. tisk *Carmina gratulatoria... Ingotstadii... 1589*, Strahov. kn. FK V 10 přív. 21.

4) Název tisku zní *Poema gratulatorium* (Strahov. kn. FK IV 28 přív. 8).

telně projevuje snaha oslavit sborníkem každou bakalářskou i magisterskou promoci. To je zvláště dobře patrné, srovnáme-li údaje o počtu promovaných na titulních listech publikací, vydaných k magisterským promociím za jednotlivá léta období 1596—1617, s údaji, které uvádí F. Šmahel a M. Truc v článku Studie k dějinám university Karlovy v letech 1433—1622, otištěném r. 1963 v tomto sborníku (IV 2, str. 47), ve sloupci MP. Jestliže je naopak údaj o počtu promovaných bakalářů za jednotlivá léta třicetiletého předbělohorského období v ojedinelých případech v předchozím sloupci uvedené tabulky (BP) o něco vyšší, než jaký máme pro ten který rok doložen z titulních listů blahopřejných publikací, není to nutně svědectvím, že sborník nebyl vydán, nýbrž spíše, že se nedochoval.⁵⁾ K bakalářské promoci 13. 8. 1601 byly vydány dva paralelní sborníky, skládající se z příspěvků různých autorů, při čemž není žádný autor zastoupen zároveň v obou sbornících. Na katolických universitách bylo vydání několika publikací k téže promoci běžné.⁶⁾

Rozsah sborníků byl v průměru nevelký. V té věci se tyto publikace shodovaly s ostatními druhy příležitostné literární tvorby 16. a 17. stol. V průběhu času se ovšem i v tomto ohledu projevil určité změny. Vcelku je možno říci, že se zdokonalováním knihtisku a vzrůstem zájmu o humanistickou literaturu docházelo k pozvolnému zvětšování rozsahu těchto gratulačních sborníků. Kolektivní blahopřání k promoci desíti bakalářů 26. 6. 1585 je jednolist,⁷⁾ kdežto poslední předbělohorský sborník, který známe, vydaný k bakalářské promoci 29 absolventů dne 1. 9. 1620, má čtyři archy in 4°, tedy 16 listů.⁸⁾ Nikdy však nebyl překročen rozsah, přípustný pro příležitostnou publikaci, která měla být podle tehdejších zvyklostí odevzdána adresátovi resp. adresátům při slavnostní příležitosti, jíž se týkala.

Uspořádání sborníků bylo celkem stereotypní. Jádrem tvořila latinská, zřídka řecká nebo česká a ojedinele hebrejská veršovaná blahopřání různých autorů. Průměrný rozsah příspěvku byl půl stránky, několikastránkový hlavní příspěvek však nebyl příliš vzácnou výjimkou. Příspěvky byly řazeny podle postavení a hodnosti autorů. Na prvním místě byly zpravidla příspěvky universitních profesorů, pak universitních mistrů, jejichž působišť bylo mimo akademickou půdu, dále ostatních absolventů a příznivců university a konečně studentů. Redigujícím autorem, jehož jméno nebyvalo výslovně vyznačeno, byl zpravidla některý universitní

⁵⁾ O rozsahu ztrát humanistických tisků viz Listy filologické 83 (1960), str. 273.

⁶⁾ V Praze se tak stalo r. 1606 (3 paralelní sborníky k promoci), 17. 4. 1608 (4 sborníky) a 1610 (2 sborníky).

⁷⁾ Strahovská kn., sborník Dobřenského, přív. 295.

⁸⁾ Kn. Nár. m. v Praze, sign. 57 B 41 přív. 5. Srov. Listy filologické 83 (1960), str. 325 n. Podle rukopisných údajů K. Hrdiny je exemplář též ve Wittenberku, Lutherhalle.

profesor. Stereotypnost je patrná i v tvorbě titulů, udávajících zpravidla druh promoce (bakalářská, magisterská), počet promovaných, jméno promotorovo, místo a datum konání promoce. Všechny ostatní části sborníků, zejména prozaické pozvání veřejnosti k promoci, jména kandidátů, názvy jejich bakalářských a magisterských disputací (ve formě otázek) je nutno považovat za nepodstatnou, proměnlivou složku. U starších sborníků většinou zastoupeny nebyly a teprve v 17. stol. se jejich otiskování stávalo běžným.

Obsah veršů je z velké části konvenční. S oblibou se líčí dosažení akademické hodnosti alegoricky jako vítězství v zápase s personifikovaným barbarstvím. Ve značné míře je užito motivů ze starověkých bájí. V oblibě byly také etymologické hříčky se jmény promovaných bakalářů stejně jako verše na anagramy, utvořené z jejich jmen.⁹⁾ Běžnou součástí gratulačních básní je přání zdaru v budoucím povolání, zejména učitelském.

Vedle těchto konvenčních námětů se však v blahopřejných verších do značné míry uplatňují takové prvky, které mají význam pro historické zkoumání, zvláště pokud jde o oblast universitních studií, i pro poznání názorů a smýšlení významných představitelů této instituce. Časté jsou úvahy o významu studií, o příčinách jejich úpadku, stížnosti na pohrdání vzdělanými lidmi a rady, jak zlepšit postavení akademie a jejich absolventů. Některé exkursy se týkají dějin university. Zvláště často je vzpomínáno jejího zakladatele, jejích významných učitelů, zejména M. Jana Husa. Vzpomínky na husitské období bývají nezřídka spojeny s náboženskými úvahami a s protikatolickými, zejména protipapežskými invektivami. Také pozdějším dějinám university je věnována pozornost. Neschází ani zmínky o předchozí generaci universitních profesorů, spojené zpravidla s oceněním jejich učitelské činnosti. Řada projevů komentuje soudobé politické a vojenské události a všímá si i náboženských otázek. Aktuální charakter dávají některým příspěvkům také polemiky proti literárním odpůrcům. Středem zájmu je pochopitelně i venkovské školství, spojené s universitou pevnými svazky. Příspěvky jsou někdy také zdrojem informací o jednotlivcích, zejména o autorech a o promovaných absolventech, o jejichž životě se leckdy z gratulací dovídáme více než z universitních zápisů. Aktuální narážky se neuplatňují jen ve verších, nýbrž také v prozaických pozváních k promoci, otištěných v úvodu.

Věcností obsahu vynikají gratulační sborníky pražské akademie nad podobnými publikacemi katolických universit, napsanými spíše k cvičným

⁹⁾ O těchto literárních útvarech viz Zprávy Jednoty klasických filologů 7 (1965), str. 10 n.

než literárním účelům a zaměřenými v důsledku toho především na formální efekt.¹⁰⁾ I zde platí ovšem určité výjimky.¹¹⁾

Všeobecnou charakteristiku universitních gratulačních sborníků doplníme konkrétním příkladem. Jako ukázkou jsme zvolili sborník k bakalářské promoci 1. 9. 1620.¹²⁾ Titul tohoto tisku o 16 foliích zní:

Gratulationes ... XXIX iuvenibus prima philosophiae laurae in antiquissima Bohemorum, quae Pragae est, academia per ... M. Iacobum Ziabonium, professorem physicum ac p. t. facultatis philosophicae ... decanum, 1. Septemb. 1620 ... insignitis a patribus, fratribus et amicis ... decantatae. Pragae typis Pauli Sessii, typographi academici.

Na rubu titulního listu začíná pod nadpisem *Nomina et quaestiones candidatorum* výčet jmen 29 promováných bakalářů a titulů jejich disputací:

1. *Venceslaus Veverinus a Granichfeld Cuttenus*
(*In militia utrum magis audacia quam fortitudo requiratur?*)
2. *Carolus Schultissius de Felsdorf Cuttenus*
(*An princeps non minus se esse hominem quam praesse homini meminisse debeat?*)
3. *Iohannes Nysselus Milivenus*
(*Mercenarii milites num fortes?*)
4. *Iohannes Colussius Piscenus*
(*An latus principis augustum augusti circumstare debeant consilarii?*) ...¹³⁾

Dále čteme prozaické pozvání veřejnosti k účasti při promoci, sepsané od děkana fakulty M. Jakuba Žabonia:

Miraberis sine dubio, L(ector) C(andidate), quod inter tot Martis insani strepitus et crepitus, inter tot osores liberalium artium, inter tot Catilinaras machinationes proditioesque academia nostra caput erigere et quasi iubilaeum in promotione candidatorum celebrare audeat, cum vero verius sit illud ut antiquum, ita usitatum inter arma leges et studia silere debere ...

Děkan vyjadřuje dále radost nad tím, že uprostřed války je možno ve školách nerušeně pracovat, a zdůvodňuje nutnost zkoušek. Konstatuje, že se jim 29 kandidátů s úspěchem podrobilo a zve k hojně účasti na promoci.

Po děkanově pozvání následuje 24 veršovaných příspěvků od 23 různých autorů. Petr Fradelius přispěl do tohoto sborníku dvakrát. Všimneme si především těch veršů, které po obsahové stránce vynikají nad obecný průměr a vymykají se z rámce konvenčnosti.

První příspěvek pochází od prorektora akademie Jiřího Šultyse z Felsdorfu. Jeho obsah je asi tento: Zatímco Čechové bojují za vlast proti

10) Srov. Zprávy. Jednoty klasických filologů 5 (1963), str. 32.

11) A. Truhlář, Rukověť, str. 251 (9. 5. 1602).

12) Údaje o něm jsou v pozn. 8.

13) Podobného druhu je také ostatních 25 disputací.

nepřátelům, vede se na universitě boj proti barbarství. V obou případech bude dosaženo vítězství, nepřátele vlasti očekává porážka a trest. Pesimističtější náladou se vyznačuje druhý, řecky psaný příspěvek M. Jana Campana, v němž se nemluví o naději na vítězství, nýbrž naopak o válečných pohromách, jimiž země trpí. (*Πέρθοντος πολέμου την ήμων πατριδα γαίαν...*) Méně výrazné jsou verše M. Mikuláše Troila. M. Petr Fradelius užil této příležitosti k polemice proti svým literárním odpůrcům. Žádá děkana, aby vyzval též nové bakaláře k literárnímu boji proti nim. M. Daniel Basilius oceňuje — podobně jako autor prozaického úvodu —, že i uprostřed války kvetou studia a v závěru se obrací proti těm, kdo pomlouvají universitu. M. Jiří Berger z Grinberka se obává nejen vnějších válek, nýbrž i nenávisti a odporu k universitě ve vlasti. Vášnivou obžalobou Habsburků, jejich spojenců a vůbec představitelů protireformačních snah je příspěvek Václava Clementa Žebráckého. Doba se mu rezdá vhodnou k oslavám a radovánkám, nýbrž k neúprosnému boji proti nepřátelům země. Výrazným protikatolickým postojem se vyznačuje i skladba M. Jana Sictora Rokycanského, který vidí v nových bakalářích záruku, že se katolictví, které nazývá *foeda superstitio*, nikdy neprobudí ve vlasti k novému životu. Naopak zůstává skladba M. Jana Bastnera, položená mezi Clementovu a Sictorovu, zcela v mezích konvenčnosti. M. Ondřej Stupanus se připojuje k těm přispěvatelům, kteří oceňují rozkvět studií uprostřed války, a vypočítává školy, které posílají pražské universitě nejvíce studentů. Jsou to Kutná Hora, Litoměřice, Žatec, Hradec Králové, kdežto lounská škola je podle autorova tvrzení v úpadku. V závěru vzpomíná Stupanus na svou vlastní promoci u téhož promotora. M. Mikuláš Gelenius Pražský užívá svého příspěvku k invektivě proti nejmenovanému odpůrci náboženství. Příspěvky M. Martina Galli Žlutického, M. Jana Faberia Pacovského a M. Daniela Stolcia Kutnohorského jsou konvenční. Opakem Clementovy vášnivé výzvy k účinnému odboji je téměř pacifistické stanovisko M. Jiřího Meussnera Pražského. Následují věcně málo významné příspěvky M. Floriána Vermilia Strakonického, Jana Krušvice Českobrodského a Floriána Lauterbachia Lounského. Obhajobu university proti nejmenovanému odpůrci obsahuje příspěvek, podepsaný caLCVlus (= Lukáš Cibulovský z Vodňan?). Další přispěvatel Mikuláš Luteola z Kutné Hory si stěžuje na úpadek vážnosti a postavení těch, kdo dosáhli akademické hodnosti. Udělení bakalářského vavřínu nezaručuje učitelé na venkovských školách autoritu, universita však slibuje zavést právem své jurisdikce kázeň a pořádek. Málo obsažné jsou příspěvky Matouše Procopia Stříbrského, Václava Miloty Prostějovského a Jana Salicia ze Starého Města pražského, tehdy rektora michalské školy na Novém Městě. Závěrečný příspěvek, podepsaný M. P. F. S. (= M. Petrus Fradelius Schemnicenus), navazuje svým polemickým tónem na dříve

otištěnou skladbu téhož autora. Fradelius se hájí proti výtce domýšlivosti, ale s patřičným sebevědomím vypočítává evropské země, odkud za ním přicházejí studenti.¹⁴⁾

Je možno říci, že sborník jako celek je významným dokladem o smýšlení universitních hodnostářů a jiných vzdělaných lidí, sdružených kolem university, v předvečer bělohorské katastrofy, a může být též zdrojem některých věcných informací. Podobně přispívají i ostatní blahopřejné sborníky tohoto druhu k poznání situace na universitě i smýšlení jejích představitelů v různých časových úsecích neklidného předbělohorského období.

Význam sborníků jakožto historického pramene nespočívá jen v prozaických úvodech a veršovaných příspěvcích. Také údaje o počtu promovaných stejně jako seznamy jejich jmen a disputací mohou korigovat a v některých případech snad i doplnit běžně užívané prameny. Zajímavým způsobem doplňují data, čerpaná z našich sborníků, tabulku citovaného Šmahelova a Trucova článku, zvláště pokud jde o bakalářské a magisterské promoce posledních dvou předbělohorských let. Pro rok 1603 se v tabulce neuvádí žádná bakalářská promoce, ale tituly sborníků ukazují na čtyři promoce (29. 4., 10. 6., 16. 7., 23. 9.), z nichž první se týkala 12 absolventů. Již z tabulky vidíme, že v období 1589—1611 jsou bakalářské promoce doloženy jen v lichých letech, kdežto naopak magisterské promoce jen v letech sudých. Data, čerpaná ze sborníků, tuto zákonitost v konání promoci zcela potvrzují. Navíc doplňují, jak bylo naznačeno, tabulku svědectvím o konání promoci v r. 1603. V důsledku toho můžeme zpřesnit své tvrzení v tom smyslu, že v období 1589—1611 byly konány promoce ve všech lichých letech, ale, jak shodně ukazuje tabulka i sborníky, v žádném roce sudém. Začátek tohoto více než dvacítiletého období bychom mohli posunout ještě o osm let, tedy až k r. 1581, kdyby vytčená zákonitost nebyla porušena dokladem o promoci 10 bakalářů 16. 7. 1586. Tato promoce v tabulce zaznamenána není.¹⁵⁾

Podchycení universitních gratulačních sborníků v bibliografiích a knihovních katalozích se řídí různými zásadami. Jsou registrovány pod prvním slovem titulu, pod prvním podstatným jménem, pod jménem promotorovým nebo pod nějakým uměle vytvořeným názvem jako *Carmina*

14) *Anglia quos mittit, quos ad me Gallia mittit // Teutonicumque solum quos Batavumque salum, // Hungara quos profert, Morava et quos Slesica tellus...*

15) Tyto doplňky nemohou ovšem snížit hodnotu citované práce, podávající s neobyčejnou důkladností a přehledností ucelený pohled na rozsáhlé a významné období universitních dějin (1433—1622). Nově zjištěné číselné údaje nejsou totiž toho charakteru a rozsahu, aby mohly do základu změnit závěry, k nimž došli autoři zmíněné práce rozbořením pramenů dosud známých, nehledíc k tomu, že se doplňky týkají doby necelých čtyřiceti let, tedy pouhé pětiny období, zpracovaného v uvedené studii.

gratulatoria¹⁶⁾ nebo *Academia Pragensis*.¹⁷⁾ Skládají-li se pouze z příspěvků dvou nebo tří autorů, což je ovšem zřídka, mohou být zachyceny také pode jmény těchto autorů. U Zírta jsou registrovány — nikoli ovšem v úplnosti — chronologicky ve výčtu pramenů ke kulturním událostem jednotlivých let.¹⁸⁾

Sborníky jsou zastoupeny v nejrůznějších historických knihovních fondech, zpravidla jako součásti konvolutů. Péči knihovníků obrozenecké doby byla určitá část těchto gratulačních publikací soustředěna v uměleckých konvolutech, jako jsou strahovské (sign. FK V 9, FK V 10).¹⁹⁾ Obsah jednoho z těchto sborníků se zachoval jen v neúplném opise Jana Jeníka z Bratřic,²⁰⁾ kdežto původní tisk je nezvěstný.

V tomto článku jsme věnovali pozornost dílům většího počtu autorů, určeným většímu počtu promovaných bakalářů nebo mistrů. Jsou to nejtýpější projevy humanistického universitního okruhu, které jsou nejtěsněji spojeny se životem na pražské akademii. Vedle nich však existují i jiné tištěné práce literární povahy, které se mohou stát, třeba v menším měřítku, zdrojem historických informací o universitě. Jsou to blahopřání jednotlivce kolektivu promovaných, jako je spis Jiřího Horatia Rychnovského *Onomastica*, vydaný k promoci 12 bakalářů 29. 5. 1609²¹⁾, nebo stejně nazvaný spis Martina Mylia,²²⁾ a blahopřání kolektivu autorů k promoci jednotlivce, jako je sborník k bakalářské promoci Melichara Colidia Solnického,²³⁾ konané 16. 8. 1605, vydaný pod titulem *Προσφώνησις*, nebo sborník, věnovaný 17. 9. 1601 k podobné příležitosti Mikuláši Malleciovi Vranskému (*Φιλόδοξα*).²⁴⁾ Díla těchto naposledy jmenovaných skupin nejsou dosud nikde v úplnosti nebo aspoň z větší části bibliograficky zachycena.

Blahopřejným sborníkům k promoci se do jisté míry podobají publikace, vydané k cestám na zahraniční university (*peregrinationes academicae*).

Věcného obsahu všech uvedených typů publikací nebylo pro dějiny

16) Tak v Truhlářově Rukověti, str. 238, kde ovšem nejsou zachyceny gratulační sborníky všechny. Nejsou tam ani signatury, které ve druhém vydání uvedeny budou.

17) Tak v katalogu strahovské knihovny.

18) Sv. 4, č. 429, 430, 431, 523, 637, 790, 791, 846, 849 atd.

19) Srov. Listy filologické 83 (1960), str. 270 n.

20) Rukopis kn. Nár. m. v Praze V D 6, sv. II, str. 312 n.

21) Brno UK: D M b 5 přív. 76.

22) Strahov. kn., sign. FK IV 28 přív. 28, FK V 9 přív. 35.

23) A. Truhlář - K. Hrdina, Rukověť k písemnictví humanistickému, Praha 1918, str. 391.

24) Strahovská kn. FK V 9 přív. 6.

pražské university dosud téměř vůbec využito. Až bude pořízena jejich důkladná evidence, na níž se pracuje, stanou se vedle rukopisných pramenů a tištěných prozaických spisů toho druhu, jako jsou programy, disputace, universitní vyhlášky a školní řády, významným zdrojem zpráv o této instituci.

GRATULATIONSGEDICHTE ZU DEN PROMOTIONEN
DER BACCALAUREI UND MAGISTRI
IM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

JAN MARTINEK

Wie an vielen anderen europäischen Universitäten, war es auch in Prag während des humanistischen Zeitalters üblich, gedruckte Gratulationsgedichte mehrerer Autoren zu den Promotionen der Baccalaurei und Magistri herauszugeben. Während in den Jahren 1580—1620 beinahe zweihundert solche Sammlungen von Gratulationsgedichten veröffentlicht wurden, hört diese Gewohnheit nach der Schlacht am Weißen Berg (1620) plötzlich auf. Die erhaltenen Gratulationsgedichte sind eine äußerst wichtige Quelle für die Universitätsgeschichte, umso mehr, als die prager Karls-Universität für diesen Zeitabschnitt heute schon keine vollständige Matrikel der Studenten und Promovierten besitzt. Daraus folgt, daß die Namenverzeichnisse und Titel der Disputationen, welche auf der Rückseite des Titelblatts abgedruckt zu werden pflegten, unsere Kenntnisse über den Fortgang der Studien in beträchtlichem Maße ergänzen. Auch der Inhalt einzelner Gedichte ist nicht selten für die Universitätsgeschichte von großer Bedeutung, was am Beispiel der Gratulationssammlung vom 5. September 1620 nachgewiesen wird.

REFERÁTY

Jiří Kejř, Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské, Rozpravy ČSAV 1964, sešit 14, 63 str.

Jedním z důležitých pramenů k vývoji husitského myšlení, ideologie a práva jsou disputace, které se konaly pravidelně na pražské universitě. J. Kejř, jenž se jejich studiem v poslední době zabýval, shrnul rozbor husitských kwestí a kvodlibetů v rozpravě, zkoumající zejména právní názory na stát, církev a společnost. Autor nepodal úplný systém názorů na všechny právní oblasti, protože si byl vědom neúplnosti a komplikovanosti pramenů.

Důležité místo v této literatuře zaujímají disputace o božím zákoně a sprave-

dnosti, úvahy o podstatě církve, papežské moci a duchovenstvu. Některé z názorů, jak ukázal autor, se staly součástí husitských proticírkevních argumentů zvláště v boji proti odpustkům, proti církevnímu jmění a soudnictví).

I když středověku nebyl ještě znám termín stát, zabývala se politická a právní literatura organizací společnosti, formami vlády, pravomocí panovníka apod. Husitské myšlení překračovalo sice některé soudobé názory, ale celým svým vnitřním obsahem zůstávalo na půdě středověku. Autor sice nečiní z výsledků svého studia obecné a ukvapené názory, ale přece jen se zdá, že na některých místech husitské názory na stát, církev a společnost poněkud přeceňuje, respektive přeceňuje míru vlivu některých aka-

demických disputací a názorových střetnutí na společenskou realitu a praxi [např. v partiích o právu vládců na majetek poddaných a ve výkladu o trestu smrti]. Kejř shrnul a právnicky utřídil velký pramenný materiál, objasnil některé problémy dosud nedotčené a naznačil možnosti pro další bádání. V tom spočívá též přínos jeho cenné rozpravy.

J. HZ.

STUDIE O DÍLE A OSOBNOSTI JANA MARKA MARCI

Poslední svazky Sborníku pro dějiny přírodních věd a techniky přinášejí již téměř pravidelně studie *Jiřího Marka* usilující o poznání a zhodnocení díla Jana Marka Marci. Až dosud se autor věnoval především rozboru těch fyzikálních prací našeho nejvýznačnějšího přírodovědce 17. století, které se zabývají optikou. V první ze svých statí otištěné pod názvem *Některé názory Jana Marci v knize „Thaumantias. Liber de arcu coelestis“* (sv. 5. 1960, str. 210—225) osvětluje Markovo (spíše filosofické nežli přírodovědecké) pojetí a chápání několika základních pojmů v obecné části této jeho práce¹). Ke zkoumání vlastního jejího jádra — problémů fyzikální optiky — autor dospěl hned v následujícím článku *Pozorování ohybu světla a barev tenkých vrstev u Jana Marka Marci* (sv. 7, 1962, str. 62—78), v níž dokázal Markovu prioritu při pozorování a popisu těchto jevů. V širší souvislosti se stavem bádání v českých zemích v 1. pol. 17. století (jsou tu zachyceny názory Keplerovy a dále jesuitů Chr. Scheinera, Balt. Konráda a Balt. M. Haněla) pak autor konfrontuje přínos Markův ve studii *První zprávy o pozorování ohybu světla na štěrbině v českých zemích* (sv. 8, 1963, str. 5—42), jež je dokladem o tradici studia fyzikální optiky u nás v této době.²) Z rozboru pra-

cí J. Marka Marci jasně vyplývá, že jejich autor vyslovil některé myšlenky podstatně dříve, nežli k nim dospěli ti, s jejichž jmény jsou dodnes spjaty. To platí nejen o pozorování ohybu světla (F. M. Grimaldi) a barev tenkých vrstev (R. Boyle a R. Hooke), nýbrž do značné míry i o Markových představách o šíření světla. Jiří Marek věnoval tomuto problému stať *Vztah Jana Marka Marci k Huygensovu principu* (sv. 9, 1964, str. 71—82). Z ní vyplývá, že Markus Marci je nejen bezprostředním předchůdcem Huygensovy myšlenky a že tento autor pravděpodobně znal dílo pražského učenice, nýbrž i skutečnost, že v 17. století věda už daleko přísněji posuzovala zamíčení předchůdcových myšlenek nežli v obdobích předcházejících.

Poslední svazek Sborníku věnovaný zčásti jubileu Galileiovu pak přináší další dva příspěvky týkající se této osobnosti naší pobělohorské vědy. *Jiří Marek* tu v kratičké stati *Jan Marek Marci a londýnská Royal Society* (sv. 9, 1964, str. 81—82) dokládá, že Markovi nebylo těsně před jeho úmrtím nabídnuto členství v této nejstarší evropské vědecké společnosti, nýbrž že šlo (pravděpodobně o oficiální) navázání písemného styku sekretáře společnosti Oldenburga s pražským profesorem³). Stať *Z. Pokorného Dopis Jana Marka Marci Galileimu* (sv. 9, 1964, str. 7—19) pak uvádí na pravou míru vzájemný vztah těchto dvou vědců. Pokorný tu otiskuje a podrobně komentuje Markův dopis (u nás dosud neznámý) italskému přírodovědci, z něhož (pokud jde o jejich vzájemný styk) je zřejmé jen to, že Markus Marci v r. 1640 již osleplému Galileiovi zaslal svou práci z mechaniky vytištěnou v r. 1639.

Z uvedeného vyplývá, že v posledních letech — zejména zásluhou Jiřího Marka — značnou měrou pokročilo bádání o díle Jana Marka Marci, a bylo by jen žádoucí, aby zasvěcený autor přistoupil ke zpracování větší monografie o tomto vědci. Při-

¹) K tomu viz AUC HUCP I, 1960, str. 225.

²) Stručně naznačují a hodnotí Markovo pozorování o rozptylu světla i *J. Kuřa a L. Kuřera, Příspěvek k historii spektrální analýzy* (sv. 7, 1962, str. 210—227, zejména str. 212—213).

³) V této souvislosti lze upozornit na to, že autorův závěr potvrzuje i znění cestopisu Edwarda Browna, jež je ve vztahu přístupné i českému čtenáři. Srov. *Město vidím veliké... Cizinci o Praze*. Vybral, uspořádal... V. Schwarz, Praha 1940, str. 43.

nesl-li až dosud poměrně dosti nového rozbor jeho prací v oblasti optiky, lze totéž předpokládat i o jeho studiích z mechaniky a medicíny. Soustavné studium pak může, ukazují to obě studie posledně uváděné, rozhojnit a zpřesnit i naše vědomosti o životě Marka Marci. Dosud vyšlým a bohatě dokumentovaným statím Jiřího Marka lze snad vytknout (a neplatí to už, jak se domnívám, o jeho dvou pracích posledních) jen to, že by měly častěji odkazovat na výsledky dosavadní literatury, aby bylo zřejmé, co je plodem práce jeho předchůdců, a aby více vynikl jeho vlastní badatelský přínos. Výsledky práce posledních let dávají tušit, že budoucí monografie o Janu Marku Marci založená na důkladném a všestranném rozboru a studiu pramenů pravděpodobně leckde opraví názory vyslovené B. Baumannem v jeho studii z r. 1957⁴). Mtc.

Vladislav Kruta, K počátkům vědecké dráhy J. Ev. Purkyně. Korespondence s přáteli z pražských let 1815—1823. Sborník prací lékařské fakulty v Brně, Brno 1964, str. 207.

Vydávání korespondence významných osobností české vědy nebylo bohužel v uplynulých dvaceti letech předmětem zvláštní pozornosti odborné veřejnosti. Staré

soubory korespondencí vydávané bývalou Českou akademií byly rozmnoženy jen několika málo edicemi vzniklými spíše péčí nadšených jedinců než z iniciativy pracovních kolektivů našich vědeckých ústavů. Proto tím upřímněji vítáme uvedený sborník, v němž V. Kruta se svými spolupracovníky otiskuje vzájemnou korespondenci J. Ev. Purkyně s přáteli, vyplňující léta studií, prvních vědeckých výbojů i první léta pobytu ve Vratislavi. Jde vesměs o listy Purkyňovi zasláné, vlastních dopisů Purkyňových se mnoho nedochovalo, avšak tato skutečnost jistě nezmenšuje význam souboru přinášejícího cenné nové poznatky ke studiu Purkyňovy osobnosti. Edice je přitom zpracována velmi pečlivě a vedle přesných a výstižných registů třeba upozornit na zasvěcený úvod, do něhož pořadatel, stejně jako do rejstříku, neváhal zařadit každý sebe-menší detailní poznatek z naznačených období Purkyňovy životní dráhy. Je ovšem škoda, že tak vzorně připravená edice vychází přece jen poněkud izolovaně ve sborníku brněnské university a nezahajuje vydávání podrobného Purkyňova listáře, k němuž jednou dojde tak jako tak a jež nemohou nahradit různé jiné chystané soubory Purkyňovy korespondence doplňující starou záslužnou edici Jedličkovu. Nebylo by dobře příliš oddalovat podobný podnik, který by tvořil důstojný pendant k Purkyňovým spisům, neboť na rozdíl od Kruty se domníváme, že alespoň v domácích fondech nebude purkyňovský materiál již podstatněji rozhojněn. k. k.

⁴) Viz výše pozn. č. 1.